

ERDÉLY FÖLDE RITKASÁGAI

ÍRTA
KÖVÁRI LÁSZLÓ.

Kilencz fa-metszvénynyel.

KOLOZSVÁRTT. 1859.
TILSCH JÁNOS TULAJDONA.

ERDÉLY FÖLDE RITKASÁGAI.

Nyomatott a rom. kath. lyc. nyomdájában.

GRÓF BETHLEN FARKASNÉ

SZÜLETETT

GRÓF TELEKI RÓZA

ÚRASSZONYNAK,

MINT A

NEMZETI IRODALOM S HONISMERET

PÁRTFOGÓJÁNAK

Szép vagy ó hon, bércz, völgy változnak gazdag öledben.
Ám természettől mind ez lelketlen ajándék:
Nagygyá csak fiaid szent akaratja tehet.

Vörösmarty.

Előszó.

1852 nyarán, a köröndi fürdőn fiatal úrhölgy jelent meg lelkes férj, két növendék leánya s egy magyarországinan öltözött két éves kis fiú körében.

Párnap múlva a bájos úrnőt kedves gyermekeivel a fürdővel szemben eső ásványvizek kövületei keresésében láték elmerülni: e perctől az egész fürdőtársaság kövületek gyűjtéséhez kezdte, s legszebb példányaival mindenki a pesti nemzeti múzeumra gondolt.

Ki volt e lelkes úrnő, még biztosabban gondolhatják olvasóim, ha elmondom, mikép jelen művemre a pontot itt tevém fel.

Nőnek akarám minden áron e művemet ajánlani, mert a nőnem kezében van letéve a haza s emberiség

jövője. S mintegy mondani óhajtanám általa, mikép
művem nem egyes tudósoknak, hanem hazám lelkes
szépei s fiatalságának szántam.

Eleget volt a hon és tudomány egyesek kivált-
ságolt birtoka; óhajtanám, hogy nő és férfi, fiatal és
öreg egyaránt oltározzák velem e haza imádandó
földét.

S kinek ajánlhattam volna méltóbban, mint a ne-
mes úrnőnek, kit a honbuvárlat mezején, épen a munka-
végzés édes öröme között láttam felmerülni.

Kolozsvárit, apr. 20. 1853.

A szerző.

TARTALOM

ELSŐ FEJEZET.

Á T A L Á N O S S Á G O K.

	Lap.
1. §. E munka köre	17
2. §. E tárgy irodalma	22

MÁSODIK FEJEZET.

A H A T Á R S Z É L I H E G Y E K.

3. §. Erdély fenlapály	28
4. §. A határszéli Kárpátok	29
5. §. A.) Keleti határszéli Kárpátok	31
6. §. Tarkő	32
7. §. Sándor-domb	37
8. §. Nagy- és kis-somlyó	37
9. §. Nemere	38
10. §. B.) A déli határszéli Kárpátok	38
11. §. Iskolahegy	40
12. §. Királykő és viszhangja	40
13. §. Bucsecs	41
14. §. Feketehegy	43
15. §. Bábaköve	43
16. §. Négohegye	44
17. §. Ördög rétje	44
18. §. Az Olt jobbja ni hegyek	45
19. §. Fejérkő	46

	Lap.
20. §. Nők rétje	47
21. §. Kecse	47
22. §. Páring	48
23. §. Vulkán	48
24. §. Retyezát	49
25. §. C.) A nyugoti határszéli Kárpátok	49
26. §. D.) Az északi Kárpátok	50
27. §. Fátahegye	51
28. §. Rákoczi hegye	54
29. §. Czibles	54

HARMADIK FEJEZET.

HATÁRSZÉLI SZOROSÚTAK.

30. §. Előzmény	56
A.) Keleti szorosútak.	
31. §. Tölgyesi szoros	58
32. §. Gyimes szorosa	59
33. §. Ojtozi szoros	60
B.) Déli szorosútak.	
34. §. Bodzai vám	62
35. §. Ósáncz	62
36. §. Tömös (képpel)	63
37. §. Törcsvári szoros	64
38. §. Verestoronyi szoros	65
39. §. Vulkáni szoros	67
C.) Nyugoti szorosak.	
40. §. Vaskapu	68
41. §. Dobrai szoros	71
42. §. Halmágyi szoros	71
43. §. Királyhágó	72
D.) Északi szorosak.	
44. §. Mészes	73
45. §. Karika útja	74
46. §. Dézs-somkúti szoros	74
47. §. Borgói szoros	75

NEGYEDIK FEJEZET.

A BELFÖLDI HEGYEK.

48. §.	Előzmény	76
	A.) Maros jobb parti hegyek.	
49. §.	Isten széke	78
50. §.	Gyerőfi szöktetője	79
	B.) Maros balparti hegyek.	
51. §.	Tyihu és Keldára	80
52. §.	Zászpád	82
53. §.	Bekecs	83
54. §.	Cseje	84
55. §.	Hargita	84
56. §.	Az Ördög köve	85
	C.) Nyugoti havasok hegyei.	
57. §.	Bilak	86
58. §.	Pilis	87
59. §.	Fiu sziklája	87
60. §.	Ordas-kő	88
61. §.	Haller-havas	88
62. §.	Balamér-ijásza	89
63. §.	Detonata (képpel)	90
64. §.	Sziklabarát	96
65. §.	Magyaró-kerék hegyei	96

ÖTÖDIK FEJEZET.

BARLANGOK ÉS HEGYREPEDÉSEK.

65. §.	Előzmény	98
	A.) Déli Kárpátok barlangjai.	
66. §.	Salamon vára	99
67. §.	Ferenczlik	101
68. §.	Pestere	101
69. §.	Bellona	102
70. §.	Boli barlang	102

	Lap.
B.) Nyugoti Kárpátok barlangjai.	
71. §. Ördöghegyi barlang	104
C.) Maros jobb partjáni barlangok.	
72. §. Tordahasadék és barlangjai (képpel)	106
73. §. Csáki barlangja	110
D.) Maros balparti barlangok.	
74. §. Bonis temploma	111
75. §. Kúsmöd barlangja	111
76. §. Homorod-almási barlang	111
E.) Nyugoti havasok barlangjai.	
77. §. Csáklyai-kő	121
78. §. Felgyógyi szirtrepedés	122
79. §. Gyertyánosi barlang	122
80. §. Toroczkó-szt-györgy barlangjai	122
81. §. Bélavára	123
82. §. Runki barlang	124
83. §. Boicza barlangja	125
84. §. Barlangfalvi barlang	126
85. §. Szkerisorai jégbarlang	126

HATODIK FEJEZET.

KÖVÜLETEK. ÉGÉNYEK.

A.) Kövületek.	
86. §. Előzmény	127
87. §. Növényi kövületek: Alsóváczán	128
88. §. Állati kövületek	128
89. §. Fellegvár oldala, Kolozsvártt	129
90. §. Felsővidrai csigatelep	130
91. §. Gyerővásárhely kő-pénzei	130
92. §. Felek kerek kövei	132
93. §. Korondi rakodó-hegy	132
B.) Égények.	
94. §. A Búdös kénürege (képpel)	134

95. §. Kőszén telepek	137
96. §. Gyepőzeg telepek	139

HETEDIK FEJEZET.

S Ó B Á N Y Á K.

97. §. Kősó telepünk fekvése, minősége	140
98. §. Sósókútak	141
99. §. Történelmi adatok	142
100. §. Az asatás és kiadás (képpel)	144
A.) Mivelés alattti bányák.	
101. §. Dézsakna	149
102. §. Marosujvár sóaknája	151
103. §. Parajd sóaknája	153
104. §. Torda aknája	155
105. §. Vizakna	156
B.) Felhagyott bányák.	
106. §. Kolozsi akna	157
107. §. Szék aknája	157

NYOLCZADIK FEJEZET.

V A S- É S R É Z - B Á N Y Á K.

A.) Vas-bányák.	
108. §. Előzmény	158
109. §. Toroczkó vasbányái	159
110. §. Vajda-hunyad vasbányái	162
B.) Réz-bányák.	
111. §. Előzmény	163
112. §. Baláni rézbánya	163

KILENCZEDIK FEJEZET.

A R A N Y - E Z Ü S T B Á N Y Á K.

113. §. Adatok, történetéhez	166
114. §. Az ércztelepek fekvése	170
115. §. A bányászzkodás	170
116. §. Kohók	173

117. §.	Az aranymosás	174
118. §.	A bányák	175
	A.) Bányavárosok.	
119. §.	Abrudbánya	176
120. §.	Körösbánya	177
121. §.	Ofenbánya	178
122. §.	Zalakna	179
	B.) Nevezetesebb bányász-faluk.	
123. §.	Nagyág (képpel)	180
124. §.	Radna	183
125. §.	Ruda	184
126. §.	Verespatak	186
127. §.	Vulkoj	189

TIZEDIK FEJEZET.

ÁSVÁNYOS VIZEK. FÜRDŐK.

128. §.	Előzmény	191
	A.) HIDEG FÜRDŐK.	
	a.) Borvizek.	
129. §.	Borszék	194
130. §.	Csíktusnád	197
131. §.	Előpatak	198
132. §.	Homorod	201
133. §.	Kiruj	202
134. §.	Korond	203
135. §.	Kovászna	204
136. §.	Radna	205
137. §.	Bodok	208
138. §.	Kászton	208
139. §.	Málnás	208
140. §.	Száldobos	209
141. §.	Szombatfalvi szejke	209
142. §.	Stojkafalvi fürdő	209
143. §.	Zajzon	210

b.) Kénes, keserű vizek.

144. §.	Bázna	210
145. §.	Kérői fürdő	212
146. §.	Bodoki szemviz	212
147. §.	Czégi viz	213
148. §.	Kis-sármási bolygó	214
149. §.	Kis-sáros gyulékony forrása	215
150. §.	Tűri-viz	215
151. §.	Zoványi fürdő	216

c.) Sós-fürdők.

152. §.	Szováta	216
153. §.	Tordai sósfürdő	217
154. §.	Zsábenyicza	218
155. §.	Vizakna fürdője	218

B.) MELEG FÜRDŐK.

156. §.	Algyógy	219
157. §.	Alsó-vácza	220
158. §.	Héviz	221
159. §.	Kaláni fürdő	221
160. §.	Toplicza	222
161. §.	Zernyest forrása	222

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

VIZESÉSEK. TAVAK. FOLYÓK.

162. §.	Előzmény	223
163. §.	A.) Vizesések	224
	a.) Déli Kárpátok vizesései.	
164. §.	Felsőárpási vizesés	224
165. §.	Kis-keresztényszigeti vizesés	225
166. §.	Vulkánáli vizesés	225
	b.) Nyugoti havasok vizesései.	
167. §.	Bánpataki vizesés (képpel)	226
168. §.	Intre-gáld zuhanya	226
169. §.	Nagy-rápolts vizesése	227

170. §.	Búvópatak	228
171. §.	Timpánye pataka	229
172. §.	Kis-aranyosi vizesés	230
	B.) T a v a k.	
	a.) Mezőségi tavak.	
173. §.	Czegei tó	230
174. §.	Mezőségi több tavak	231
175. §.	Ugynevezett tengerszemek.	
	aa.) Keleti Kárpátok tengerszemei.	
176. §.	Szent-anna tava (képpel)	233
177. §.	Piricskei tó	235
	bb.) Déli Kárpátok tengerszemei.	
178. §.	Bucsecs tengerszeme	236
179. §.	Jezer-tó	236
180. §.	Kis- és nagy-jezure	236
181. §.	Retyezát tengerszeme	236
182. §.	C.) Időszaki források.	237
183. §.	Böggö-lyuk és fürdő	237
184. §.	Egeresi feredő	238
185. §.	Fenekellen-tó	238
	D.) Folyók.	
186. §.	Maros	238
187. §.	Sajó és Cserhalom (képpel)	243
188. §.	Gránát-patak	247
189. §.	Ördög-pataka	248

TIZENKETTŐDIK FEJEZET.

TÉRSÉGEK. FENLAPÁLYOK.

190. §.	A.) Térségek	250
	B.) Fenlapályok.	
191. §.	A nyugoti havas	252
192. §.	Mezőség	255

ELSŐ FEJEZET.

ÁTALÁNOSSÁGOK.

1. §.

E munka köre.

Nyitom Erdély gazdag, de ismeretlen múzeumának második osztályát: Erdély földisméi s földirati ritkaságait, vagy az erdélyi festőiségek képcsarnokát.

Annyi előszeretettel lévén hazám iránt, nem akarom magam fejezni ki, mennyi szépség, ritkaság vár olvasóimra; két idegen, egy angol és francia utazó ide vonatkozó kifejezéseit veszem igénybe.

A francia Gerando szerint: helységeknel fogunk mulatni, melyek vagy a hozzájuk csatlakozott emlékek, vagy természeti ritkaságaikért figyelmet érdemelnek. És előre megjegyyezhetjük — folytatja a francia író — mikép itt több szemlélni s tanulmányozni való van, mint sok országban, mely három ekkora. *)

Az angol Paget még felebb látszik hangolva c hon szépségei által. Szerinte tán alig van ország, mely néhány szépséget ne mutathatna fel; de — miként magát kifejezi — soha sem látott orságot, mely miként Erdély, 'egészen szépség legyen.

*) A. de Gerando La Transilvanie et ses Habitants. Paris 1. 2. Cap.

**) Paget's Unjam und Sicbenbürgen II. 13. Cap.

Az erdélyi, ki hazáján túl nem járt, elteve e szépségek mindennapi látásával: csak szereti, de nem ismeri hazáját. Az idegen mintegy tündér kertbe lép be; bámulja hegyeinket, melyek fölött erdő zöldel gyomrában pedig sót, aranyat és ezüstöt vágnak; bámulja keskeny völgyekben futé szilaj folyéinkat, s partjokon a sok festői vidéket. Mi nem bámuljuk többé; do mint minden hegyi lakés, a nélkül hogy tudnék miért, bálványozzuk e földet.

Bálványoztuk, de nem tanulmányoztuk. Tán alig van völgye, melyet vérrel meg ne öntöztünk volna már; de alig van egy táj, mely át lenne vizsgálva s tudományosan leírva.

Ott magaslanak hévonalig érő hegyeink, ott tátongnak már ezredévek óta, hogy egyebeket ne említsek, aknáink; ott buzognak mindenfelé ásványos vizeink; s csak az újabb időnek juta eszébe búvárokodásukra indulni. Azonban ezzel csaknem mindon ország így vagon. A természettudományok most vettek újabb lendületet, de azért igen illő lesz, hogy a tudomány e terén búvárokodék már égő fáklyájától mi is tüzet kapjunk, s mi is búvárokodjuk hazánkat. Mert igen szomorító dolog, hogy be kell vallanunk, mikép e téren eddigi ismerőleinket majd mind idegeneknek köszönhetjük. *)

A múlt elhanyagolta e hazát, megírta a királyok telteit; de a nemzeti élet története feledése mellett, eszébe se jutott az érzéketlen föld változatait, szépségeit is nyomozni. S most már ott állunk, hogy geographiánk hiányos, geognosiánk felett pedig a nemismerés sötét köde ül.

E munka köre Erdély földisméjét is felöleli. Felölelém tán egész terjedelmét, átvándorlom minden egyes tárgyát; adni fogom minden egyes pont leírását, előttem ismeretes múltjával; de az egész rendszeres előadását megkísérteni a jövőre bízom.

A geológia a földteremtése tanát, a geognosia azon változásokat tárgyalja, melyeken a föld felszíne a teremtés óta

*) Archiv der Verein für siebeubürge Landeskunde I. B. 1. H. 7. 1.

átment. Ide tartoznék kimutatni, mikor indultak meg folyóink? mikor emelkedtek hegyeink? mikor s hogyan nyíltak rajtok a barlangok és szirtpedések? de régi történetünk ezeket ha tudta sem jegyezte fel; s most már sötétben áll a bűvarkodás embere.

Azonban itt is azzal vigasztalhatjuk magunkat, mikép mások sem voltak bölcsőbbek nálunknál. Az egész földismo még bölcsőjében vagyon. A Noé, Deukalion vízözönén kívül majd mi említés sincs, mi a történezeiben ide vonatkoznék. Látjuk a tengermaradványokat hegyeinken, igen a Himalayán; de mikép ment azon tengeri maradvány oda? oda ért-e egykor a tenger hulláma? az még mind kétely alatt vagyon. Ismerjük a föld közi tüzet, a vulkánok mozgalmait, szigeteket látunk felmerülni a tengerből; gyanítjuk, hogy őskő tartalmú hegyeinket a vulkánok taszíták fel; de hogyan és mikor? azt megfejtteni még nem tudjuk. Látjuk, mikép a vulkánok hegycsoportok után tengerek vagy vízözönök roppant befolyást gyakorollak hegyeinkre, azok külalakját szerfelett módosíták, változtaták; de hogy honnan vette magát e roppant tenger, vagy vízözön? általános-e vagy részletes lehete az előzőnlés? az még megállítva nincs.

Nem célom a geognosia elméletét adni; csak mennyire tárgyaimmal egybefügg, kívánom megjegyezni, mikép eddigi vizsgálódások a legelső földszint nagyobbszerű változásokat vulkánismusnak tulajdonítják, s csak azután jönnek a neptunismus módosításai. Elébb kiemelkedtek a hegyek, s csak későbbre mosta összevissza oldalát egy tenger, vagy ismeretlen vízözön; s még azután jött az esemény, hogy folyóink megindullak, s belföldi és határszéli hegyeinken át magoknak utat mosva, megkezdők mostani pályájok futását.

Nem tudom mennyiben fog megállani a fejlő tudomány elölt, de némelyek eleinte az egész föld felszínét tengerborítottak gondolják. A föld víztengerbe volt burkolva, mialatt a földközi tűz dolgozott, s a Told külső kérgét itt olt külebb nyomta; s ki tudja mennyi idő után az egyes magasb részek megkezdettek száradni, s lakhatóvá lett a föld.

Mások vízözönöket akarnak hinni, melyek egyes földrészeket borítottak el; s úgy vélekednek, hogy akkor rakódlak meg hegyeink tengermaradványokkal; nem lévén a vízözön egyéb, mint a tenger költözése. S hinni akarják, hogy egykor Erdély hegyein is ily vízözön vonult volna keresztül.

Sőt az újabb időben azon gondolat merült fel, mikép földünk több ezredek időközében most déli, majd északi föld-sarkát emeli felébb, vagy süllyeszi alább; s hogy a föld e változó emelkedése és hanyatlása költözteti a tengert, most az északi, majd a déli félgömbre. Ebből kifolyólag akarják a noei, deukalion s egyéb vízözönöket megfejteni. E szerint legutószor a tenger északról délnek folyt, s mint látjuk a déli sarknál foglalt helyet, az északi félgömböt pedig szárazon hagyta ...

Kik e gondolatból indulva, hazánk földén szemlél tartónak, úgy találják, hogy a tenger ezen költözése Erdélyen is átvonult; ide a Szamos nyílásán csapott be, s úgy metszé Erdélyt keresztül délnek, míg Verestoronynál, Dobránál s másutt utat kapott hogy tovább haladhasson.

Igen óhajtanám, hogy hazám ifjabb nemzedéke velem e hon buvárlatában kezet fogjon; azért figyelem gerjesztésül a tenger itten lélezhetésérőli gondolatokat is ide vetem.

Kik a Kárpátok hegyemenetét búvárkodák, azon gondolat-ra jöttek, hogy hol Erdély, Magyarország s Austria egy része fekszik, fel a Duna mentén, le a Ilemus hegyéig, egy tengermedeneze lehetett valaha, mely tenger később innen magát kivágta.

Erdély úgy látszik, még azután is tenger maradhatott, legalább határszéli hegyei még azután is medenejökben tart-hatók az itten maradt tenger-vizet. Azonban forgott az idő, s Erdély négy nagyobb önálló folyója, időmultával átnyitá a határszéli hegyeket; a hon belfölde lecsapolódott, s hegyeink között négy nyílás képződött, melyen a kifolyó Maros, Olt, Szamos, Körös ma is kifolydogál; s képződött négy völgy-éből, melyeket az említett folyók, ha a határszélnél megdu-gatnának, most is eltemetnének.

A tenger itteni működésének legnagyobb bűvara volt tanácsos Fichtel, ki 1778—80 körül a tengeri maradványokat, főleg az idegen állatsontokat, kövecskéket szorgalmasan kereste, s rőlük egész könyvet adott ki.

Hol kezdődött a föld megnépesedése, az ép oly nehéz kérdés, mint az: hol kezdék Erdélyt legelőször lakni? S ha R viz lecsapolódása eredményéről hazánk földére esik gondolatunk, úgy látszik, megtaláljuk a kérdés területét. Olt fekszik Erdély kellő közepén egy napi járó föld, erdőllennő tarolt hegyormaival, mint egy kiélt, kiaszott pusztaság a többi ifjú erőben lévő földterület között — a mezőség. A gondolat, hogy itt kezdék Erdélyt e hon legelső lakói megnépesíteni, nóm látszik valószínűtlennek.

A romaiak idejéből, tehát Krisztus születése tájáról, vannak némi út s egyéb épület-maradványaink, melyek gyaníthatni engedik, hol volt lakható hazánk azon időben, úgy látszik: a Körösmentét, s Kolozsváron feljül északra cső tájakat a romaiak nem ismerték, nem Györgyöt, Csíkat, nem Fogaras földét; hihető, ezek nagy részét akkor erdő s mocsár borilá. Hogy a mezőség már akkor ismeretes, de hihetőleg már kiélt vidék volt, arra mutat a romai maradványok ottani csekélyége.

Hogy minő változások mentek át Erdélyen a romaiak után, azt némileg már gyaníthatjuk; de csak gyaníthatjuk, mert feljegyezve nincs. Ily gyanítás az, mit apát Szabó mond a Tordahasadékáról, mintha az a romai kor után ropedt volna meg, s úgy engede Iccsapolódási utat azon tónak, mely a Peterd nevű fajuk vidékét, valamint a koppándi nyílás azon tónak, mely Túr s Bányabtikk vidékét tartó viz alatt, stb.

Az eddig mondottakból gyaníthatják olvasóim, mi körben akar mozogni jelen munkám; egy részét öleli fel Erdély természetudományi ismertetésének. Rhapsodiák lesznek földisméje s földirata köréből; vagyis megkísértem Erdély földe ritkaságai s festőiségeisorozatát összeállítani.

Azon leszek a lehetőségig, hogy a természettudomány szomszédos halárait, Erdély ásvány- növény-, és állatrajzát s légüncménylanát, valamint a sajátlagi földleírás határait is jelenleg hántallanul hagyjam.

2. §.

E tárgy irodalma.

Földisménk körében egy munka sem jelent meg, mely Erdélyt tüzetesen tárgyalta volna; földiratunk valamivel szerencsésebb.

A honismeret ez új ága csak az újabb időkben nyert magának embereket. A régibb íróknál ha valamely része elé is fordul, többnyire történeti vagy utazás-szerű munkákba van vegyítve. S még ott is azon hiányt találjuk, hogy legrégibb történeteink, melyek Anonymus, Kéza, Thuróczi, Bonfin, a hon felszíne akkori állását mondhatni nem is említik; földleírásunk pedig nem is létezett. Következézőleg a nemzeti fejedelemek előtt e részben az írás merőben hallgat.

Kik aztán írtak, ha nőm is mind idegen származásúak, reánk nézt annyiban mégis idegenek, hogy ide vonatkozó munkáikat többnyire latin és német, s még frnzezia és angol nyelven is írták. Nemzeti nyelvünk csak a legújabb időben kezd o t érre nyomulni; s mondhatni a magyar irodalomban, így összeállítva, újdonság lesz minden sor.

Bővebb ismerkedés okáért, az idő vonatkozó Írók felelt, egy futólagos szemlét nem tartok feleslegesnek.

Ritkaságaink irodalmát Reichersdorfer György hazánkfia nyitja meg Chorographiájávnl 1550-ben, ki mint I. Ferdinand császár liloknoka Erdélyen át Moldvába utazott; ez útját leírta, s Becsben kiadta. *)

Utána egyszázaddal állt elé Tröster János, szebeni szász, ki Norinbergában tanultában nyomalá Dáciáját, 1660-ban. **)

*) Chorographia Tranuivaniae p. Gcorg Reicherdorfer Vienuae 1550.

**)Czíme: DJS Alt u. Neu Deutsche Dacia. Das ist: Neue Bcschreibung des Landes Siebenbügen stb. 1666.

Pár tized múlva Krekwite György, hasonlókép erdélyi ezász lépett fel földirati modorú munkájával 1688-ban.*) De mindkettő inkább csak a szász földet s nemzetet tartá szeme előtt.

Utánok jött pater Fasching Ferencz, ki elfogulatlanul, szemlélődésével egész Erdélyt befogta, s a XVIII. század haladó szelleme szerint 1725-ben Ó, 1743—4-ben Új Daciáját közre bocsátó. S munkájával egy sereg most új, majd ó, majd ó és új Dacia czimü munkának szolgált alapjául.

Feltűnt végre a múlt század vége felé e fákban legnagyobb hazánkfia, Benkő József, székely fiú, reform.lelkész. Ő tulajdonkép az első, kinél Erdély ritkaságai irodalma kezdődik, mert a többi irománya inkább csak vázlat. Benkő u tárgyra kél munkát hagyta fön, egyiket Generális, másikat Speciális Transilvania czim alatt; az első statistikai, a második geographiai rendszerit leírása Erdélynek. Az első már két kiadást ért; **) az utolsó némely családi viszonyok beletett szövelésc, s így az ősiség kérdése miatt, máig sem látott napvilágot. ***)

Benkő nyomozódásai után Erdély ismercto felett a chaos oszlani kezd: történet, statistika, földleírás kezd egymástól külön válni. Windisch II. József alatt megírja első geographiáját; utána néhány földleíró jó, mint Marienburg, Lebrecht, Benigni s mások, de egyik sem több a másiknál, s a ritkaságokat csak futólag említik.

Mit a magyarhoni Bombardus, Timon, Frólich s mások, Magyarhonról irt munkáikhoz Erdélyről csatoltak, többnyim hasonlítanak az eléggé ismeretes Hármos Kistükör felületeségeihez, melyekre építeni nem lehet

*) Hichtige Beeclueibung ile» ginzen FiirslehtbmaSiebeubürgen 1. Nürnberg und Frankfurt 1633.

**) Crime; Transilvania sive Magnus Transsilvaniae Friiicipatus olim Dacia Mcditrranea dictus. Auctore Jo». BenkA. Par Prior »ive Generális. Edit. secunda. Claudiopoi 1851.

***) Crime: Pari Posterior, sive Speciális. Magni Transilvaniae Pi inripatus Cognitio speciális. 1—>111 Tom. Ms.

Mit történész, földleíró elhanyagolt, azt a slatistikusnak kell vala kipótolni; de Erdély statistikája mezeje 1837-ig bántatlanul hevert, ekkor jelent meg Benigni első kísérlete. Ő szobájából tanulmányozó hazánkat, innen a felvett tárgyakat tovább nem fejthette. Én, statistikámban, 1847-ben, eléggé kívántam kiemelni a ritkaságokat; de már akkor élt agyamban o mtt eszméje: következőleg bővebben kimeríteni nem vala szándékom.

Mint ezekből látók, a ielszin szépségeit, festői ritkaságait sem a múlt, sem a jelen század önálló munkában nem tárgyaló, míg Szathmári Pap Károly hazánkfia „Erdély képekben” czimii festészeti érdekű munkáját 1843-ban kiadni nem kezdette; de fájdalom, ez is a hetedik füzetel megszűnt. *)

Szathmári füzetenként 4—5 tájképet hozott. Ekkor látók legelőször mennyi festői tája van hazánknak. S minthogy még jobb ecsetet nem ismertünk, képeinket többnyire az övéből kölcsönözök.

A természetleírás más terén sem voltunk szerencsésebbek, úgy, hogy Erdélynek ugynovezelt természet históriája is még csak az óhajtások között áll.

Hogy egyes szakmákban valódi nagy emberek működtek, az tagadhallan. Ilyen a fűvészet körül dr. Baumgarten, ki Erdély Flórája három kötetet nyomtatásban hagyó, s most a negyedik kötet is sajtó alá menendő. Ilyen elismerést kell tulajdonítanunk Erdély mineralogusainak, kiknek P. Fridvalszkitól, **) Fichtellől ***) kezdve egy hosszú sorát számláljuk le Acknerig, ki 1847-ben azon alapos ismeretiéi, mely neki tulajdona, hazánk Mineralogiáját kiadni elkezdé. ****»)

*) Erdély képekben, jelent Kolozsvárit ez IWesben 1—VII. füzet 1843-7.

**) Fridvalizki: Mincralogia Magni Principatus Transilvaniae. Claudiopoli 1767.

***) Fichtct: Beylrágc zúr Mineral-Geschichte Siebenbürgens 1780.

****) Czitne: Mincrulogie Siebrnbürgens, mit geognostischen Andeutungen von M. J Ackner. Heimannstadt 1847.

Azonban a természetrajz harmadik ágáról, az állattanról ki kell jelentenünk, hogy az mind a mai napig ismeretlen; pedig körülé, mint prof. Zeyk Miklós és mások, fáradságtalanul búvárkodnak.

Így állunk a ritkaságokkal határos tudományok irodalmával. A természeti egyes ritkaságokat illetőleg, több oly írótl említhetnék meg, kik az egyes tárgyak körül, milyenek a bányák, sóaknák, ásványos vizek s egyebek igen igen alapos leírásokat hoztak; de ezen tisztelt neveket és munkákat az illető fejezeteknél fogom megemlíteni, mikor az egyes tárgyak irodalmáréi is szólandok. Itt csak az általános műveket hozom.

Ha megemlítem még, mikép Erdély természetleírása ily előkészületei mellett, 1847-ben Berde Árontól még Lég-tűneménytant is kaptunk, melyben hazánk égaljviszonya s befolyása a növényekre és állatokra — tárgyalva van: *) látandjuk, mikép Erdély az összes természetleírási mezőn sehöl sem vala annyira elhanyagolva, mint a geognosiain.

Századunk múlt tizede e tárgyban nagy reményekre jogosító a hazafiakat. A tudomány szerető szász nemzet kebelében egylet alakult a honismeret érdekében. Munkakörének három osztálya van: régiség és történet; természetleírás; földleirat és statistika. Az egylet rendszabályait a kormány 1841 máj. 11-én megerősítette, s így működésébe helyeztetett. **) Ez egylet tőkével bír, jutalmakat tesz, füzetekben megjelenő folyóiratot ad ki, évenként változtatott helyeken gyűléseket tart, ezóval, igen sokat lesz, hogy czéljának megfeleljen. S mivelhogy hazánk természetleírását is szakmái közé sorozta, igen sokat engede reménylenünk. Azonban a mai napig, be kell vallanunk, mikép ez egylet e téren a várakozásnak nem felelt meg; tagjai mind e napig legtöbbet a történet mezején

*) Czime: Lég-tűnemcnytan s a köt magyarhon égaljrizonya a ezek befolyása a növényekre és illatokra. Irta Beidé Aron. Kolozsvárit. Birráné és Stein tulajdona. 1817.

**) E társulat eredeti czime: Verein für siebenburgische Landeskunde. Székhelye Szeben. Lásd ismertetését Hon és Külföld 1814. 55. sz.

foglalkoznak... Ha e társulat legalább egy geognosiai földabroszt bocsátana közre: a tudománynak roppant szolgálatot tenne.

Mindazáltal el kell ismernünk, hogy e tárgyban a száz nemzet sok lelkiismeretességgel járt el. Folyóiratai, le a múlt században megjelent Siebenbürger Quartalschriftől, Provincial-Mutterektől, az 1833-ban indult Transilvanián keresztül az 1844-ben Kurz Antaltól indított Magazin, s prof. Schuller által kezdeti, s most az egylet által folyamatban lévő Archivocig, füzetekben sok érdekest nyújtottak Erdély ritkaságaira.

Erdély magyar irodalma ellen sem panaszolhatunk. Mióta a Nemzeti Társalkodó 1831-ben megindult, e nemzetnek mindig valának lelkes fiai, kik a hazai tárgyak leírásában folytonosan kedvüket találták. S ha a Társalkodó mellett megnézzük, az 1834-ben megindult Vasárnapi újságot, az 1841-ben keletkezett Hon és Külföldet s az 1846-ban negyediknek szögödött Természetbarátot; oly ezikkeket lelünk bennük, melyek munkálkodásomat a fen méltányolt forrásoknál nem kevésbé segíték elő. S melyeket, ha német íróink kellően ismerni tanulnának, sok hazai tárgyat egészen más stádiumon képzelnének, mint valóban képzelnek. A magyar irodalom részokről elhanyagolása nagy hátránya Erdély ismerete elhaladásának.

Végül két férfit kell megemlítenem, két idegent, egy angol és egy francziát, kik hon mindketten jól szülöttek, s mindketten hozónk főúri családába nőültek, s így egészben hazánkfiaivá lévén, hazánkat módjok leve megismerni. Azt hiszem, felesleges mondanom, hogy e két férfi az utazásaikról ismeretes Paget János és Gerando Ágoston urak, kik a múlt tizedben Erdélyt beutazva, Gerando két, Paget egy kötetet nyujta Erdélyről hazájának, s illetőleg a világnak, mint-hogy munkájokat németre is lefordíták. *) E két utazó Európa

) De Gerando LaTransilvanie et ses Habitant. Paris 1845. Sicbenbürgen mid Seine Bewobuer. I.—II. Tbcil 1345.

Hungary and Transylvania by John Paget. Nemet ezime: Uogarn u. Siebenbürgen . J. Paget. Leipzig. 1345.

két legmiveltebb nemzete szempontjából vette fel hazánkat, s politikai szemléleteik mellett, Erdély népeiről s természeti ritkaságairól annyi megragadót mondtak el, mennyi elégséges volt, hogy sok eléggé nem méltányolt ritkaságunk iránt bennünk is kellő figyelmet ébreszsen.

Több utazót is említhettem volna, mint pl. a német Kriekelt és a francia Hausert, de ők, s kik velők párvonalban állanak, Erdélyt csak futólagosan említik; s érdemök és hatások igen messze marad a fennebbi két utazóétól.

Ennyi különböző kútfő áll szolgálatára Erdély leírójának; hogy még sem elégséges, azt azonnal beláthatjuk. De mindenestre elégségesek arra, hogy ha az ember e hont összevissza járta: az egyes ritkaságokat helyfekvési s történeti szempontból tárgyalhassa, népszerűbbé legye.

Mostani feladatomban tehát Erdély felszínének szépségei, s a föld gyomrának ritkaságai; a földismének s földleírásnak azon költői köre. mit Józsika Miklós regényeibe annyi ügyességgel tudott beleszőni. Azon helyleírásoknak, melyeknek olvasóim általa csak költői oldalát vették, itt prózai oldalait is veendik. Józsika tiszta példánya annak, mennyit tehet a költő hazája ismertetésére. Erdély Józsikáinak, Skoczia Walter Scottnak többet köszönhet, mint sok tudományos írójának.

Vajha azért átlátnák költőink, mennyi szép táj, mennyi regényes esemény, bájos rege kínálkozik a hon hatáiban; átlátnák, hogy a mit mi leírunk, ők azt meglelkesíthetik, mit mi ismertetünk, ők azt classicaivá tehetik.

Vajha Erdély magyar ajkú lakosai is, az erdélyi szász nemzet s a magyarhoni magyarok példáján felindulva: egy honismeret körül fáradozó együletet magok közti is létrehozának, s annak legalább annyi pénzalapot szereznének, mennyi egy füzetes folyóirat fentartására szükséges .... Egy két ember nem képviselheti a nemzet intelligentiáját.

MÁSODIK FEJEZET.

A HATÁRSZÉLI HEGYEK.

3. §.

Erdély fenlapály.

Erdély fekvése Európa s illetőleg a föld egyik csodája. Ki csak Erdélyt ismeri, alig bírhatja azon tudomást, mikép ő egy földterületen lakik, milyen igen kevés vagyon a földtekén.

Míg Európa s az emberiség nagy része alatt, a tenger színével szinte egy vonalban lakozik; az erdélyi nép magasan, bérczek tetején alkotta magának hazát; oly magasan, hogy falvaink, városaink rendszeren 1400—500 láb magasan állanak a tenger felett; tehát völgyünk is hegynek teteje.

Erdély a világ egyik legnagyobb fenlapálya; Európa száraz földje fenlapályainak pedig legnagyobbika. Bár alakjához Moldova, Csehország, az Elbe és Spanyolország fenlapályai hasonlítanak leginkább; de a fenlapály jellege 1000 □ mértföldön ily gyönyörűen lenyomva Európában nincs. Ázsia fenlapályaira emlékeztet.

E különös magas fekvést a benlaké alig voszi észre; annál feltűnőbb azoknak, kik künnől jönnek be e hazába. Akár merről induljanak ide, mindenfelől hegyre kell jóniök; különösen Magyarhon s Oláhország felől. Magyarország felöli szomszédságunkban ott nyúlnak el a Tisza, Oláhországon a Duna alatt fekvő mocsáros lapályai. S ha hazánk völgyeit a szom-

széd országok völgyfekvésével egybevetjük, úgy találjuk, hogy közép magasságban fekvő völgyeink a Tisza ily völgyeinél 1100, Oláhország völgyeinél 1200, a moldovaiaknál 1300 lábbal fekszenek magasabban.

Bár merről induljanak hozzánk, a határszélien mindenütt néhány ezer láb magas hegyvonal áll előttük, hasonlóan egy kőfalazathoz, melynek átutazására mindenütt néhány óra szükségeltetik. E hegyek legmagasabbak s legmeredekebbek Oláhország felől, míg északon Magyarhon felől lankás lejtővel olvad be Magyarhon végtelen rónájába. *)

Ily csodálatos fekvéssel áldá meg hazánkat a természet. Ily sajátságos fekvést hozza valamikor számára a földközi tfiz forradalma, mely az ős idők homálya reggelén megindult Európa alatt, s délnyugottól fogva egész Ázsiáig egy óriás hegylánczolat felnyomásában fejezte ki tűzét, s legnagyobb erejét Erdélynél fejtette ki. S minthogy Erdély szélét magas hegygyűrűzetével mintegy bebástyázta: mielőtt a honba lépnénk, kerüljük meg vizsgálódásainkkal legelőbb is a határszéli hegyeket.

4. §.

A határszéli Kárpátok.

Az erdélyi hegység, egyik csoportozata azon ős hegylánczotnak, mely Európa nyugoti feléből, a pyrenci félszigetről Cadix és Gibraltár közt ormaival keletnek indul, Európa déli részét különböző nevezetek alatt átmetszi; Magyarhon északi felén Kárpát nevet vesz fel; s Kárpát név alatt Galiczia és Magyarhon közt határt szabva Erdélybe becsap. *)

Ezen hegy-menet Erdélybe Beszterczéhez jő be, s legelőbb is Galacz hegyet képezi. Onnan kétfelé ágozik. E két ágát, mint két kart nyújtja ki nyugolra és keletre, s az egész hazát körül karolja, bebástyázza: honnan a középkorban Erdélyt Magyarország fellelgvárának igen jellemzően nevezők.

*) Die Höhenverhältnisse Siebenbürgens von Georg Binder 3—15 lap.

**) Orographit v. Siebenbürgen. Lenk's Lexicon 111. 237 l.

Az alkotó természet, agy látszik, erejét a határszéeli hegyeknél futta ki: ott vannak legmagasabb csúcsaink. Hegyekkel öntötte el a hon belföldét is; de ezek magassága a határszéliekkel nem mérkőzik.

A határszéeli hegyek folyásának alakja trapezium, még pedig oly annyira megközelítve a négyszeg pontosságát, hogy a négy oldal a világ négy részéről neveztetethetik. S ha hosszúságukat felmérjük, úgy találjuk: hogy keleti oldala 43, a déli 57, a nyugoti 48, s az északi 42 mérőföldnyi vonali képez. S Erdély határszélének egy nem épen tökéletes négyszeg alakot s belföldének pedig hasonló koczka-idomat kölcsönöz.

Fájdalom, magassági tekintetben nem minden csúcsa ismeretes; de legmagasabb csúcsai mérésével mégis szolgálhatunk. Sokkal szomorítóbb tudomás az, hogy határszéeli hegyeinken mai napig sem fűvészeink, sem geognostáink, sem geographusaink illően nem búvárkodtak még. Innen midőn a hegyvonalok szépségeit kívánom előadni, csak néhány ismeretebb csúcsát fogok felmutathatni.

Azonban e néhány csúcs igen szép és igen sajátos, magosságuk is elég tekintélyes. Minthogy nálunk a hóvonal 8000' a tenget felelt, egy pár: mint a Negohegye és Bucsecs, a hóvonalt is megüti. Más első rangú hegyeink is 7—8000 láb közt állanak. Mindazáltal a hóvonal megütese csak képzetben esik, mivel nincs egyetlen csúcsunk is, melynek leje egész éven át hótól lenne befedve. Havaz ugyan rajtok gyakran nyárban is; de jön egy pár meleg nap, s a hó elolvad; s csak észkos gödreik nyaraltatják ki a havat.

Ezen jéghegyi jelenetek azonban csak a déli Kárpátok sajátja, a többi vonal jóval csekélyebb magasságú. De azért az északi vonalon kívül, mindenik havasias jelleggel bír, mindeniket messzi kiterjedő ős fenyőerdő borítja, mit csak vadak, s fenyőrigók látogatnak.

Megmondani világosan, melyek Erdély őshegyei, melyek a másod és harmadízi alkatású hegyek, melyek vulkanismus, melyek neptunismus teremtményei; mind ez oly nehéz fal-

adat még, mibe nem kívánok belélegezni. Egyébaránt, hogy c tárgyban már is sokra mentünk, mutatják több közlemények; többek közt a Transilvania azon czikke, mely az egész hon hegyeit e szempontból osztályozni megkísérlé. *)

Vegyük egyelőre a határszéli hegyvonalokat.

5. §.

A.) A keleti határszéli Kárpátok.

Galacztól indulunk ki hegyi sétánkra, minthogy Galacznál jönnek hazánkba a Kárpátok. A hol bejének, ott van Erdély, Magyarhon és Bukovina hármass öszpontja, ott ér össze a három ország határszéle. Innen kiindulva, lássuk a keleti hegyvonalat, mi a székely földet Moldvától választja el.

Hossza e vonalnak görbületeivel együtt, 43 mértföld. Nagy víz rajta egy sem foly keresztül. Négy szoros megy át rajta: a borgói, tölgyesi, gyimesi és ojtózi. Hogy ezeken kívül több apró gyalog- és szekérút is metszi, az természetes. Róla ered a hon két legnagyobb folyója: a Maros és Olt, róla a Feketeleügy.

E hegyvonal magassága nem mérközik a többiével; hegycsúcsai sem akkorák mint a többieké: kevésbé bírja az alpok jellegét.

Első rangú csúcs egy sincs rajta, legalább ilyen nem ismerünk. Megmérve következő csúcsai vannak:

Mezőhavas, Gyergyóban	5476	láb.
Nagyhagymás	5529	„
Lakocza, Háromszéken,	5440	„
Csijános	5094	„
Mosató	470	„

Az utolsók lent Brassó felé fekszenek. Egyébaránt ezeknél még magasabbak is lehetnek de magasságukat nem ismerjük. Ilyenek: a Vurvu-omuluj, Pielrosz, Kalimanel, Bisztricsora, Sztrunyoru, Tunseri, Szuhardzelu-majorenilor, Ousor slb.Némely nevezetesebb csúcsának külön rovatot adunk.

*) Transilvania. Redigirt v. Benign! und Neugeboren. Hermannstadt.
v. 1833 I. B. 2. ti. 253—60 l.

5. §. Tarkó.

A Tarkó vagy Tarkó, Csík és Gyergyó között emelkedett ki. Egyes csúcsai, a Fenvalómező, Fekete-recze. Rajta ered Erdély két legnagyobb folyama, az Olt és Maros, még pedig egymástól nem messze. A Maros a Tarkó északi, az Olt pedig déli oldalából. Innen, e közel erdés gyönyörű lünderc-gére szolgáltatott anyagot, mely szépsége mellett mély értelmű allegória.

I.

Csík és Gyergyó közli északkeletre
Egy vadon hegláncz vonul keresztül:
Felelte tar kőszirtormok állnak,
Innen néz lo a Tarkó kelelrül.

Büszke kőszirt, százados fejénél
A villámos felhők alább járnak,
Míg rá szárnyol sebes gyorsröptével,
El-kilankad szárnya a madárnak.

Mint a templom orgonája nélkül
Ékveszített, s szinte pusztá volna,
Úgy a Tarkó szirthomloka nélkül
Gyergyó, a szép kerek hegyi réna.

Szép tájék ez, hajdan a tündérek
Országának volt kedvelt vidéke,
Ott a szírien fénylelt Tarkó vára,
Félvilágig látszék fényessége.

Olt élt Tarkó a tündér királyné,
És szívében örze lángszerelmet:
A Feketetenger, hű jegyese,
Minden éjjel szép várába termett.

Föld alatt jött, titkos volt az útja,
 Titkon dúlt ölére angyalának;
 De megsejtő a Szentanna tava,
 S fenhangon kimondá a világnak.

Tarkő, a kis jó tündér királyné,
 Hosszú könnyel virasztott várában,
 Arcza bálvány lón bús szégyenétől,
 S majd hogy meg nem holt gyalázalában.

Észrevette búját hön szerette,
 És így szóla felhevült kebelével:
 Hagyj (öl, szépem, gyászos bánátiddal,
 Hagyj föl, kedves, a hosszú keservvel.

Megnövök már, önállásu lettem,
 Szándékomnak más nem áll útjába:
 Esküdjünk meg, legyünk nő s férj kelten,
 Kérjünk áldást szivünk hajlamára.

Értted égtem, értled olvadozlam,
 Felserdülve ifjú szép koromra;
 Mindig forró szívvvel vágyakoztam
 Angyal arczu tündér birtokodra.

Tarkő ifja meleg vallomását
 Lángoló szív s érzéssel fogadta;
 Nora titkolta keble vágyódását,
 S igen szavát nagy örömmel adta. ,

Nagy menyegzőt tártának szerelmi
 Nászfrigyökre fényes szirt lakokban:
 A világnak minden fejedelmi
 Háznépestől megjelentek ottan.

Mily szép volt a vőlegény s arája
 Ember ajk nem tudná elbeszélni.
 Öltöztetik ragyogó pompája
 Képes vala mindent elbűvölni.

Vígan éltek, vígan mulatoztak,
 Sokszor adtak fényes lakomákat,
 És ba gyakran jó kedvre fakadlak,
 Megvendéglék az egész világot.
 Századon át éltek boldogságban,
 Hűn szerelve egymást mind végiglen;
 Tündér Tarkó boldog szírt váróban
 Csak a bánat volt még ismeretlen.

II.

Új tanácsa lón az örök lénynek,
 Hogy végezze a földgömb ügyében,
 Zúrzavarba döntő a világot,
 Hogy mindennek más alakja légyen.
 Tarkót hagyá itt a bérezi tájon,
 A kies Csik s Gyergyó közepette;
 Ámde férjét távol földhatáron,
 A Pontushoz eltelepítette.
 Alig ért el a Fekéletenger
 Istenektől megjelelt helyére,
 A szép Tarkót két iker gyermekkel
 Áld* meg a szerelem nemlője.
 Szépen serdült a két szóke gyermek,
 A tündérnő lelki örömére;
 De férjiért ölték a keservek,
 Sok köny szállt az özvegy bús szemére.
 Serdülvén a gyerkek, az anyának
 Néma könyét olykor észrevették;
 Kérdegeték okát bánatának,
 Míg nem azt elvégre átértették.

Mind két ifjat vágy kezdé gyötörni, -
 Hogy atyjoknak lakát fölkeressék;
 Bár a földnek keblén kell áttörni,
 S útjuk hosszú, mint a végtelenség.

Tarkó őket nagy feltételekben
 Nem gátlá, bár búsan vált meg tőlük,
 Gondolá, hogy van erő szívükben,
 S ha elmennek, jó hírt hall felőlük.

Fájdalom közt váltak el egymástól,
 Mint anyától jó fiak szokának.
 Arczuk ázott a könnyhullatástól,
 De reményben boldogok valának.

Az Olt, ifjú gondatlan hevében
 Tűrni kezdte völgyön bérczekcn át;
 Maros pedig kerülve, eik téren,
 Vélte sokkal biztosabbnak útját.

Látván anyjok, kedves kél fiának
 Czélja már is kettős útra válik:
 Egyesülés! kiálta ulánok;
 Szétszakadva nem éltek sokáig.

Hasztalan volt a szülőnek gondja,
 Az Olt hetyke hangon felsikoltott:
 Gyors vagyok én, bátyám lassú lomha,
 Ő kövessen, én töröm az utat.

Az anyának nem volt már mit légyen,
 Bűvös varázs vesszőjével sújta:
 Két folyó lelt az iker gyermekből,
 Így indullak el a hosszú útra.

A szép Tarkó bús előérzettel
 Néze néze hosszasan ulánok,
 Míg a gyerkek vasfeltételökkel
 Két vonalban útnak indulónak.

III.

Nem csalá meg Tarkót rossz sejtése:
 A Marosnak kezd gyengülni árja,
 Mígnem végre, bár nagy volt küzdése,
 Ráakadt a bujdosó Tiszára.
 Vigy el engem, szög folyó, atyámhoz,
 Látom arra tartasz habjaiddal;
 Fáradságod, hidd el, meg nem bánod,
 Dús atyám eláraszt jutalommal.
 Elviszlek jó ifjú a Dunáig,
 De le kell itt mondanod nevedről. ..
 A Maros küzd és haboz sokáig,
 Végre enged, mert fogy erejéből,
 így érnek kelten a Dunáig...
 A Duna már életét kívánta:
 Mit volt tenni, engedett remélve,
 Hogy tán atyja keblén lesz végálma.
 Ez alatt az Olt rohanva tűnt el,
 Gyors futással egy szép rónaságon;
 Ámde orjás nagy heglánezőkat lel,
 S útja megtört a végső határon.
 Éveken át küzködött szüeneilcn,
 Nem találva még segélyt se ottan;
 Érezé hogy útja törhetetlen,
 Még sem lankad ő'az akaratban.
 Végre Verestoronynak tájékán
 Utat rónia nagy viaskodással;
 És rohant, de összezúzott teste
 Elgyengült a sok bukdácsolással.
 Vánszorogva ment a rónaságon,
 S halálhörgést hallván a közelben:
 Ráismer ott bujdosó bátyjára
 Véghangjában, halálhörgésében.

Ő maga is a roppant folyónak
 Árja közt lelé föl végnyugalmát;
 Nem hívének az anyai szónak,
 Nem hívének, s úgy vevők jutalmát.

* *

*

Jó nemzetek, ti kik elveszétek,
 Áldás szálljon sírotok éjére!
 Jó nemzetek, a kik még leheltek,
 Gondoljatok e gyászos regére. (Dózsa.)

E regét folyóbeszédben látta irodalmunk legelőbb, Móricz Károly közölte. *) Benne a hun birodalom itteni megalakulását, fénylését s ledülését akarják képletben látni. Közlő a Tarkó nevét Tarkónak írja; mi ismeretesebb nevét használtuk.

7. §.

Sándor-domb.

Csíkban, Csömörtén és Toplicza közt fekszik. Kisszerű domb, nevezetességét a nevéhez kötött hagyománytól veszi.

A Csíki krónika szerint, a székelység emelte s nevezte így 1411-ben, mikor Sándor Pétert a vajdák jelenlétében fővezérévé választá. Ezen Sándor Péter a székely nemzet ismeretes áldozó poharán is fenhagyla emléké, reámctszelvcH e szavakat: Petrus Sándour 1412. Az emlékekből ítélve azt hiszik, e volt a székelyek első választott főnöke. **)

8. §.

Nagy- és Kis-somlyó.

Nagy-somlyó Csíkbán, Somlyó felett emelkedik, makkos erdővel benöve; miről Csíkra igen szép a kilátás.

Ezen erdőben halt meg 1837-ben Vízi Márton, ki itt remetéskedett.

*) Nemzeti Társalkodó 1837 I. félév. 365—72. I.

**) Székely Nemiéi Cunistitúioi. Pest 1816. 292. I.

Kis-somlyó hegye ezzel szemben vagy on, rajta a Sal valor ktipolna áll, mint a hol a hitrege szerint hajdon az angyalok lajtorján le s fel járn láttattak. *)

Ezen hegy fcstőisége. pünkösdben éri tetőpontját. Somlyón pünkösöd szombatja délutánjától első napja délutánjáig nagy búcsú tartatik; mikor is a menet e hegyet is megszokta kerülni. **)

9. §.

Nemere.

Nemere egyik csúcsa a keleti hegyvonalnak. Háromszék felső felében, Esztelnek fölött emelte föl fejét. Magassága 5172 láb a tenger felett. ***)

E hegy neve Erdélyben olaszertt érzést költ fel a kebelben, mint Olaszthonban egy bandita főnöké. Nem ő szerezte ő hír-nevet; van neki egy szele, melyre borzadás nélkül alig gondolhatni. Ezen szel e hegyről, melyen ál Moldovából beront, Nemere szelének neveztetik. Berontván, délnyugoti irányban rohan le Háromszéken Brassó felé; rakott szekeret felborit, fákat facsar ki lövéstől, épületet bont el; s ha télben jelenik meg, embert, állatot hófuvatagok sírjába temet. Uralkodása ideje inkább a tavaszi éjnap-egyen.

S hogy dühe elől a lakosok rejljőzzenck, Háromszék rendesen úgy épít, hogy ajtó ablak lehetőleg legkevesebb legyen a Nemere felé. S azon évben, melynek tavaszán c szél uralkodik, sok gabonát, de kevés gyümölcsöt várnak.

10. §.

B) A déli határszéli Kárpátok.

E vonal a legszebb, csúcsai legmagasabbak. Oláhországától választja el Erdélyt. Erdély felől tekintve a hegy-lánczolatot, valami gyönyörű látvány. Egyenesen halad; s Fo-

*) Nemz. Társalkotló. 1840 u. 5. l.

**) Nemz. Társalkodó 1841. l. 110. l.

***) Archív. (I. Vercius. I. B 110 l.

garas-földin sokat hasonlít az egyiptomi pyramisok egymás mellé állított lánczához. Csak itt olt emelkedik egy egy csúcs a háttérben magasabbra.

Hat útszoros megy át rajta: a bodzái, ósinczi, tömösi, törösvári, verestoronyi és a vulkáni. Két helyt megszakad, az Olt és a Zsily vize kifolyásánál. Ormának hosszúsága 57 mérföld, s erdeivel mintegy 35 □ mértföldet borít el a hazából.

Belőle nagy folyó nem ered, annál több apró. Milyenek: a Bodza, Dosztranicza, Tömös, Vidombák, Barcza, Berivoj, Czod, Szeben, Zsily és Strigy vize.

E vonalon vannak legmagasabb csúcsaink, egyszersmind e vonal a legismertebb. Különösen a múlt évtizedbeli három» szögös hivatalos felmérés alkalmával, a megbízottak több csúcsai magasságát ismertették meg. Ezen eljárást s régibb és újabb mérések nyomán következő csúcsok magasságát jelelhetjük ki, számlálásunkkal a délkeleti hármos határvonaltól nyugotnak indulva:

Csukás, Zajzonnál	1036	öl	vagy	6217	láb
Muntyele dragusuluj	1132	„	„	6796	„
Vurvu kazavej	1088	„	„	6528	„
Vurvu skerisori	1006	„	„	6040	„
Czenk, Brassó felett,	522	„	„	3136	„
Iskolahegye	953	„	„	5723	„
Királykö, Feketehalomnál	1183	„	„	7100	„
Bucsecs csúcsai:					
La omu	1319	„	„	7915	„
Sztruga Mare	1004	„	„	6026	„
Guczán Commando	767	„	„	4586	„
Vurvu ourla	1308	„	„	7850	„
Vunutura Butyán, Árpásnál	1325	„	„	7953	„
Nego, Skoré s Árpás közt	1340	„	„	8040	„
Szurul, Fenyőfalvánál	1209	„	„	7259	„
Presbe, Disznódnál	922	„	„	5536	„
Feketecsúcs, Szeben táján	1100	„	„	6601	„
Fromoásza	1162	„	„	6976	„

Szurian, Szeben táján	1056	öl	vagy	6340láb
Sklevoj, Páring csúcsa	1244	„	„	7464 „
Retyezát, Hátszegvidéken	1306	„	„	7854 „

Ennyi csúcs vagy on mérve a délvonalon.

Néhány nagyobb csúcsát részletesebben fogjuk ismertetni.

11. §. Iskolahegye.

Német neve Schulergebürge. Brassó mellett, a határszéli hegyek aljában emelkedett ki. Nevét tán onnan vette, mivel régebben jövedelmét a brassai lutherán gymnasium hozta.

Magassága 5723 láb. Teteje szép térségbe megy át, hol patakok kigyóznak: zöld réjtjében juhak, lovak, tehének csordái legelnek. Tenyész-crejo oly gazdag, oly változatos, hogy Brassó gyógyszerzérai fűvészkérljének nevezték. *)

E hegy aljában van a Ferenczlüt nevű barlang, mit a barlangok sorában tárgyalok.

12. §. Királykő és Viszhangja.

A Király kő 7100 lábra emelkedő hegycsúcs Brassó mellett, Tohán és Zernyest között.

Nem anyiban kúp, mint szakadazott hegygerincz alakban végződik, mi délről északnak tart; e gerincz keleti és nyugoti oldala darabos és szédítően magas sziklafalakkól alakult. Tetején a járás bajos, néhol épen veszélyes; míg alsó része erdővel van benőve, hol régiebb megjegyzések szerint, szarvas, őz és zerge tanyázott.

E hegycsúcson ismeretes írónk, Kurz Antal, 1842-ben oly viszhangot fedez fel, mi Európa legszebb, legsokszorozóbb viszhangjai közt is első rangúak közé sorozható.

A legjobb álláspont a hegycsúcs nyugoti fele. A beszélőnek északnyugatra kell néznie, Zernyestől kérésé balra,

*) Siebenb. Qarterschift. III. 103. — 104 l.

úgy hogy a hangsugárok ne az északi sziklafalak, hanem az erdős hegyekre essenek; mivelhogy az erdők igen jó visszhangadók.

Kurz nem végezhető be bűvárlatát, mert Kijártakor kemény északi szél fúj; de mégis meghatározott annyit, roikép e viszhang egyszeres ugyan, de tizenöt szótagat, vagy is egy hexameter-verset igen helyesen visszaad; s azon reményét fejezi ki, hogy kedvező időben kedvezőbb eredményt várhatni.

Glószámilja tudósításában a világ minden ismeretes visszhangjait, s meghatározva minőségét, azt a woodstocki után sorozza, vagyis az eddig ismert több szólagos viszhangok közit a harmadik helyre; s különösen megjegyztetni kívánja, hogy a természet e játéka 7100 láb magosságban jön elő. *)

13. §.

B u c s e c s.

A Bucsecs első rangú hegyormaink egyike. Magasságra az ismertek közt harmadik helyen áll. Legmagasb csúcsa, a La Omu, 7915 láb. Oly magasság, hogy feje az év nagy részén hótól fejezlik.

Törcsvártól három órára esik; s legjobban Feketehalom és Vidombák közöli látszik. Ki Törcsvárról indul látogatására, útja völgyeken, patakokon, s mélységek feletti szikla oldalakon megy a határszélig. A hegymászáshoz szokott lónak csak egy tántorodis kell, s az élet megszűnt.

Így emelkedünk lel a határszéli hegyek girinezére, hol egyszerű kereszt, mellette egy kaliba s néhány határőr katona jeleli, hogy az utas Erdély halárán áll. Honnan visszapillantva c hazára, gyönyörű látványkégen terül el az alattunk elnyúló mcssziségben: Barcza és Háromszék térsége.

Kilépve a hon határiból, különös képet tüntet fel a rengeteg. Egy nagy területen mintha az erdőt kivágták s egymásra hányva olt hagyták volna. Napok kellettek volna az

*) Archív d. Vereins 1044 I. Baud. 11. Heft. 118—124. 1.

óriás munkára, a néhány perc alatt a vihar lesodorta e fenyőerdőt lábáról, harmincz év előtt. S távol a világtól, mint temető csontjai, porhadnak elfeledve.

Ezen túl lapály veszi fel az utast, a benne kis patak szolgál irányul. A patakat követve sziklarepedés közé merülünk be, hasonlóba a tordahasadéki vagy homoród-almásihoz. Bslebb a repedést kapu zárja el, fennől a meredek sziklatetőről kereszt néz le: s látja a vándor, hogy itt a vadok tanyája közepette, emberi nyomok kezdődnek.

Ki gondolná, hogy itt is emberek lakjanak? Pedig úgy van. Sok embergyűlölő szív keresett, és talált már itt nyugalmat vagy halált.

Ha kopogtatunk, térdig érő fekete talárban, hosszú ősz szakállal remete nyitja fel az ajtót: s a Bucsecs barlangjába vezet, sziklaüregébe a hegy gyomrának, hol egy göröghitű kápolna, s pár faház áll, 7—8 kaluger szolgálatára.

Itt távol a világtól, emberektől, erdőkről szerzett gomba, vadgyümölcs a jóltévőktől kéregetett törökbúza s kecsketej mind az, mivel ez oláh remeték nyomorult állóket tengetik. S még boldogok, mikor ezzel is el vannak látva; mert ha a tél nagy hóval borítja el a hegyet, ez emberek míg a hó el nem megy, emberi teremtéssel közlekedésbe nem jöhetnek.

Mily hosszú az üreg, megmondani nem lehet, mert mintegy 100 ölre elfalazták, hogy uradalmuk melegebb legyen. Egyébránt mélynek kell lenni, mert a kis pataknak, mi ezredek óta alakítja, valahol napvilágra kell jőnie.

Az első mogtört szív jól választá e helyet nyugalomának. A láj valami szép vadon, mit nevel a sziklarepedésen átfolyó patak gyönyörű zuhatagja. *)

S ennyi szépség még nem minden. A Bucsecs két fő csúcsa között, melyek egyike hazánkba, más Oláhhonba esik, szelíd völgy terül, s közepén egy tó tiszta tükre ragyog; egyike azon mesés tavaknak, miket a nép tengersizemnek szokott nevezni, s feneketlennek tart.

*) Kútfő: Pagel's Ungarn Siebenbürgen II. Band. 13 Capit.

14. §.**Fekete-hegy.**

Mások szerint Fekete-halom, oláhul Kotla.

Brassó mellett van, Feketehalom nevű város felett. A déli hegycsúcsa a kérdéses hegy. Azon homályos sötétség, inelylyel a vidék felett borong, igen érdekessé teszi, s nevét is innen vehette. Ezen csúcs az itteni lakosság szerint, a természetnek azon játékát bírja: miképp délelőtt az egyik, délután a másik oldalán harmatos. Fűve igen jó, honnan a fekelchalomiak csikóikat itt szokták nyaraltatni, még pedig a nélkül, hogy itatnák, mivelhogy a bőv harmat azt feleslegessé teszi.

15. §.**Bábaköve.**

E szírt nem magassága, hanem alakjával vonja magára a figyelmet. Vajdarácsnél, Fogaras főidén, kopasz kőszirt emelkedett ki, melynek alakja távolról egy jól idomított nőszobort ábrázol. Feje, mejje, karja van neki; s még mintha talajon nyugodnék. A talajon repedéseket folyt be a moh, s úgy veszik ki magokat e vonalok, mint valami hierogliphek. Neve e szikla szobornak oláhul Fiaatra Bábuluj, magyarul Bábaköve.

A népköltészet e természeti ritkaságot a következő regében énekelte meg:

A fennebb leírt Királyköven az ősidőben tündérek laktak, s az utolsó tündér egy felséges szépségű leány vaia.

Viszont a Feketehalmon, hol a sziklacsúcs máig is várszerű szegletekben végződik, lakottá fekete királyné. A királynénak fia volt, s mint egyedüli liu, ő volt anyjának minden öröme.

A fiú kifejtett, ki benne a szerelmi vágy. S nagyravágyó anyja oda irányzá hajlamát, hogy elég merész lett önkörén túl, a tündérek fényvilágába vágni be ábrándjaival. Meglátogatta a királykői tündérleányt, s halálba beleszeretett.

Az anya előre örvendett, hogy ember, vagy óriás létere tündérekkel jövend rokonságba; fiát mind felebb hangolta.

A fiú szép is volt, mennyi király leány mind boldognak érezte magát egyetlen mosolyával. Azonban a tündér leány csak szívesen látta őt unalmában, de iránta mit sem érzett. A királyfi nem vette észre a magas kér finom gúnyát: fellépett, kezét óhajtá.

A leány sértve vette magát, s hogy egy csapással vissza-atasítsa, kimondá, mikép nem szerelheti.

A királyfi nem bírta azon büszkeséget, mi egy férfit illet, Epedett, tovább ábrándozott. Naponként eljárt a tájra, hol legalább azon ösvény mohát érintheté, melyen szerelmo ellebeg.

Napok, hónapok, évek teltek, a fiú hervadóit. A királyfi anyja ismerte a füvek búbájós erejét, varázs lelkekkel volt szövetségben; fiával mindent elkísérted; de semmi sem sikerült.

S fia meghalt bánatában.

Az elkeseredett anya ezért üldözőbe vette a szép tündér leányt. A leány futásban kerese menekülést; de a vén banya utolérte, s bűvös tudománya által e köbálványnyá változtatta.

16. §.

Negohegye.

A Negohegye is Fogaras földe felett emelkedett ki, sorsa a sokáig ismeretlen lángészé: ez most hazánk ismeretes legmagasabb hegycsúcsa; s hogy az, csak korunkban lelt tudomássá. Magassága a tengerszín felett 1340 b. öl vagy is 8040 láb. Feje a hóvonalba esik. S rajta ha ki nem nyaral is a hó, de augusztusban már leesik, s azon évben el sem megy. Legjobban láthatjuk Szkóré s Árpás között.

17. §.

Ördög rétje.

Oláhul Pojána Drakuluj.

Felekkal esik szemben. A múlt század utolsó tizedében Heidendorf Mihály ide jött, mint határjáró biztos: s felfedezte,

a) Archiv. d Vereins. I. 109 l.

miképp havasaink már bírják az alpesek azon jellemvönását, miszerint rajtok a gyenge szem tisztábban lát. Az említett biztosnak, több utazó olvasása ntán tudomása volt a magas hegyek e sajátságáról; s ő ki szemüveg nélkül évek óta nem vala képes olvasni: itt leveleket vön elő, s szemüveg nélkül szépen olvasá. Holott, mikor a hegy aljába leért, azt ismét nem teheté. *)

18. §.

Az Olt jobbáni hegyek.

A déli Kárpátokat az Olt vize mintegy közepe táján ketté metszi, s rajta foly át Oláhországba.

E nyílás nem látszik földrengés következményének, az Olt partjáról felemelkedő két hegyoldal, főleg a keleti, lankásabb, mint sem ily eredetre mulasson. Hogy az Olt mosta volna, az sem lehetetlen. Mindazáltal északról délnek törő özön itteni kitérésének szeretik tulajdonítani. Ide mntat azon ide hengergetett kövekből alakult hegyek csoportja, melyek egyikén a Talmácsi vár is fekszik. Némelyek még azt is gyanítani akarják, hogy e köveket a messzi északról hozta s rakta idő le azon vízözön. **)

Azon vonalt, mely az Olt jobbán vonul végig, egyik jeles bűvárunk, Ackner, 1838-ban megvizsgálta: Szebennél felment reá, β Hátszegvidéken szállt le ormairól. Ezen bűvárlat leírása után folytatjuk e hegyvonal további ismertetését. ***)

Utazónk magát több bűvárlati eszközökkel ellátva, harmadmagával indult e hegyre. Bevárta a hold telni indulását, s aug. 24-én útra kelt. Kis-disznódra szekérral ment, ott lovakat vett fel, neki indult az erdőfedett hegynek, s éjjelre Riu Szádulujba ért.

*) NyelvmívelőTársaság Munkálatai I. 164—6 I.

**) Transilvania, Patriotische Zeitchrift für Landeskunde. v. Benigni n.

Neugeboien 1831. 11 B. 2. h. 286-90. 1.

***) Archiv für die Kenntniz von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart. Von J. K. Schuller. Hermannstadt 1941. I. Band. 2 Heft. 332. I.

Aug. 25-én új lovakkal megy tovább. Útját a mérőföldnyi hosszúságra elszórt falu közli, a gyönyörű Czod völgyén folytatá. Egy magyar úri ember kísérte el darabig, ki ezen faluba jött vala, s olt a Czodvizén magának vízgyógyintézetet állíta. Ettől azon tudomást vette, mikép az öregek elbeszélése szerint egykor a törökök itt ütöttek be hazánkra... Ebédjénél málnát kapott, mely akkor volt ott legjobb idejében... Délután a bikfák gyérülni, a fenyők sűrűdni kezdőnek, míg nem egészen fenyvesek kezdők borítani a még mind magasadó hegyodalt. Beléplek az ösvénybe, mely Negovan Maric nevű csúcs felé visz, s kilátást kaptak a hegyek beljébe, azon hegyekre, melyek álí a Verestoronyi veszteglőhez siető Lóira vize fakad; s északi oldalaikén olt fejezlent az örök hó. Ott hó, idébb buja Félek, s rajta juhak nyájai s isztinák. Ily hajlék fogadó be utazónkat éjszakára, hol estve a pásztorok azelőtti éjen történt medvekalanddal mulattaták; s hogy hitelt adjon a kalandnak, a lombos vad azon éjen is megjelent az ötszázra menő nyájra; s utazónk álmát mintegy 40 kutya ugatása, s vagy tizenöt juhász fegyverre kelése szakítá meg.

Aug. 26-a korányán a hideg — 1°. R. volt; a magasabb helyeken fris hé. Útnak eredtek, s elérték a határszéli katonai őrvonalat, hol a Kis-Negovannáli commandé útlevelé, elkérte, s egy rendelet következtében utazénk mellé fegyveres embert ada.

Itt néhány kisebb folyénak eredetét látta; itt ered egymás mellett a Czod és Sebes, ismét egymás mellett a Szeben és Lotra. Ily helyeken érték el a harmadik őrházat.

19. §.

Fejérkő.

Olá hul Piaira Álba. Nevét hihetően az innen délre látszó tejfejér quarz szikláltól vette.

Egyike ezen hegyvidék magasabb pontjainak. Rajta a határörök egyik magasabban fekvő őrháza vagy on, melyhez veszteglőintézet is van mellékelve, mihez egy kontrás s két tisztító szolgálta tartozott. Az épületek fából vannak.

E hegy igen tágos kilátást enged. Itt szép rétek, kristály forások, patakok látszanak, mellettek nyájok, melyek junius, július és augustus hónapokban idylli széppé varázsolják e tájt, mi máskor oly elhagyatott; másfelé új irtások látszanak a rengetegben, mit többire a juhászok égettek, hogy legelőjüket szaporítsák. S ily helyeken a le nem éghetett agg fák olt fejezlenek, mint egyegy márvány szobor. Másfelé kidőlt erdőtablák látszanak, melyek fáit az orkán tekerte ki tévestől s döngetgeté délnak. Egy Svájcz fekszik előttünk ezer szépségeivel; s mennek a századok a nélkül, hogy benépesítéséről gondolkoznánk.

20. §.

Nők Rétje.

Oláhu! Pojana Mueri.

Ide ért utazónk aug. 27-e eslvéjére a Fejérkötől, mi e helyhez hét-nyolcz órai távolságra maradt.

Mint az útas a fenyvesek sötétéből kezd kifejtteni, messzire megpillantja az alább fekvő tisztás térséget, rajta a fel s alájáró ört, s felette magassabban az őrházat, pallissadokkal körülveve. Igen érdekes pont; míg egyfelől szép kilátást enged, másfelől a Point és Graupa óriásibb csúcsai emelkednek föl megette.

Ha az utazó a határörök szobájába pillant, benne egy pricset lát, mely két harmadát foglalja el a térnek: más felében egy nyílt szájú kemenczét, mely hasztalan igyekezik melegíteni az ablaktalan szobát. Hónap vége volt, őreink a felvállalásra várlak; ott álltak tehát készen a guzsalyok, orsók, ládacsák s egyéb apróságok, miket a commandó ideje alatt szoktak aljő emberek faragni és övéiknek haza vinni.

21. §.

Kecske.

Oláhu! Capra.

Aug. 28-án indultak ide az előbbi őrháztól. A Magyarzsjó völgye, ott mélyedet! mellettek ködtengerbe bontottan; mi jó időt jósola.

A Kecse egyike a legbujazöldebb fenlapályoknak. Itt ott pásztorkunyhók, legelő nyájak rajta. Itt van az ötödik őrhely, mit utazóink találtak; az is pallisadokkal volt övedzve.

Felelte emelkedik e hegyvidék s illetőleg hazánk egyik első rangú hegycsúcsa — a Paringu. Alatta lent egy tisztáson pár dl átmérőd gödröcskék sokaságát láthatni, mit a vidék régi, s tán török táborozás maradványának tart.

22. §.

Paring.

A Paring a Kecsetől csak annyira látszik, hogy azt hinnők, mikép egy rajta álló emberrel beszélni tudánk. Azonban c két hegy közölt borzasztó mélység tátong, s ez erdős sötét mélységből a Paring a legmeredekebb oldalakkal csap fel. Tetején taréja, mely keletről nyugotnak vonul, még meredekebb; Skelvoj nevű csúcsa 7464 lábura áll a tenger felett. *) Fejét ekkor is régi és fris hó fedé.

Oldalából a patakok, melyek az úgynevezett Sivelzet képezik, csöbe törve hullanak alá, s a fák lombjain át a völgyben festőileg látszik fejezlő habzásuk.

E hegy alatt elhaladva Zsily völgyére értek utasaink, gyönyörű völgyre, elszórt házokkal, melyek helységeket képesnek, a nélkül hogy megszakadnának, s ezek legelsője volt Pctrilla, melynek lakossal épen akkor voltak a szénacainálás derekán. Itt viradlak ang. 29-kére; innen érlek estvére a vulkáni veszteglőhez.

23. §.

Vulkán.

A vulkáni szoros veszteglője épen a Vulkán csúcsa lábánál vagon, tőle északra. Innen látogatók meg búváraink aug. 30-án.

A házoktól csendesen kezd az út reá emelkedni, mi később meredekebbé válik. Tetején ott áll a kettős sas. S

*) Die Höhenrerhältnisse Siebenbürgens v. Binder 13 l.

Oláhország olt terül szemünk elült, mint egy földabrosz, jóval alantabb fekvé Erdélynél: hogy helységei, völgyei, sőt hegyei is messze lent látszanak. Tiszta időben ide a Dunát is láthatni.

Sokan lehelnek olvasóim közül azon véleményben, mikép e hegy, miként nevérol következtethetni — egyszer tőzokádó volt. Azonban rajta a valahai tőzokádásnak semmi nyoma. Az ős hegyek kövei, kőrétegei láthatók rajta mindenfelé; sőt ott látszanak a fejr quarzok düledékei, mohval fedetten.

24. §.

R e t y e z á t.

E hegyvonalt a Retyezát méltóságos alakja zárja be; majdnem Erdély délnyugoti szögében setétlik, Hátszeg vidéke felett.

A Retyezát 7800, mások szerint 7850 láb magas, mi Hátszeg gyönyörű völgyét bezárja, s e völgyet hazánk legfestőbb vidékévé varázsolta.

25. S.

C.) A nyugoti határszéli Kárpátok.

Ezen vonal Erdély nyugotján van, határfal hazánk, túlfelől pedig Bánát és Magyarhon egy része között. Kezdődik a délnyugoti hármos határpontnál azon ponton, hol Erdély, Oláhon és n Bánát összeér. Hossza, görbületeivel együtt 48 mértföld. Csupán egy helyt van átmetszve, a Maros kifolyásánál. Harminczad nélküli szorosát több megy rajta át, milyenek a vaskapui, dobrai és halmágyi; hogy apróbb í'itak is vannak rajta, azt nem is említem.

Ezen vonal csak alapja egy nagyszerű hegycsoportozalnak, mely Erdély nyugoljat egészen elfedi. Nagyobb csúcsai nincsenek mérve, bár néhány igen szép: ilyenek a Galinyásza, Balamérijásza, Hanasója és Riska. Kisebb csúcsai magasságából hármát említhetünk.

A Mogura, Kőrösbányánál	475 b. öl vagyis 2856 láb.
Vulkán, Abrudbányánál	645 „ „ „ 3872 „
Bihar, az Aranyos forrásánál	645 „ „ „ 5672 „

Belőle több folyunk ered; de a Szamos és Körösén kívül a többi még e hazában más folyóba szakad. Ilyenek a Cser**, Bobra, Almás, Gyógy, Ompoly, Körös, Aranyos, Kis-szamos, Nádas és Sebese vize.

Ezen oldal legszélső vonala mondhatni ismeretlen. Azonban e hegyláncz a szélekről becsap a honba, majd 100 mértföldet hegyekkel, havasokkal önt el, s az úgynevezett havasokat képezi. Ennek szépségével egyik sem ér föl. Belőle folynak ki Erdély s következőleg Európa leggazdagabb arany erei. Ezen vonal csúcsai között látjuk nevét legdúsabb bányáinknak, leg-sajátságosabb hegyeinknek.

26. §.

D.) Az északi Kárpátok.

Ezen vonal Magyarhontól választja el hazánkat; s mint említők Szilágyat, Kővárvidékét Erdély belföldéből kizárja. Hossza 42 mértföld. Egy helyt ketté van metszve, a Szamos kifolyása által. Útvonal rajta több megy át, melyek legismertesebbjei Meszes, Karika, s az, mely Sonikúlrn visz.

RqjU erednek a Nagyszamos, Kúpos, Szilágy, Kraazaa, Egregy.

Néhány csúcsa igen tekintélyes, mint Galacz, Gergeieou, Nyegrileszu, Vurvu-gyáli, Vurvu-gádzsi, és Vurvu-rossu; de magasságukat még nem ismerjük. A rajta tett méretek a következők:

Csuha, Magyarlápónál	399	b.	öl	vagy	2394	láb.
Czibles, Szuplájnál	959	„	„	„	5705	„
Gulin	750	„	„	„	4500	„
Muntyole máre, Lápónál	959	„	„	„	5754	„
Ünőkő, Radnánál	1193	„	„	„	7158	„

Következőleg mely csúcsnak külön rovatai fogunk e vonalon adni, nem annyiban nagyszerűségi, mint más szempontból lesz érdekes.

27. §.

Fátahegye.

Kolozsvárról Nagyváradra menőleg, Kis-sebesnél a Körös vize jobb partján, hús forrás mellett vendéglő áll. A forrás sziklacsúcsból foly ki, melynek oldalán sűrű bükk, teteje kopasz.

Nevőhez a nép következő bús regét fűzé: °)

Királyhágó közelében
Hol a Körös szűk völgyben foly,
Habjának bús csörgésivel
Egy bánatos regét dalol.

Búsabb a szellők éneke
E tájnak lombjai között,
S a szírt is mintha érzene
Az eltűnt emlékek fölött.

Minden fűszál e sziklacsúcs
Komor regéiről beszél,
Figyeljete, elmondom én,
Mi róla még emlékbem cl.

E szírt alatt élt egy leány,
Szegény földész leánya volt,
Erénye és baji mián
Neki minden fi meghajolt.

De ő büszkén elútalá
A kéjsóvár hízelgőket;
Talán sejté, talán tudá:
Szegényt a főúr nem szeret.

Volt egy lovag kivételül
A gógös honnagyk közöli,
A lányért lelke felhevült,
S örök bánattal búzkodott.

*) Hon és Külföld 1812. II. 238 l.

A lányka is szerette őt, .
Eláruló pillantata;
De hasztalan, az ifjú hős
A lányhoz még sem bizbata.

Ha földre hullt a lány előtt,
Ha Szép kezét megcsókoló,
Ha kérte hogy szeresse őt:
A lány hallgatva néze ró.

Elvégre hosszas faggatás
Után ilyen szavakra kelt:
Lovag, szép ajkód hízeleg,
De én még sem adok hitelt.

Most elragad egy kurta Perez,
S ígérsz nekem tündér jövőt:
Ki tudja, majd ha célra lelsz,
A hűségre lesz-c erőd.

Így szólt a lány, s az ifjú hős
Keblen ezer kint érezett.
Leányka, szólt, ha kétkedel,
Kísértsd meg hű szerelmemet.

Kergess csatára, mond, hogy a
Világ határit járjam át,
Hogy ássam fel a földiekét,
S ledöntsem az ég kárpitál;

Parancsolj mit szíved óhajt,
S vagy czélt érek, vagy meghalok;
Csak tégedet sírom felett
Résztevőnek tudhassalak.

Így szólt az ifjú, s lángszava
Meglepte a leány kebelt:
Csaknem keblére lágyula,
De gyorsan új erőre lelt.

Lovag, ha lelked, mint szemed
És arcod, oly fénynyel ragyog;
Repíts e szirtre engemet;
És ornnan tiéd vagyok.

E volt a lány föltétele,
Vad és merész a gondolat;
De a szerelmes szív előtt
Nincs semmi gát az ég alatt.

Az ifjú hős lángkebére
Ragadta a bájos leányt,
És szitről szirtre tűnt vele
Vig tánczú zergefi gyanánt.

Kegyetlen gyermek, e merész
Próbát az ég nem nézi el;
A messze vitt követelést
Elvégre megsiratni kell. “

Rohant az ifjú, mint vihar,
Mely a habokkal birkózik,
Rohan, bár ereje szakad,
Szándéka meg nem változik.

De im bágyadni kezd szeme,
Feje szédül és ingadoz;
Remegni kezd kulcsolt keze,
S a hegytetőn im összerogy.

Próbád nehéz volt, oh leány
De karjaim közt bírtalak;
Hőségem megmutathatni,
S most már örömmel meghalok.

Szólott az ifjú, s elhala.
Így érzének a régiek:
Szerelmökért küzdés, halál
Kis áldozat volt nékik

A szép leány elrémüle,
 Látván haldokló kedvesét;
 Reáborult, s kények közölt
 Csókdosta bús arczát s kezét.
 Nem ment e hegynek ormiról
 Lakába a leány soha;
 Virasztá híve álmait,
 Míg végre ő is meghala. (Dózsa.)

28. §.

Rákóczi hegye.

Hol a Szamos o hegyvonalt átmettszi Zsibónál, a folyó jobb partján egy csúcs néz le a víz partjára. Oláh neve Piszkuj, magyar neve Rákóczi-hegy.

Felette gabona terem, s rajta kövecsvült apró csigák hevernek.

1705. nov. 11-én e hegy alatt, a Szamos partján, Rákóczi srgét a németek megtámodák, és Rákóczit Szurdukan, hová ebédre ment vala, az ágyúropogás ébresztő fel. *) A csata el lón vesztve, Rákóczi nem juthata övéihez, hanem a nép-hagyomány szerint, átkelt a Szamoson, felment e hegytetőre, s miután serge romján még egyszer eltekintett, útra kelt, elmenekült; de nem soká ismét sereg élén álla.

20. §.

C z i b 1 e s.

A nyugoli kárpátok legismeretesebb, bálba nem is legmagasabb csúcsa. Erdély északnyugoti része felett ott áll az év nagy részén át hótól fedetten, mintegy ezüst palástban.

Három magasabb csúcsa van: a Szuplajuáli 959 bécsi öl.

Vidéke gyönyörű, s vadban igen gazdag, honnan rajta a legszebb medve-vadászatok tartatnak.

*) Ceerti Mihály Históriája. Pest. 1852. 321— 5. I.

A forradalom előtt, ha jött October, a megyei tisztség mondhatni hivatalos vadászatot hirdetett. Félország felgyűlt, gyakran egy hétre is. Nagyszerű sátrak, konyhák várták a felgyűlt szép társaságot.

Felkölték a vidék lakosait, kik között a Czibics alatt laké Egres, Felső-ilosva, Szupláj és Tiles lakói, merész bátor cinberek, kik baltával bevárják a medvét.

Λ puskások elálltak az éleket, oly hajtásokat foghatni fel, hogy 40—50 puskás kevés. Ekkor a hajtók, dob, trombita, kört s minden egyebekkel felverék a völgyet, a felvert vadukat a kutyák vevék űzőbe, s megesett, hogy egy nap 20—30 medve jött hajtásra. Első napokban csak medve, farkas, rókára szabada löni; de őzre is lövének.

A felséges havasi élet e jelenetei festését költőinknek hagyom; s hogy ép c jelenet figyelmüket annyira elkerülte, bámulni lehet, Czibics szép tája ily ismertetőre vár.

HARMADIK FEJEZET. HATÁRSZÉLI SZOROSUTAK.

30. §.

E l ő z m é n y.

Erdély határszélének körvonala 190 mértföld. S bár merről jöjjön hozzánk az idegen utas, határszéleinknél mindenütt magas, erdőfedett hegyeket fog találni, melyek sehol le nem törpülnek, s hazánkat csaknem hővonalat érő magasságban folyók körül. Azonban e hegy vonali apróbb nagyobb vizek itt ott bevölgyelték, ezen völgyületek szorosain jönek be az országutak; ezen völgyi utakat értjük a szorosak vagy passusok nevezete alatt.

Említők, mikép Erdély felszíne hegy és völgy; s hogy e hegyvölgy halmaz négyszögben magasabb hegyek által van befalazva.

E határhégyeket semmi sem szakasztja meg, négy folyón kívül, melyek: a Maros, Olt, Szamos és Körös vize; mert a határszéli havasi patakok völgyüleleit megszakadásoknak nem nézhetjük.

Az említett folyók s lekintélytclenelb havasi patakok medrein mennek a kérdéses szorosok ki az országból, többire völgyen; de azért nincs a verestornyán kívül egy, mely hegy nélkül vágná át határszélünket.

Ismeretünket útszorosaink tárgyában a rómaiak peutingeri tábláján felyül vinni nem tudjuk. Azon korból is csak gyanításaink vannak, csak gyanítatják a hagyományok, hogy a római uralkodás alatt Erdélybe csak is három útszoros volt megnyílv. *)

Legelőször Tröslernél látjuk őket előszámítva 1666-ban, a fejedelmi kor vége felé; nyolcz szorost említ meg: a királyhágóit, verestoronyit, töröcsvárit, bodzáit, vaskapuit, egyet Csíkból, mást Dóستól, a végsőt Beszterczétől. **) Többi szorosainkról nem lévén emlékezet, hinnünk kell, hogy akkor, tájt csak gyalog ösvények lehettek.

Erdély, mely aranyhegyei miatt szüntelen a vetély aranyalmája volt, a természet ez erődítvényének igen. sokat köszönt. Erdély a magyar, s illetőleg osztrák birodalom véghatárán fekszik, s mint ilyen ma 90 mértföldön érintkezik idegen koronáu tartományokkal, úgymint Oláhországgal 57, Moldvával 33 □ mérőföldön, mi határvonalunknak majd felét teszi; sőt volt idő, mikor a Bukovinával határos 8, s a Bánálfelöli 8 földirati mérőföld is ellenséges kezekben volt: ily politikai s geographi viszonyok között igen jól fogott, hogy idegen föld felé e határszéli erődítvény, csak egy helyt, az Olt kifolyásánál volt kinyitva.

Erdély ez által eleitől fogva meglehetősen erősséget képezett, s képez még ma is; legalább régen reá illet a fellegrvár nevezett.

Ezen szoros-utak jelenleg kereskedelmi szempontból igénylik a kormány figyelmét, innen ma szorosaink útjain minden felé dolgoznak, s ezen pontból minden szorosnak meg van maga harminczadi hivatala, meg a ragadványok kizárása tekintetéből a maga veszteglő intézete; s az erre szükségelt tisztí épületek mindenütt kis falutelepet képeznek.

Régebben többre kellett, mint csak a kereskedelem szempontjára figyelni. A 90 mértföldön, hol idegen hatalmassággal,

*) Marcellinus Libro. 26.

**) Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen v. John. Tröster 16C0.
J. Buck. Cap. XVI.

illetőleg- a törökkel vagyunk szomszédságban, régebben inég arra is meg volt az elővigyázat: hogy ellenség ne ülhessen reánk. Honnan régebben szorosaink óljait rász karban tárták, hogy az ellenség annál bajosabban törhesse állal: a szorosakra várakat építettek, s rajok gondosan felügyeltek. *)

Ma azonban a verestoronyi s töresvári várat kivéve, a többi szoros erődítvénynyel ellátva nincs.

Szorosaink kinyitásánál VI. Károly kezd korszakot, ki Verestornyot egészen Oláhországig kivágató. A múlt és különösön e század oda vitte szorosaink ügyét, hogy többnyire mind ki vannak már kövezve: annyira, hogy elmondhatjuk, mikép ki idegen föld felé jobb utaink vannak, mint az ország beljében s Magyarhon felé.

Most csak a két Oláhhon felé 9 útszoros viszen; a velünk egy koronán tartományok felé is ugyan annyit fogok előszámlani; minthogy a tekintélyteleneket mellőzöm: következőleg látni fogjuk, mikép határszélünk körvonalán rendszeren 10 mértfüldnyi távolságban jó be egyegy szorosát.

Nagy a szerep, melyet e szorosak Erdély történetében játszottak. Trajanust említi legelőbb a történet, mint szorosaink ostromlóját; tőle le a muszkákig teméntelen vérpatakot láttak c szondátok; s ki tudja még mennyit látandanak. Mindcnik leírását egyszersmind történeti szerepe vázlatával adom, hogy az jellemezze fekvésöket.

A.) Keleti út-szorosaink.

31. §.

Tölgyesi szoros.

Nénmetül Tölgyescher Pasz.

Hazánk és Moldva között legészakkeletibb szoros. Eddig Gyergyó-szt-Miklóstul a határszélég 4½ mértfüldet tartó útja

*) Bodzaváros, Ostozvára s Csik-gyimes azok pasusai okulására Dániel Mihályt s Bánfi Farkas rendelék 1687. júl. 4-én a Balásfalvi tábor végzése. Erdélyi Diéták végz. I. 123. I,

előbb a Tatárhágón mene keresztül, onnan lejte a Pulnavölgyére, melyben a 30—40 házból álló Tölgyes, s a hivataluk fekszenek. Jelenleg e szoros nem hág többé a Tatárhágóra, hanem Borszék felé kerülve, csaknem hegy nélkül megy ki a hazából, mely útja 1851—2-ben létesült.

A szoros egy része a revindikált havasokra esik, s a vám hivatal csak 1806-ban tették ide Fricskéből, hol oly járatlan vala, hogy a múlt században Benkőként csak lóval járhaták.

32. §.

Gyimes szorosa.

Gyítnes Csíkből visz Moldvába. E vonal Szépvízlől kezd a határszéli hegyeknek tartani, s Moldva széléig $4\frac{3}{8}$ -ad mért-földet lesz. Szépvíztől a meredek Tekerő nevű hegyre indul, mi két órát tart, melynek lejtője azonban lankásabb is rövidcbb is, minthogy a Talros vize partlnpálya Csíknál 40—50 öllel magasabban fekszik. Ezen hegyaljától fogva tovább völgyen lapályon halad.

A Talros vize gyönyörű völgyet képez, regényes tájokkal, gyönyörű őscrdőségekkel, melyekből folytonosan szállítják a Talros vizén ki a tengerre az árboczokat. Lapályán három kis fulu házai vannak elszórva: e faluk neve Gyimes, Gyimeshükk és Gyímcsloka. Hárman mintegy 5000 öl hosszában fekszenek, s összesen 150 házal ha számlálnak, s csak egy falut képeznek. A szoros veszteglő intézete, s harmincezada Gyímesen van. *)

Járhatlanabb szorosaink közé tartozik, kövezve nincs. Pedig e vonal látta el Csikat gabonával az 1816—7-ki éhségkor. Itt küldé ki Mátyás király 1467-ben serge egy részét, míg maga főerejével HZ Ojtozon nyomott az akkor Magyarhonhoz tartozott s pártot ütött Moldva ellen.

*) Siebenbürgens geographisch topographisch hydrographisch und orographischs Lexicon sat von Ignaz Lenk von Traueinfeld. Wien 1859. II. 75—4 I.

A forradalomban egyik fél sem vette igénybe, bár a, forradalmiak folytonosait rakva tarték őrséggel. Régen Gyimes vára állt oltalmára, mely azonban ma romban hever.

33. §.

Ojtozi szoros.

Háromszékről megy Moldvába. Erdély délkeleti része itt közlekedik Moldovával, legjártabb szorosaink egyike. Az út hozzá Kézdivásárhelynél csap ki Bercczk felé, mi épen a határszéli hegyek lábánál fekszik. Innen útja Kis-havas nevű hegyre emelkedik, mi egy órát tart. A hegyen túl az Ojtoz vize partlapályára ereszkedik, s azon megy egészen be Moldvába.

A mint a halárhegyről leereszkedünk, a hegy lábánál ott fejezlenek a harminczad s veszteglő-intézet zsendelyfedeles épületei, mi egy kis falul képez.

A vámtól óranegyedre van Rákóczi várának romja. Innen főlórara van a Gyilkos, a vár elővédé. *) Bereczkhez 2½ mértföldre van Sósmező, mely Erdély faluja ugyan, de kívül esik a vámon, s vám nélkül iszsza borát; s a mely bornak itt kupáját 10—12 váltó krajczárral itta az utas, ugyan abból estve Kézdivásárhelyt 12 v. garasért ihatott. E falu keleti végén áll Erdély várdája, s vele szemben Moldváé.

E szoros igen keskeny, csak az Ojtoz vize nyit völgy ületet, honnan medrét számtalanszor át kell jární. Két felől magas bérezek kísérik, soha sem irtott fenyesekkel. Balról a Kalázló pataka erdős hegyoldalból festői esésben hull az Ojtozba. Moldvába érve, a part szélesedni kezd, s több falunak nyit tért, melyek Hersa, Fűrészfalva, Gorzafalva, melyek magyar nevei, s a benne elő magyarok, eszünkbe juttatják az itteni népnél élő azon hagyományt, mikép Erdély balára egykor a Szárazszerétig terjedett volt, mint a hol milkoviai püspökségünk is állott, melyhez a székely föld is tartozott.

*) L. bővebb leírását Erdély Régiségei VII-Fejezet.

Bár mennyire járatos is e szoros, mégis csak a múlt tizedben kezdek kövezni, de a forradalom miatt az is fennakadt. Már egész hosszában látszottak az előkészületek, több bid állá készen, már csak az utat kellett volna rajtok álvezelni. Moldva felőli része járhatóbb, mint az erdélyi.

A hadseregek többször használák.

1241-ben Balhu khan tatárai azon része, mely Cumanianát a Szereth felé jött, itt jöhetett be Erdélybe. *)

1466. Mátyás király hadserge főcrejét itt vezérelte ki a lázangó moldvaiak ellen. A szorost bevágva, fegyveresekkel megrakva találta, magának karddal nyitott utat. **)

1534-ben Gritti e szorosan vezető serget Erdélyre.

1550. Ilyés, moldvai vajda, Izabella részére, Martinuzzi védserge daczára betör. Sátrát Torjánál üti fel, s a Ferdinandhoz hajló székelysüggel pusztítja.

1576. Itt megy ki fényes kísérettel Báthori István fejdelmünk, Lengyelország trónéra, †)

1613. Mikor Bethlent a török Erdély fejedelemségére behozta, Thomsa István, moldvai vajdát segítségére e szorosan rendelék bejöni.

1849-ben o szorost egy zászlóalj honvéd tartó, túl felől muszka. Bem jul. 28-án két zászlóalj honvéddel kevés huszárság, s ágyúval Eresztevénytől ide csapolt, Herzsáig elényomult s csatázott. A muszka elvonult előle, s ő egész Oknáig hatolt, onnan a moldvaiakat egy kiáltványában fölkelésre szólította. De harmadnapra visszatért.

Széchenyi István, -azon tervében, mit a Magyarhonban felállítandó vasút hálózat tárgyában nyomatott, Erdély vasútját Galaczhoz e szorosan terveie kivihetni.

*) Bonfin Ber. Ungar. Decad. II. Libro VIII.

**) Bonfinii Rer. Ungar. Decad. IV. Libro t.

***) Benkö Gen. Transít?. I. 224. I.

†) Benkö Gen. Trans I. 228—9 I.

B.) Déli Kárpátok útszorosai.

34. §.

Bodzai vám.

A Bodza Brassó közeléből, délkeletre visz Oláhországba.

Brassóból indulva Talrang és Zajzon Tálukon megy át, s Brassótól a határszélig $5\frac{5}{8}$ mérőföldet tart. Zajzonig lapályos, onnan begyre emelkedik. Tovább a Bodza Vize partján megy Oláhországba. *)

Mint hogy nem igen járják, útja még eredeti állapotban sínlik. Mégis, valamint több idegen tartományba vívó szorosaink is, veszteglő intézet, s harminczadi hivattal van ellátva; mi által a hozzátartozó hivatali .személyzetből itt egy kis lakosság képződött.

A hely, melyen e vám fel van állítva, a Béli család sajátja, s azon jogért, hogy a kincstár c hivatalai számára épületeket rakhasson ide, a családnak kiváltságot adott évenként 1500 veder bort vámmentesen behozhatni. **)

Minden járhatlansága mellett is régen gyakran volt beütés helye, honnan már II. András király idejében a keresztes lovagok várral látták vala el, minek romja most is látszik. 1788-ban a berontani Rknró törökök sok székelyt temettek ide.

35. §.

Ósáncz

Németül Altschüncz, oláhul Sánczu.

Ez is Brassóvidékéről megy Oláhhonba j s ez is egész eredetiségében vagy on még, honnan csak gyalog és lóháton járhatni. Fiók harminczadi intézettel van ellátva. Brassótól 4 órára esik, délkeletre.

*) A szorosak méreteit egy ez elült pár tizeddel kijött hivatalos táblázatból írtam ki, melynek czime: Ergänzungs-Tabelle zn der Land- und Vaaser- Strassen Karle v. Siebnhürgen I, Ablichtung.

**) Lenk's Lexicon. I. 158 l.

36. §.
T ö m ö s

Nemüül Tömöseher-Pasz. Oláliul Vama Timisiluj; Brassóitól Bukarestnek larl. Említett legnagyobb kereskedő városunktól e legjárabb szorosa délkeletre esik, s tőle a határszélig 2½ mértföld hosszú.

Képünk azon ponton ábrázolja, hol e szoros hazánkból a határszéli hegyek közé kezd merülni. Mondhatni általános képo szorosaink kiindulásának.

Ezen vonal a Predjál hegy-tővéig meglehetősen lapályos. Átmege Alsó és Felső Tömösön. Onnan a Predjálra kezd emelkedni, mi 1142 ölet tart, s oly meredek, hogy rakott szekerekhez előfogatokat igényel. Oláhhon felőli oldala még rosszabb, néhol igen keskeny, s patakon kell keresztül kasul járni, mi áradáskor a közlekedést lehetlenné teszi. 1779. jul. 29-én, meleg napokra felleg-szakadás következeit, s e szorosban oly vizárt idézett elő, hogy követ fát magával sodort, s partlapályán eső falvainkat elseperle. *) A múlt század

*) Sieb. Quartschrift III. Jahg. 102. 1.

végéig csak gyalog és lóháton volt járható. Az 1788-iki osztrák-török háború alkalmával nyitottak rajta először szekér utat, azóta nagyrészt kikövezték; most a Pedjálon dolgoznak, mire a kormány 1850. sept. 90,000 pfírat utalványozott. Az említett háborúban a sinai kolostor, mi Oláhország felől van, rajta igen sokat szenvedett.

A forradalom alatt kétszer volt csatater. Előbb 1849. mart. 21-én, mint a mikor a császáriak Brassót feladva, Oláhországba akartak rajta vonulni, s Bem élcsapatától sokat szenvedtek. Másodszor 1849. jun. 18- és 19-én, mikor itt az orosz erő beakarván nyomulni, Kis Sándort székelységgel itt találta, s csak véres harcz után nyomulhata be. 1849. jan. végén az első muszka csapat egy réize is itt jött be.

37. §.

Törcsvári szoros.

Németül Törzburger Pasz.

E Brassótól már délnyugotra megy Otáhhonba.

Brassótól a határszélig $5\frac{1}{4}$ mértföldet tart. Magas hegyek között völgyen indul ki, s még Törcsváron felyül félóraig lapály, onnan emelkedni kezd, s egy ormon megy előfelé $1\frac{1}{2}$ órát, míg a táblákhöz ér, hol aztán igen keskonynyé válik. Néhol 100 öltre is be van az oldalút szirtekbe vágva. A Törcs vára, Törcs vize s az oldali sziklák barlangjai regényessé varázsolják.

Legrégibb úlszoros o tájon, mégis 1827-ben még egy talpalatnyi sincs benne köveze. Míg a Tömös nem vala kinyílva, igen jártos; honnan a múlt század vége felé vámjövédclmc 50,000 forint vala.

Mint e vidék egyetlen járható régi szorosa, mondhatni eleitől fogva várral volt ellátva, mely előbb csak fa; később 1376-ban pedig a most is fenálló kővárral láttatott el. *) E táj kulcsa lévén, gyakran nyilá meg ellenségnek kapuit; az

*) Rajzát I. Erdély Régiségei 150. 1.

erdélyi tábor is többször ment ki Oláhországra, mint a mely régente a magyar királyság védelme alatt állt.

1343-ban Sándor, oláhországi vajda rajta jött be, hogy Lajos királynak, ki a Barczaságon táborozott, hódolását letegye.

1595. oct. Báthori Zsigmond fejdelem vezeti át rajta táborát Sinán pasa ellen; s miután győzelmei voltak, ugyan itt vonult vissza.

1603. júl. 15-én az erdélyi fejedelmeket lerázni akaró Sorbán vajda, itt vezeti be Székely Mézes, trónkövetelőnk ellen táborát; mikor is innen nein messze győzelmei is arat, hol maga Székely Mózes is elesik.

1610-ben Báthori Gábor megy itt Sorbán vajdára; s útját itt is vette visszafelé. *)

A múlt század végőni osztrák-török háború alatt, a benne felállított várórség több előrsi csatát állott ki. **) Egyéb viszontagságait Erd. Régiségeiben már előadtam.

1849. jan. végén az első csapat muszka czeniruma itt nyomult be. A másodszori muszkabejövetel után pár héttel, az osztrák sereg is itt jöve bo a visszafoglalt Erdély földére.

38. §.

Vöröstoronyi szoros.

Németül Rothenlurmer Pasz. Románul Turnu-rossu. Székléntől megy Oláhhonba.

E szűk szorost, a déli határ-hegyeken át, az Olt kifolyása nyitja: útja az Olt jobb partján van, sok helyt a hegybe bevágva. Átmetszi az egész déli határszéli hegyvonalt, s mindenütt lapályon, az Olt vizével csavarog. Erdély határán mintegy két mértföldöt s túl rajta még többet tart; sok helyit oly keskeny, hogy néhol 30, 50, 90 öl hosszában is csak egy székérnek ad útát.

*) Jos. Benkő Gen. Transilv. I. 256. 360. I.

**) Sieb. Quuartalschrift III. 101. I.

B szoros gyönyörű képei!, mindjárt torkolánál az Oltnek erdős hegyek közé merülése nyítja meg, mely hegyek oly magasak, hogy egyikéről belátszik a Duna, mint Nikápolynál elfoly. A torkolatnál ott vörösük Verestorony vára; belebb félórára látszanak a régi veszlöglöntézet romjai, mi most külebb van felállítva, minthogy Erdély széle 1773-ban külebb nyomult. Ez épület maradványokhoz egy óranegyedre van a régi Verestorony romja, mit 1533-ban separt vala el az Olt. *) Innen belebb félórára van a mostani vám; felelte délnyugotra hegyen Latorvár romja. Innen 10 perezro van a Riu-váduluj, mint halárpatak Erdély és Oláhország között.

Az Olt balpartján csak erdős hegy emelkedik, minden épület nélkül, s aljában járdalják a pásztorok még az ösvényt, mit a múlt század utolsó háborújakor váglak, hogy -rajta a profontot lehordó hajókat felhúzhassák.

E szorost a történet rég óla kíséri. Mégis a mull századnak volt feltartva, hogy azt járhatóvá tegye. Vágatni kezdette VI. Károly alatt gr. Steiuvíllu, erdélyi főhadi parancsnok, 1717-ben. Mérnöke volt százados Schwarz Frcenz. S kivágálák Verestoronytól be Oláhhonba Rosia nevű kolostorig, mintegy 11 óra járásnyira. Azonban a mű bevégzése e századot várta, s a kormány a forradalom előtt, töltések vonalására 32,000 pflat el is rendelt vala. **)

E szorosban az ellenség igen szerette betörni. S történeti hagyományok nyomán, Trajanus Decebal ellen 105-ben itt nyomult be, bevén a dákok sánczait.

1330. nov. 10—4 I. Károly, magyar király, ki Oláhhont ment vala fékezni, mint visszavonulna, megtámadtatott: serge csaknem utolsó lábíg tönkre tétetett; maga a király is csak álrühában menekülhetett meg. ***) .Némelyek szerint a királyt e szorosban érte a veszteség.

*) L. Bővebben leírva Erd. Régiségei V. és VII. Fejezet

**) Érd. Híradó. 1811. I. Fejezet

***) Bonfini Rcr, Unger. Dec. II. Libro IX.

1395-ben, Zsigmond király megy az akkor magyar-koronához tartozott Oláhhon ellen. De Mircese vajda a király útját, mint gondolják, itt állta el, s fegyver nyila utat, *) mire Mircese meghajolt, s a királlyal új szövetségre lépe. Mircsét később Dán a vajdaságból kiveti, honnan Zsigmond

1420. jul. 25. Losonczi Istvánt, erdélyi vajdát, Mircsének segítségére küldi. A vajda itt mene be, de többé vissza nem tért, mert mind ő mind az oláh vajda az elvesztett ütközetben elestek.

1437. Itt tör be Amurath török szultán; Trantenberg szebeni királybíró az erdélyi haddal eleibe áll, s Szebentől visszanyomja.

1493-ban Alibóget, ki öt éven át rabolta Erdélyt, mint zsákmányával kifelé vonulna, meglámodák, megverék, zsákmányától megfoszlák.

1550-ben Izabella segítségére jövő oláhoniak s törökök útját, Martinuzzi Kendeffi Jánossal elállatja s visszavereli. **)

1686-ban vára nincs csak egy őrháza, s benne őrség a török ellen. Ekkor még csak gyalog vagy lóháton járható. ***)

1691. a török segélylyel újra berontani akaró gr. Tököli Imrét, trónkövetelőt, gr. Veterani a szorosban megveri.

1849. jan. végén itt jött be az először bejött muszkák balszárnya. Hart. 17. ezen muszka segítséget Bem kemény csatázások közit kinyomta, vadászait a jobb felőli hegy élén indítván elé. Utolsó állást a muszkák a Riu váduluj hídjánál vettek.

39. §.

Vulkáni szoros.

Hátszegvidékéről megy Oláhbonba.

Nem a legjárhatóbb szoros. Hátszegtől Petroszig a Strigy balpartján megy. Pelrosznál a völgy elkeskenyül, s kezdődik a rász időben fáradtságos Bábí hegy, mi majd 1½ mértföldet

*) Bonfinii Rer. Ungai' Dec. 111. Libro. It.

**) Wolf «I. Bethlen libro IV.

***) Kick will's Beschreibung von IGSG. 70G* I-

tart. Dácsától az Oláhországba síelő, s csak hamar szinte hajókázhatóvá nagyuló Zsily vize gyönyörű pariján megy a veszteglőig, honnan a határszéli hegyekre kezd emelkedni. A tájék igen szép. Útja kövezve nincs, pedig annyira keresett vonal, mikép azt írják, hogy a turguzsi bojárok hajlandók lennének az Oláhhon felőli részt önköltségükén köveztetni.*) Harminczad és veszteglőintézetten van ellátva. E szoros völgyében sok szépség vagon, többek közt egy ép őrtorony, mit római műnek tartanak; s tovább a híres Buli barlang.

A múlt századi osztrák-török háború alkalmával a magyar Zsily völgyén jöttek be a Hátszegvidéket pusztított törökök; mely ugyan a Portisare, Kapucska nevű keskeny szorosnál el vala állva, s a középben emelkedő dombon az ágyúk helye ma is látszik; mindazáltal a törökök ellenállásra nem találak.

C) Nyugoli Kárpátok útszorosai.

40. §

Vaskapu.

Németül Eiserne-Thor Pasz, oláhuul Poarte gye chier.

Hunyadmegyét a Bánáttal köti össze. A gyönyörű Hátszegvölgyiből csap ki, Erdély délnyugoti szegletén. A völgyből kis patak partján emelkedik gyér erdők közti a hegytetőig, hol a hegyerinczet nyílás metszi át, mit Vaskapunak hívnak, s mi egykor meg lehetett erősítve. A hegy mindkét oldala lankás, Erdély felől egy órát tarthat; a hegytetőn kezdődik Magyarhon, erdős völgyeivel.

Régen nevezetes pont, sokáig csak ez egy helyt lehetett e tájra bejutni. Míg Bánát nem tartozott hazánkhoz, harminczaddal volt ellátva; épületei helyét most csak vereslő téglamaradványok mutatják.

Magyarhon, Bánát és Bukovina felől ma semmi nyoma a vámolásnak, Magyarhon s Erdély közt 1783-ban töröltetett el, az épületek lerontanak: mégis mind e mai napig a Ma-

*) Nemz. Társalkodó 1837 I. 45 l.

gyarhoeba kivivő utak is gyakran passusoknak nevezetnek. Azonban mint a Vaskapunál már láthatjuk, ezek csak ily alakjókért neveztethek szorosoknak.

Kulcsa lévén e vidéknek, sok hadjáratot látott. A harczy emlékek sorát Trajanus nyitja meg, ki 101-ben Deczeballal túl e szoroson megharczolt, s visszanyomván: utána nyomult az épen alatta feküdt dák főváros alá.

1419-ben Zsigmond magyar király, mikor Oláhhon ellen serget gyűjte, itt táborozott.

1458. a törökök e szoroson bejönek, az ország egy részét, köztük Medgyesl, Segesvárt elpusztítják, s Törcsvárnál kimennek.

1441. Hunyadi János mutatta meg, mit ér e hely fekvése. Abedin pasát 80,000 törökkel küldi Amurálh szultán, hogy Hunyadin többek közit a szent-imrei győzelmet megboszulja. Hunyadi János ekkor még Erdély vajdája, 15,000 magyarral, székeiylvel jön elébe, Vaskapunál megáll, sergét szeke-ekkel megerősíti, s várja a törököt. Bonfin leírása szerint úgy látszik, Hunyadi a Vaskapun túl ment elébe ellenségének, olt lovasságával megkísértő a szerencsét; de midőn magát gyengébbnek látná, sergét visszavonta s felállítá. Négy érai harcz után, a pasa minden tartalékát (őzbe vezeti: a csata heve lelő pontját éri. A győzelmet kezébe tartó magyarság mind bátrabban sújt, sőt a törököt megakarja kerülni, hogy bekerítse: inít látván az ellen futásnak indul. A pasa is veszve látja a csatát, maga is fut. De csak sergének romját vitte magával, mert szétszórt tábora nagy részét az erdőken bujdosztában sújtá le a nép. Kétszáz zászló s 5000 fogoly maradt Hunyadi kezében, s a roppant tábornak alig fele szállt vissza a Dunán.

Ekkora győzelem emlékére három napi országos innep vala rendelve. A lóteméntelen zsákmány egyesek s templomok közit osztatott fel; s örökítésére a Vaskapuhoz emlékoszlop emeltetett. *)

*) Ant Bonfinii Decret. III. Libro V.

1603. Székely Mózes, a trónkövetelő itt jő be, élcsapatát Bethlen Gábor vezérli: s miután a hont csaknem egészen meghódítná, Básta tábornok a Barczaságon őt legyőzi. Székely elesik, sergének maradványa erre tart, s itt akarja magát, a Vaskapunál rendbeszedni.

Azonban Básta Düval Henriket s Rákóczi Lajost hajdúkkal aug. 8-án ellenük küldi, kik megtámodják. Oltalmaznak magokat, de a hely szűke miatt nem lehetett. S a nyomorult erdélyi magyarság Magyarország hajdúi előtt kifutott hazájából. Magyarhonnal ismét inegverelék Erdélyt: 20 ágyú, s 3000 magyar és török fedé a szorost, Bechta pasa s az erdélyiek vezére, az öreg Borbé is alig menekült meg.

1613. aug. 16. Bethlen Gábor nyomult Skender pasával, hogy a portától lett fejedelemmé neveztetését létesítse.

1659. II. Rákóczi György exfejedelem, a helyébe tett Barcsai segélyére jövő törökök ellenében o szorost sereggel megrakja. Nov. 21-én az egri és budai pasa megjő: Rákóczi a szoros alatt Várhelynél felállítja sergét, s bevárja őket. Sergének balszárnya épen a romokban feküdt, jobbszárnya a patakon túl volt felállítva. A törökség nyomult: előbb a jobbszárnyra tesz rohamot, azt szétszórja; onnan a balra, az is megfut. 3000 ember s 8 ágyú lett Rákóczi vesztese.

1661. jun. 28. Ismael budai pasa jő be 3000 emberrel a trónkövetelő Kemény János ellen; utána Ali pasa 40,000 embert vezérle.

1690. sept. 24. Lajos, badeni herezeg jő be 8000 emberrel Tököli Imre ellen, ki magát törökség élén fejedelemnek tette volt azon holnapban.

1695-ben egy osztrák lovas csapat a lugos-karánsebesi csatából, magát kivágva, itt menekült be Erdélybe, mint biztos helyre

1849. apr. 14. Bem itt nyomult ki a Bánátba. A szoros császári gyalogsággal, s néhány ágyúval volt fedezve. Bem a völgy két élén gyalogságot küldé elő, a hegytetőt megke-rülteté; s három nyert ágyúval, a szoros kezében maradt.

41. §.**Dobrai szoros.**

Magyarhonba Aradnak tart. Igen keresett útvonal, a két Oláhhonból Magyarhonba ezen juthatni leghamarább. A piski hídnál csap ki az ország belföldről s vesz magának a Maros partján és hegyek közölt szoros jelleget; s tart innen a határszélig 8—9 mértföldet. A Maros balpartján megy; menete egész a határszélig lapályos, ott eléáll a Kosesdi hegy, mi aljától tetejéig 3069 ölet tart.

E vonal szépen van kövezve, mit a jelen század eleje végze be. Nagy érdeme van körülié gr. Bethlen László, hunyadmegyei főispánnak, ki a munkásokat gyakran önkényesen tartá.

Az út néhány száz ölen a Maros partján sziklába van vágva; s a Maros partja faragott kövekkel szabályozva.

Régebben két határszéli vár állt e vonal biztosítására, a dobrai és ilyei, melyek ma már romok. Belebb ott állt a dévai vár is. *)

E szoroson át kapott Bem 1849 febr. első napjaiban ségédserget Magyarhonból Beke alatt. Ezen jött be Bem augusztusban a világosi katastroph után. S e szorosba szorította vala a muszka Stein sergét, mely, miután Bem magát a hegyeken kivágta, fegyverét Dévánál aug. 18-án letette. Bem e szorost oly fontosnak tartá, hogy midőn 1849 febr. 9-én itt Magyarhonfelé nyomatnék, a piski hídnál, e szoros torkolatánál megállt, s élethalálra kívánta a hidat védelmezni, mert mint mondá, ha a hid elveszett, Erdély veszett el neki. A hidat 1000 ember életével meg is oltalmazó.

42. §.**Halmágyi szoros.**

Zarándból megy Magyarhonba, Belényes tájára. Nevezetes, mennyiben Zarándnak csak is ez egy szekerezhető útja van

*) L. e várakat: Erdély Régiségei V. VI. fejezöt.

Magyarország felé. Körösbányától, Zaránd főhelyétől a határszélíg három mértföldet tart. Halmágyig lankás, azon túl hegyes völgyes.

Zarándi része ki van kövezve, s igen jó karban áll. Itt jött be Gál László 1848 novembere elején nemzetőrökkel; s bár az itteniek többször megkísérték feltartani, mégis előnyomult.

43. §.

Királyhágó.

A Királyhágó legjártaabb, legismertebb útszorosunk, Kolozsvárról visz Nagyváradnak, Pestnek.

A szoros B. Hunyadtól kezdve Feketetőig, mi Magyarhon első faluja, 2½ mértföldet tart. Az egész vonal magas erdős hegyek völgyében, a Körös vize jobb partján inegyen, oly szoros helyen, hogy útja sok helyt a hegybe van bevágva. Ez út századunkban kövezlettt.

Feketetón túl Bucsán megy át, mely falu egy óra hosszatt tart, s túl rajta kezd a Királyhágóra hágni, mi az innenső felén meredekebb; a földmnelel félórát tart.

E szoros régen ismeretlen, helyét a Meszes pótolta. Mondják, mikép tán Mátyás király lelt volna első, ki sereggel, áthágta, s hogy innen lenne neve Királyhágó vagy a régiek szerint Királyúlja. Hogy Mátyás itt sereggel csakugyan jött be, azt Heltai bizonyítja.

Mint szorosról Krcwiz emlékezik legelőször. Fenliagyá, mikép korában, a XVII század közepén, a vámolás folyt, s a vámot Sebesvárába gyűjtök. *)

Akkor még oly rossz állapotban van, hogy a Körös vizét legalább húszszor át kelle gázolni. **)

Itt jött be Bem jobb szárnya 1848 dec. 18-án. Megharcoztak, s a császáriak parancsnoka gr. St. Quentin könnyű lovassági őrnagy elesett. Az ütközet a Sebes és Körös vize

*) Krcwiz's Richtige Beschreibung stb. 727. l.

**) Tröster'a Neue Beschreibung stb. 1. Bach. Cap. XVI.

összefolyásánál kezdődött. Viszont itt futott ki a forradalmi sereg utolsó romja 1849 aug. 17-én. A csata Hunyadnál volt. Másnap, 18-án, az oroszok a szorosba benyomultak, s a forradalmiakat végkép kinyomták.

D) Északi Kárpátok szorosai.

44. §.

Meszes.

Kolozsvárról visz Magyarhonnak. Történeti tekintetben észak legnevezetesebb szorosa: róla van legrégebb adatunk. Szinte korunkig az volt e tájon, mi most a Királyhágó: itt járt Erdély Budapestre. Tulajdonképp nem völgyület, hanem egy néhány órát tartó felmenetel és *lejtés erdők* között, a Meszes nevű hegyen át. Itt jöttek be a magyarok, itt járt össze legtöbbet a két haza; s még ma is kövезetlen.

Mikor őseink Magyarhont elfoglalták, mire Zilajhoz érlek, áldomást ittak, s elhatárazák, hogy a Meszes legyen országuk határa, honnan a Meszesre kő-kaput állítanak. De Tuhutum Erdélyre veté szemét, elfoglalására itt a Meszesen jöve be. *)

1070-ben Osul kún vezér rabló tábora itt ront be Magyarhonnra; itt jött vissza, s nyomában Salamon király, ki aztán Kerlésnél őket szétveri.

1241-ben a Radnánai betört Kadán talár kliám, itt vezetlele ki magát a radnai 600 lovassal Magyarhonnba. *#<f)

1342-ben I. Lajos magyar király Nagyvárad felől jő be; úgy megy Szebennek.

1551 jul. 19-én Isabella királyné itt nézett utolszor vissza egyidőre elvesztett országára, itt szállt ki kocsijából, s metszé fájdalomt egy harsba, e három betűt: §. F. V. (Sió fáta vulunl). *****)

*) Anonymus Bclue R.ng. Notar. C-ip. XXII..

***) Bonfinii Rev.\ Ungtr. Uecad. II. Libr. I. T. Thorocii II. XIX.

****) Rogerii Carmen mUcrabile Cap. XX.

*****) Dobok Ismertetője Holortól 528 t.

45. §.**Karika útja.**

Zsibónál visz Szilágyba, a Szamos nyílásán.

Erdély nyugoti felén Magyarhonba, ez egyetlen vonalon lehet hegy nélkül kijutni. A Szamos balparlján megy a Mezszes hegy végénél; merőben kövezetlen.

E szoros volt az, melyen Rákóczi Ferencz 1705-ben magát Zsibón feljül besánczolta. Rákóczi e perczben ura volt Erdélynek, s a Szathmár felől közelgő császáriak ellen vonató sánczait; de a császáriak nem a Karika útja, hanem Zsibó felől jöttek táborára, s november 11-én sánczát, táborát elvesztette egy időre.

E szoros volt az is, hová 1849 augustusa 20-kán Dézs felől Kazinczi, Csúcsa felől Gál Sándor hozta vala táborát, s hol egyesülten egyelőre csatázni akarlak; de meghallván a világosi fegyver-letételt, aug. 25-én fegyverüket letették.

Itt nyomult volt elő Bem centruma 1848 decomb. 20-án Czech alatt, miután a szorost tartó védeerget visszanyomták; ugyan ide jöttek vissza fegyverüket letenni.

46. §.**Dézs-somkúti szoros.**

Déztől megy Nagybányának

Egyike a legjártabb vonaloknak. Dézsnél a Szamos jobb partján indul ki. Sósmezőig lapályos, onnan a Szamos partján, hegyoldalba vágva megy több óráig, minek túlsó oldala csak rövid; onnan lapályon megy Somkútra. Déztől Somkútig 7½ mértföldet tart, onnan Erdély széléig még másfelet.

Ezen vonal meglehető jó karban áll; az 1817-iki éhségkor készült, hogy általa a nép élelemhez jusson.

1848 nov. itt jött be gr. Teleki Sándor és Katona Miklós; Dézsig nyomultak elő, honnan veszteséggel kelle visszatérniük. Később dec. 20-án Bem maga is itt jő be, míg serge

*) Cserei Mihály Históriája Pest. 1852. 553-4. 1.

centrumát Zsibó, jobb szárnyát Csúcsánál küldte. Az út el volt állva, Dézstől nem messze Kápolnánál került ütközetre a dolog; „s utat nyitott. Itt jött be Kazinczi is 1849 augusztusban Sósmezőig: a muszkáit Dézsen léte miatt a Szamoson átkelt, s úgy ment Zsibóra.

47. §.

Borgói útszoros.

A borgói szoros Beszterczéről megy Bukovinába. Tart Beszterczétől Borgó-Prundig, a vonal középpontjáig három, onnan a határszélig négy mértföldet, összesen hetet. E vonal nagy része, Marosényig lapályos, ott a Magura-káluluj hegyre kezd hágni, s csendesen hág egész a tetőig, és lelejt róla a nélkül hogy kereket kellene kötni.

Míg Bukovina törökföldről tartozott, e vonal el volt hagyatva, a nagyobb közlekedés Radnán keresztül folyt. De miután 1777-ben Bukovina Galicziához s így Auszriához csatoltatott: Radnáról a fővonali ide tevék át, a vámolást, vámhivatalt eltörték; s újon vágott útját 1812—17-ben a mai jó kövezett állapotba helyezték.

1595-ben, míg Báthori Sigmond fejedelmünk Moldva vajdájával Oláhokra csap, a lengyel király Moldvába új fejedelmet tesz. Báthori h«za jó, Kazván István vajda e szorosban székelységgel Moldvába megy székét visszafoglalni; de Mogila Jeromos, az új vajda csatára várja. A csata meglett, a moldvaiak Kazvánt elhagyták, átallották; Kazvánt elfogák, karróba húzták; s a székelység megveretve tért haza.

Beszterczélől Borgóig egy völgy közepén húzódik, egymást érő falvak közti. Erősség nem védi. A forradalomban Urbán alezredes e vonalon csapolt be s vonult ki kétszer. 1849 tavaszán Tóth Ágoston a forradalmiak védőimére Borgoprund északi végére hatalmas sánczot vonatott. Hol 1849 jun. 20-án a betörő muszkák ellenében magokat néhány óráig fel-tárták ugyan, de végre hátrálniok kelle.

*) Lenk's Lexicon I. ISO. I.

NEGYEDIK FEJEZET.

BA BELFÖLDI HEGYEK.

48. §.

Előzmény.

A határszéli hegyek tollrajza után a hon belföldre jövünk. Mint idegen olvasóim is már gyaníthatják, a hon beljében nem fogunk oly magas heglánczokkal, s hegycsúcsokkal találkozni, mint a határszéleken. De azért, miként említtem: Erdély egy fcnlapály, melynek legalantabb fekvő völgye is hegytető, mint-hogy völgyei is 1500— 2000 lábra állanak a tenger felett; valamint az is oda mutat, hogy hozzánk egy folyó sem jó be.

Kik Erdélyben nem jártak, azok kedvéért meg kívánom jegyezni, mikép a hon belje sem valami rónaság; hanem azt is apróbb nagyobb hegykarok futják keresztül, melyek csak a folyóvizek partjain engedtek kevés rónaságot. Hogy mi nagyok e rónaságok megfoghatóvá teszem az által, ha megemlítem: mikép Erdély legnagyobb tagú rónasága is, mi Háromszék s Brassó vidékén foly el, csak 14 □ mértföld kiterjedésű. A többi mind jóval csekélyebb, úgy hogy a térség összes kiterjedése a hon felszínének alig teszi $\frac{1}{21}$ -d részéi; más szókkal: Erdélyben alig van 50 □ mértföld síkság; a többi 1054 □ mértföldcl mind csupa hegy és hegyoldal lepi.

Hogy a határszéli hegyek igen sokat foglaltak el a hon belföldéből: feleslegesnek tartom bővebben említeni.

S e hegyvidék egy roppant holttóke volt eddig, midőn a sajátlagi belföld hosszát csak is 23—28, szélességét 15—20 mértföldre számíthatjuk: holott Erdély legnagyobb hosszúsága 51, legnagyobb szélességű 42 mértföld válásággal.

Fájdalom az erdélyi polgárosodás, még csak a hon belföldét foglalta el: határszéli hegyeinken a szorosúti lakságokat kivéve, lakhelységek nincsenek, minek azonban azon nagy akadálya lehet, hogy hegyeinken kevés a térség.

Legmagasabban fekszenek a nyugoti havasok falvai s Gyergyó: pl. Gyergyószentmiklós 2451, Vasláb 2502 lábra a tenger fölött; oly magasság, mit tán csak a 2645 lábra állé Oláhfalú halad meg; de minden esetre óhajtandó lenne, hogy Európa több fenlapályai mintájára, o hegyvidékek, is megrakassanak lakhelységekkel.

Jelenleg Erdély többire folyók partjain lakik; s mondhatni a belföld hegyeit sem hódította még egészen meg, pedig ezek sokkal csekélyebbek a határszélieknél. Többire a fenyők határpontjánál, az 5350 lábánál mind törpébbek, kivéve a székelyföldiek egy részét, s a nyugoti havasokat; s így a belföld csak közép magasságú hegyeket bír.

E hegyeket bikk s cserfa erdők borítják; vagy oldalakon szőlőhegyek s szántóföldek zöldéinek; inig falvaink lent a vizek partjai hosszában egymás mellett fekszenek.

Hogy a belföldi hegyek egyszerre emelkedtek fel a határszéliekkel: arra mulat azon összefüggés, mely közlök van. Ugyáltszik azon földközi tűz, mely határszéli hegyeinket felnyomta: hazánk északkeleti szegletén, Sztrunyorá nevű csücsknél bevágott a hazába, s itt azon apróbb hegyek halmozatát idézte elő, mely Erdélyt most előnti. E hegyeket később a folyóvizek meghasogaták; s jelenleg minden folyónak meg van önmaga által alkotott völgye, de meg egyszersmind két partján az út kétfelől kísérő két hegykar.

Mi ezen hegykarok előszámlálásába nem ereszkedünk ezennel; földabroszra utaljuk olvasóinkat. Hanem csak azt kívánjuk megemlíteni, mikép hazánk legnagyobb folyója, a

Maros, a belföldet északkeletről, délnyugotnak folyva, két egyenlő részre osztotta, s így a belföld hegyei is két egyenlő részre szakadtak; de azért minden egyes hegymenet úgyszólván csak kézűjja azon két hegykarnak, mely a Maros forrásától indulva, a Maros partján, mint jobb és bal kar futja végig a hazát.

Egy eredetük lévén, egy a trcinészetök is. Minél távolabb esnek a határszéltől, annál követlenebbek: inig a hon közép-pontján, a Mezőségcn, egy 50—60 □ mértföldnyi területet idézlek elő, melynek sem erdeje, sem köve, következöleg sem jó vize. Minél távolabb jövünk a határszéltől, annál inkább fogyunk ki vízből, erdőből és érczből, úgy hogy a hon középpontja semmi ércz-bányászatot sem bir.

Azonban itt sem feledkezett el a bőkezű természet: érczek helyébe itt kőso telepeket rakott le, s sóbányákat engedett a hazának. S azon bővséget, mit határszéleinken, főleg keleten érczes vizek előállításában fölmutatott: a hon belföldében sós és keserűsavas vizek ajándékozásában kárpótolta. Vagyis oly bőkezűséget tanúsíta Erdély minden tája iránt, mi hazánkat bámulat tárgyává emelné, ha indolentiánk miatt, mind e napiglan nem maradt volna e természeti ritkaságokban páratlan ország, a külföld előtt ismeretlen, vagy mint mondani szokták — terra incognita. A felvilágot bírjuk kicsinyben gazdagságával, s csodáival: s mert elhitettük magunkkal, hogy extra Hungáriám non est vita, meri hazánk csoda-földének nagyrészét nem akarjuk az eredeti vadságból kivenni: itt állunk szegényül, ide feledve, nem ismerik s nem becsülik szép hazánkat.

A.) Maros jobbparti hegyek.

49. §.

Isten-széke.

A Maros jobb partján, a határszélre nyúló havasok aljában van, s Vécsre északkeletről jól látszik. Egyike azon hegy-csúcsoknak, melyek a rajtok ülő köd által esőt jósolnak. A tájék magasabb csúcsai közé tartozik.

Fenyőktől egészen körül van növe. Teteje a legmosolygóbb tisztás, hol a szikla gyönyörű forrást nyitja.

E hegyes vidék, c forrás s e hegy elnevezése, azon hiedelemre jogosít, hogy őseink e hegyet is használhatók pogány vallásuk áldozó helyéül; s hinni szeretik, mikép innen lett e hegy neve: Isten-széke.

A hagyomány szerint, Szt László herczegnek kedvencz vadász helye.

Szilágy-Somlyó mellett is emelkedik egy hegy, melynek neve e nemzet egykori napimadására látszik vonatkozni: neve Islen-kclete. A hagyomány szerint nevét onnan kapta, mintha őseink a honszerzés hadjáratában itt pillantották volna meg legelsőbb Erdély felett a napot, s rajta a napnak áldozatot lelték volna.

50. §.

Gyerőfi szöktetője.

Kolozsvár-nagyváradí útvonalban esik. Gyerővásárhely mellett fejezlik a kopasz hegy-homlok, neve Gyerőfi szöktetője.

Az utolsó századokban a falut egy GyerőG laká, ki anyira gazdag, hogy gubája fűrtéit drága gyöngyökkel rakta meg. Egy vasárnap templomban van, vadásza beáll s jelenti, hogy szarvas mutatkozik a falu határán. Gyerőfi szenvedélyesebb vadász lévén mint imádkozó, lóra kep, utána a vadnak... a halálra üldözött szarvas a meredek hegyéire ér... s onnan a mélységbe veti magát. Gyerőfi szerette volna lovát feltartani, do késő volt: ő is Utána zuhant.

A nép még templomozott, s Gyerőfi már halva volt. E naptól lelt e hegyfok Gyerőfi szöktetője.

Némelyek hinni akarják, hogy a monda az utolsó Gyerőfit illeti. Akkor a rcgeszcrü gyászesemény a múlt század elejéről kél: az utolsó Gyerőfi c tájt volt Kolozsmegye főispána. *)

*) Mikolae Hist. Genealogica 45. I

B.) Maros bal parti hegyek.

51. §.

Tyihu és Keldára.

Ez érdekes két hegycsúcs leírását mérnök Eresei után közöljük.

Miután leírja a roppant havasokat, melyek között a Maros Gyergyóból Erdély belföldre beront, következőleg folytatja kutatási leírását.

Augustus (1835) 24-én reggeli 8 órakor értük el Rotosnyát, kilenczkor Kőbört. Síma helyeken jöttünk eddig, és csak a Marosnak néhány átgázolása nehezítő utunkat; de már itt gyalog, lovainkat magunk után hurczolva kezdünk hágni, egy havasi ösvényén, mely a lakság feletti bércezen, a Tyihu és Keldára hegyek megett, Moldovába vezet az embert. Tizenegy órakor jutottunk a Kis kút pusztájához (pojáne lá funtyinel); kipihenvén inaguukat, két óra múltával ismét tovább haladtunk. Ez alatt felhőbe borula az ég, hideg esőt onta ránk, mely miatt öt órakor a l'enyő pusztában (pojáne braduluj) egy juhász tanyában mcgszállani valánk kénytelenek, A tanyái hasadazott fenyőkéreg fedte, s hever-fából rakott oldalain a szél besüvöllött; építéssel töltöttük el tehát a napnak hátra levő részét, s fedél alá csak estve gyűjthattunk tüzet.

Reggel öt órakor útban voltunk ismét, és többet gyalog mint lóháton haladtunk felfelé sűrű fenyvesek között. Kilencz órakor köszöntöttük a Ruszka pusztát, melyben két haramia sírja mellett borzadva haladtunk el. Vezetünk mondásaként, itt már szétnézhattünk volna az alattunk fekvő vidéken, mivel az erdők színvonalán már felyül voltunk; de a tegnapi esőzés után következett köd azt nem engedte meg. Tizenegy órakor érkezünk a Tyihu hegyének legmagosabb kúpja alá, megszállottunk az Ikla vizének egyik kútfejénél, s tüzet raktunk balzsamos illatot adó henyo fenyő bokrokból. Sűrű köd-felleget borította még most is látkörünket, s mint homályos éjben, a közeli tárgyakat is alig láthatva, búsan iüttöztünk lobogó

tüzünk körül, nem remélve az idő kitisztítását. Azonban megzúdula a gőzkör Moldova felől, s a köd oszlani, szakadozni kezdett: a Tyihu kibontakozék ködfátyolából, s megmutatá őt köszállal koszorozott fejét. Tüstént felindulék légmeleg és szegelet mérő eszközeimmal, a hegynek második és legmagasabb köszálára. Nagyon hideg volt. Mérő eszközeimet felállítván, épen délben vizsgálathoz kezdtem. Miszerént a meleg mérő 8° , a légmérő pedig $22' 11''$ vala. Következésképen a Tyihunak tenger feletti magosága 919, b. öl. Ez alatt eltűnt a köd a Tyihuhoz közelebb állé magasabb Keldáráról is, melynek magaságát meghatározni időm nem volt; szegelet mérővel összehasonlításokból úgy jött ki, hogy a Keldára legmagasabb hegy; mind azon hegyek között, melyek az ide látszd Önökétől a Maros kútfejéig képzelt vonal körüi léteznek; egész társaságunk Ítélete szerint pedig: magasabb a Tyihunál 35 öllel, így tenger feletti magossága a Keldárának 954 öl lehet, vagy is 5724 láb.

Teremnek a Tyihun: kárpáti csengetyüko{(campanula carpatica), torok villahiin (prunella vulgaris), hegyi fölfl (sempervivum monlanum), bérezi zuzmé (lichen saxatilis), veres áfonya (vaccinium vitis idaea), aszú szegfű (dianthus prolifer), és a három színű violának sötét szederjes, de feketével árnyékolt bokrétájú fajtája.

A Tyihu és Keldára kövei trachyt képződéshez tartoznak, melyek földieméi elvek ezerént tűz által alakultak, különösön uralkodik bennök: üvegesült foszlókövel (feldspát) gazdag agyagporfir és faltyugrauit.

A Keldára csonka kúp idomú tetején van egy gödör, mely katlanja lehetett ezen egykori tűzokádé hegynek; erre mutat a Keldára név is, mely az olasz nyelvvel atyafias oláh nyelven az olasz calderával egy jelentésilleg: katlant, üstét, tűzhegy torkolatát, Crateret jelenthete.

Eddig esek hegyek voltak kiemelkedve a ködtengerből, most az alsóbb vidékek is kezdettek kifejlődni belőle. Látványunk főtárgyának, a regényes Gyergyónak részei, úgy tűntek

elő egymás alán, mint varázslámpa üvegein a mutatványok, előbb Ditró és Remete, ezek után Alfalu, Vasláb és a Maros kútfejei körüli bérezek jelentek meg; s végre az egész hegykoszorúban fekvő tartomány felett felvonodott az égi függöny.

Havasi utazásunkat délután kél érákor ismét tovább kezdtük folytatni; megkerültük a magas Keldarának Moldva felőli oldalát. Itt ered a Fekete-besztercze és a Dorna vize; látszottak ismét Moldvának néhány helységei a Fekete-beszterczének híres völgyében. A Tyibut és Koldérát összekötő bércezen olvastuk: Venczel 1824; ez egy havasi tiszt volt, kit 1830-ban iszonyú kínzással haramiák gyilkoltak meg galonyai szállásán. A Fekete-besztercze kútfejénél gyalog-fenyő bokrok falkáit tarkázzak kucsmás sisak virágok (aconitum camarum), mely szép, de mérges virágból bors-fenyő ágokkal elegyítve, kokárdákat tűztünk főrcvalóinkba.

Keldára felett forgatta rudját a nagy gönezől, a kicsiny pedig le volt süllyedve Moldva völgyei közé, s nem mutatá meg éjszak-csillagát; mely miatt ezen nevezetes ponton sein a földszark magasságát, sem a delej elhajlását meghatározni nem lehet.

Nem sokáig gyönyörködhattunk az ég csillagos menyegzetében, mert az alattunk zugó Maros völgyéből ismét vastag köd emelkedett fel hozzánk.

A köd másnap, aag. 26-án, délelőtti 9 óráig nem oszolván el, nem indulhattunk meg korén; kiderülvén pedig az idő, míg lovainkat előkeresték, lég- és melegmérői vizsgálatokkal foglalatoskodtam, a melegmérő X 7°; a légmérő pedig 23" vala. *)

52. §.

Z á s z p á d.

Vécscsel szemben, a Maros balpartján, a Maros és Görény vize közölt hegyláncz vonul el.

*) Nemz. Társalkodó 1836 I. 8—9 szám.

Ezen, az úgynevezett Zászpád hegye megett, nagy sán-czozat nyomai maradnak fen, melynek hossza 8—900 81, s egykor e hegy keleti lankásabb oldalait fedezte; a Zászpádon pedig egy kis örvár hagyta maradványát.

Rége a vidék menedék helye lehetett, tatárok ellen.*)

53. §.

Bekecs.

A Bekecs mértföldre terjedő erdős hegység, azon hegykar felső végén, mely a Nyárad völgyét a Kisk-Küküllő völgyétől elválasztja.

Rajta romai várak, s egy ugyanazon korból eredhető útnak látszanak nyomai. Hol most vadon erdő van, ott egykor a polgárasodás tanyát ütött vala.

E század harmadik tizedében a Bekecs-vidéki tehetősbekek azon meggyőződésre jöttek, hogy e hegy aranyat tartalmaz; bányanyitás vágya lepte meg a vidékieket. A bányára vágyók egyikikéi egy bányászrubát hordó, vantalló s furával ékített sapkás fiatal ember jelenik meg. A beszéd csak hamar a Bekecs érczeire, s a bányanyításra jött. A vándor bányász csak hamar kedves vendéggé lesz, s ott maradásra kéretett fel.

Erdélyi Gyula, miként a fiatal ember magát ekkor nevezte, csak hamar bányarészvényeket gyűjte össze, engedélyt nyert, s a bányát a hegy keleti oldalában, a Szakadátan megnyitotta.

Alig halad az istaly néhány ölet, egy reggel a mi Erdélyi Gyulánk sehol sincs, sem a keze alatti pénz. Ez iparlovag valódi neve Kis Bálint, soha se jött vissza, csak a hir hozá meg a vagyon-vesztetteknek, hogy most itt, majd amott mutatta magát más más név és alakban.

A bányatorok, mit nyila ott áll; a vidék még mind sok reményt köt hozzá.

Honnan vette a Bekecs nevét nem tudni; nevéhez azonban a nép egy reget köt.

*) Nemz. Társalk. 1836. I. 105. I.

Régen régen a Selyei Bekecs aljában vár állott, helye nőst is látszik, neve most is: palota. Itt lakott azon időben Bekecs ur.

Bekecs birtoka egyfelől a Marosig, másfelől a Nyárád mentin le messzire terjedt. A gazdag urnák három fia volt: Selye, Gernye, és Gerle. Az öreg ur megosztotatja fiait, a legkisebb fiúnak, Selyének maradt Selye, Gernyének ment Gernyeszeg, Gerlének Szt. Gerlicze vidéke.

Apjok meghal. Gernye az osztály (elbontását kívánja, s hogy meg nem nyerheti, Selyére jobbágyaiból hadat hoz. Selye a hadnak elébe megy, s megveri testvérét. S a helyet, hol történt, ma is Vészhelynek nevezik. A csatavesztés után Gernye futásban keres menekülést, de futásában őt is lesujták; s bukása helyét a selyei határon most is Gernye törésének híjják.

E rege korát sejdíteni is bajos. Annyi áll, hogy a regében megnevezett faluk, néhány négyszeg mértföldön, egymás közelében fekszenek. Szabad székelyek s volt jobbágyok bírják.

54. §.

C s e j c.

Téd határán, a székelyföld külső részében esik.

Tulajdonkép egy hegy nyugotra néző oldala. Most rajta sok százados erdőség öreg bükfái setétlenek. És e százados s tán ezredes bükkek alatt valahai szántó földek barázdái ormosulnak, egy ki tudja mikori szántás maradványai.

Meglehet a romaiak szánták, meglehet még náloknál is régibb emberek. Lehetnek, mint azon városok, melyek Amerika tenger partjain a víz alatt látszanak, egy egészen ismeretlen korban letűnt civilisatio nyomai.

Egyébaránt is e tájon ősvárok nyomait láthatjuk.

55. §.

Hargita.

A székelyföld közép pontján, Udvarhely, Bardocz és Csík szék közt nagyszerű havas emelkedett ki, neve Hargita.

Böv legelőjéhez Udvarhely több faluja tart jogot. Növényei közt nevezetes az islandi moh (lychen islandicum); sokáig nevezetes volt a fenyőmag, mit régen messze elhordták, melyet azonban a fűszerek sorából India már leszorított.

A vadak s azok között a medvék igen szeretik vadonait.

Egyes csúcsait máskép is nevezik. Ilyen csúcs a Nagymái. melyben az ismeretes almás! barlang van, mit a barlangok rovatában adunk.

Ilyen a Rika, melynek déli aljában mutatják a követ mely Rékát, Ethele neje porait fedezné, honnan aztán nevét is származtatják.

A Rikát a Brassóból kifelé jövő országút átvágja, s nőig erdős hegyét áthágjuk, mintegy két órát tart. Régibb időben a rikai tolvajok gyakran félelmissé tevék ez erdőt. A Rika útján aXVII. században, mint az Approbátából látjuk, vámolás folyt. *) S az 1668. 16. art. rendeli, hogy az utat a vámolók megcsináltassák, vagy ne vámoljanak.

1848. dec. 13-án Gál Sándor a császáriakat déli aljában megtámadta, csata lelt. Kiket a Mátyás-huszárság eltemetett, ott látszik sirjok a Réka sírjától fel a hegy aljáig.

56. §.

Az ördög köve.

Oláhu Piaira Drakuluj. Kőszirt a Sebes vize partján, sima telővol, nevérol egy regét mondok el.

Szászvároshoz közel, Oláhpían vidékén egy ördög élt bajdonában. Mint minden ördög, szerette a szép leányt. S minthogy a leányok szeme nem igen kapott rajta, csak úgy juthatott zsákmányhoz, ha elrabolta.

Oláhpíáu falujából az embertelen adót egy évben sem feledte el kivenni; mindig a legszebbet ragadta el. ízlése jó volt, a falu fiatalai búsan néztek vetélytársuk után.

Egy évben Filana serdült a legszebb leánynyá; s mert szép is volt jó is volt, a legderekabb, legbátrabb fiatal szívét

*) Approbat. Constit. Edict, XVII.

nyerte meg. Andronime, így nevezték a fiút, ismerte szerelmese szépségét, féltette mint szeme fényét. De minden elővigyázata daczára, ez ördög mikor nem is vélné, Filanánál terem, csekély leánykerési szertartás után a leányt átöleli, magához karolja hogy vigye: Andronime épen itt lépett a szobába, s hogy meglátta a leány rabié, megrugaszkodik, s szép terhével az ablakon kün terem.

Andronime sem volt rest. Neki kap, s oly szerencsével, bogy sikerült az ördög lábát megragadni. Azonban mit sem használt, a merész vetélytárs mind kettőjüket pehely könnyűséggel repítette setét tanyája felé.

De a két teher még sem volt oly könnyű, mint az ördög óhajtott volna. A Sebes vize mellett egy sírna telim kőszikla van, ott pihenni akart a kalandor, s őket letette.

A fiú kinek szerelme erőt, kétségbeesése bátorságot ada, tusához kezd. Megragadja vetélytársát, s birkózásra kerül a dolog. Mint a költő mondja, isten segíti a szerelmest, s hívet: Andronime oly ihletésbe jő, hogy az ördög minden fogásain kifog; s egy merész lökéssel őt lesújtja a hegyről, alá a vízpartjára.

A küzdők lábnyoma most is ott látszik a sima hegyen. A vízparton pedig ott látszik az ördög kővé dermedve. Hihetően csodájába dermeded meg, hogy rajta egy csobán kifogott. Szobrának karjai keresztbe van máig is vetve.

A kősziklát Ördögekővének nevezi a vidék. *)

C.) Nyugoti havasok hegyei.

57. §.

B i l a k.

Fejérvárról Enyedre jövőleg, az országút mellett balra hegy emelkedik ki, környezve nagy falvakkal, melyek collectiv neve Hegyalja: e hegy neve, melyet falvak vettek körül Bilak; nem valami magas hegy.

+) Sieb. Volkskalender. v. 1849.

Rajta az orvosi füvek igen dúsan lőrémnek, honnan azon néprege költ, mintha azokat valamelyik herczegnő ültette volna oda. Itt teremnek Erdély legjobb borai.

E hegy alja volt a forradalomban az iszonyok legvéresebb színtere. A hegyaljani faluk, mint Sárd, Igen, Krakkó magyar faluk valának, de csak szinte valónak, mert népe 1848 oclóberében az oláhoktól legyilkoltatott.

58. §.

Pilis.

Fejérvár közelében három hegycsúcs emelte fejét a többi hegyek fölé: a Kecske-kő, Csóklyai-kő, s melyről pár szónk van — a Pilis.

Ez roppant hegy, melynek keleti lábánál Enyed, északnyugotinál Toroczko fekszik.

Nagyenyedről, rósz szekér útján, öt óra alatt juthatni fel tetejére. Ezen több négyszög mérőföldre terjedő hegy dereka erdővel van fedve, csúcsa tövén kis oláh falu fekszik, oly magason már, hogy szénájokat őszszel is csinálják.

A Pilis teteje kopacz, s ki ide fáradt, egyikét nyeri hazánk legszebb s legtagosabb látkörü kilátásainak; csak nem egész Erdély szemünk előtt terül. *)

59. §.

Fiú sziklája.

A Maros jobb partján, Guraszáda felett egy magas szikla-csúcs Fiu-sziklájának nevezetik.

A csúcs meglehetős kopacz, de mégis terem valami rajta, többek közit a rege szerint egy bűvös növény, mely a vént megifjítja, s a beteget meggyógyítja.

Történik egykor, hogy egy öreg földész elbetegesedik; kuruzsló asszonyról kuruzslóra jár; de senki sem tudja meggyógyítani. Végre egyik azt mondja neki: használja a bűvös növényt, mi itt terem, s meg fog gyógyulni.

*) Nemz. Társalk. 1830. 46—47.

Az öregnek fia volt, ki őt igen szerette. A fiú mindent ígért, csak valaki, a fűvet lehozza; de a meredek csúcsra senki sem bátorkodott felmászni. Előállt a fiúi szeretet; a fiú felmászott a sziklára, szedett a fűből; s csak akkor győződött meg valósággal, hogy lejönniem lehet.

Eleget küzd, jó emberei eleget igyekeztek rajta segíteni; de nem találták el módját: s apja mind veszélyesebb beteg leve. Mit tegyen? Felmutatva az alatt állóknak a növényt, keblébe rejté... .

S leugrott.

Meghalt, s róla nevezik e sziklát: fiú-sziklájának.

60. §.

Ordas-kő.

Toroczkó felelt áll; a nyugoti havasak szélét díszesíti.

A város felett, délről északra hegyláncz nyúlik elő, o lánczozat felett szikla emelte fel magát, mit ha a Toroczkóval szomszédos T. Szentgyörgyről nézünk, férfi alak-szerűleg veszi ki magát, mely a szemlélőnek egy férfi termet fejét, homlokát, orrát, szakállát a legsajátságosabban tünteti fel.

61. §.

Haller-havas.

E hegység a nyugoti havasok egy része Toroczkó felől, fenyvesekkel, bükkökkel benőve.

Legmagosabb kúpjának neve Gergero, mely a Jára vize fölött emelte föl fejét. Tetejéről gyönyörű kilátást enged, s látkörében megjelenik Vlegyásza, Cibles, Kolozsvár, Székelykő s egyebek. Tenger feletti magossága 650 ölre van téve. *)

Több megemlített szépségei között a fenyvesek sötétében Szolcsva határán szobor-szerű szírt áll, melyről azon rege él, mintha régen, mint hajdon a Memnon szobra, bizonyos időkben zene hangokat adott volna. De idő folytán alatta egy ártatlan hölgyön erőszak köveltetett el, s hogy azóta némult volna el.

*) Nemz. Társalk. 1857. II. 68—71. 1.

E kőszirt közelében nagy kődarab hever, mely mintha négyzögre lenne faragva, s lapján mintha tángyérszerű bemetszések látszanának. A szóhagyomány szerint a Toroczkai család metszeté, mikor itt Mátyás király számára vadászatot rendezett.

62. §.

Balamér-ijásza.

Vlahul Vlegyásza.

Hazánk egyik óriás hegye. Mint az útas Kolozsvárról Nagyváradnak tart, B. Hunyadon túl, az országút balfelén roppant hegység sötéllik, ezt nevezik így.

Neve eszünkbe juttatja azon néphagyományt, miszerint az aljában fekvő Hunyad, nevét a húnoktól vette, kiknek egyik vezérök Balamér vala.

Magasága még nincs megmérve. De 900 ölnél magasabb; mert tetején erdő nem terem; már pedig hazánkban az erdők tenyészte 900 öl tengerfeletti magasságban szűnik meg. *)

Az öreg Balamérijásza mint jós áll Kalotaszeg felett: melyet naplementekor, ha tavasszalés ősszel köd borít, sanyarú időt; télben ha tartós havazás után fölötte kiderül, kemény hideget; nyárban pedig rajta egy tojásnyi felhő vihart, záport jósol a vidéknek. Középélda beszéd: ködöl a Vlegyásza, vége a jó időnek.

Teteje felé a fenyők megszűnnek. Csak púja henye-fenyő (pinus pumilo) s gyógyszertárakban használt izlándi moh terem rajta. **)

Csak a szél örök rajta, a hó nem: júniusban laugy eső után megszokott tarkulni; s be áll felette a tavasz. S ha rövid nyarán meglátogatja az útas, a hon minden magasabb csúcsaira kilátást nyer.

*) Hon és Külf. H 1812. 85. I.

**) Hon és Külf. 1812. I. 226. 1. Ugyanott 514. 1.

63. §. Detonáta.

Abrudbánya táján, Búcsúm nevii faluhoz fekszik legközelebb, hozzá 1½ órára.

E hegycsúcs nyugoti havasaink fenyvesei sötétében emelkedik. Lóháton indul ide a bűvár, mert szekérrel nem lehet.

Míg Abrudbánya a forradalom áldozata nem lett, e város szépei is el szokták vala a nevezetesebb utazót ide kísérni; mi e vadont gyakran igen festőivé emelé.

Ős fenyvesek között rengő mohos sziklákon megy a nyomtalan út. S a fenyők közepette egyszer csak magas kopacz csúcs kezd kiválni, mi távolról ugva veszi ki magát, mint egy óriási csigaház zöld mezőben. Közelebb érve, a hegy koporsó-homlok-szerűleg elényuló büljén bazalt oszlopokat látunk a földből fel, 200 öl magasra emelkedni; mit egy kolossalis orgonasíp csoportozathoz leginkább hasonlíthatni. Itt ez oszlopzatokban áll előttünk a Detonáta, mi a lábánál zöldellő agg fenyőkkel oly különös képet ad.

Az oszlopszat mintegy 1000 öl kerületet foglal el. *) Úgy néz ki, mintha e domb egykor kerek lett volna, s egyik fele történetesen sülyedelt le; míg más fele, mintegy nagyszerű féltreke fenmaradt. Oszlopai természetesen a föld gyomrából bújnak fel: néhol repedés látszik rajtuk, mintha olt más oszlop kezdené a folytatást. S ez oszlopok oly szabályosok, mintha faragva volnának, többire négyszegletűek, s a legcsinosabban vannak egymáshoz illesztve. Színök zöldes sárga.

E gyönyörű bazált homlokzat, mely közepén kissé behomorodni látszik, naponta omlik, naponta új oszlopok szakadnak fennől alá, s zuhannak le a mélységbe, s ott mint összehányt sírköveket tapodja az érkező vándor lábai alatt.

Alatta a hegy tövében, fenyők alatt egy kút van; kövel boltoztatan, vizét nyárban is némi jég borítja.

Bámulatos játéka a természetnek. Európában csak Skoczia bir ily nagyszerűt; Magyarhon bazaltjai e mellett kisszerűek. Az idegen messzi földről ide zarándokol érette: az erdélyi ember a Fingat barlangjához megy, hogy bazalt oszlopokat lásson. Olt áll hazánkban a természet oly ritka tüneménye, s hány hal el közöttünk, ki csak nevééről ismerte.

A Detonáta nem igen rég lett ismeretessé; de azóta sok szép társaságot látott, sok vig és bús zenét hallott. A jobb időkben az ősz fenyők alatt pattogott a fenyőtűz, sürgött körül a magyar hölgy; a társaság néha tánczra kerekedett; a férfiak felhágtek hátulról a bazált oszlopok homlokára, s a havas örökzöld hegyvölgyein mint a remény zöld tengerén messze messze ellátva, gyakran üritének poharat a szép nőkért, s a szép hazáért.

A Detonátát fejedelmünk is szemléletre méltatta: 1852. jul. 22-én hozta ide körútja. A homlokzattal szemben a bazált oszlopokból királyi szék, s asztal volt emelve. S e hegy nem csak festői de földismeit tekintetben is legérdekesebb hegyeink egyike. Ez őskő oszlopok felnyomulása a földgyomrából, s a

*) Ansichten von Siebenbürgen. 54. l..

szomszédságában találtató szürke és veres trachit: mind arra mutatnak, mikép e tájon az ősidőkben vulkán működött. A bazalt oszlopok labrador mezei spatból, augilból és mágneses vasrészekből kapták alkatrészeiket. Vasas természetük miatt igen hangzanak, s a villanyosságot jgen vonják magokhoz. *) Mikor állá elő e meglepő természeti ritkaság nem tudjuk; de a néprege ezt is tudni akarja, mi így hangzik:

Ha e világ az isten temploma,
 A Detonáta benne orgona:
 Ez orjás orgonának sípjai
 Felhőt verő bazalt oszlopai.
 A messze nyúló hegylánezozatok
 A nagy templomhoz méltó karzatok;
 S az ormokon zugó szél zengzete,
 A természet vallásos éneke.

* * *

Midőn az óriások nagy hada
 Megtámadt Erdély tündéreit,
 És várat vár után lerombola,
 Le a tündér-haza fényieméit.
 A tájon, hol most Búcsúm falva áll,
 Tanyát vere egy óriás vezér;
 Vad-állat volt ez, ha tündért talált,
 Az hasztalan esenge életért,
 A tündér nép élő lakóinak,
 Ezen vezér nagy borzadalma volt,
 Ők a bérezek közé vonultának,
 De e miatt nem nyughattak seholt.
 Az óriásnak volt egy hős fia,
 Erőben dús, de szívben is nemes.
 Sok harczokon a bátor dalia
 Lett hősi hírre, névre érdemes. ·

*) Kiskövct 1816. I. 18-20. 1.

Most itt lakott a győzelem után,
 De a magányt megunta szerfelett,
 Megszokta a baj s küzdést a csatán,
 Vadászni kezdé az ős bérczeket.

A szenvedély ragadta mint az ár,
 Ha szélt kutyája s kürtje harsogott,
 Ha rohanó belénnyel bajra szállt:
 Csak ilyenkor ért egy egy jó napot.

Dalkárnak hitták ezt a bajnokot,
 Szép volt, feszüllek arcza izmai;
 Sok óriás leányt meghódított;
 Bár senkit sem kívánt hódítani.

Kedvesse csak a kard s legez vala,
 Szerelme tárgya a levante név;
 Nem ismeré, nem érezé soha
 Mi a kebelben a szerelmi hév.

Egykor a mint vadászva mind tovább
 Ragadta őt a vívó szenvedély;
 Lakától messze, elzárt tájakon,
 Borult reá a felhőlepte éj.

Fáradtan dült le, és kutyáival
 Enyelgve a homályban megpihent,
 Midőn közel egy gyenge tözsugár,
 Mint bolygófény, előtte megjelent.

A fény után szelíd szép hárfahang
 Ragadta meg az ifjú bajnokai;
 Hallott ezer hangot a harczokon,
 De nem soha ily édes hangokat.

Felpattant, s arra tarta egyenest,
 A merről őt a lágú dal ihleté,
 S kit látá ott? egy égi szellemet:
 Egy tündérlány, hárfáját zengeté.

Alig repült egy kurta pillanat,
Az ifjú hős a lány előtt vala,
A tündérhölgy rémülve felriadt,
Ijedtség ült ki bájos arczira.
Ne félj tündér lány, szólt az óriás,
Nem bántalak, nem is vétél nekem;
De termeted nyúlánk, mint tói nád,
S gyönyörködik benned az én szemem.
Tudod midőn a kürt hang megriad,
S a férfiban forrong a harczi vér:
Szemed nem szól, s mégis pillantatod,
Hozzám mint a kürt hangja úgy beszél.
Jó ifjú, szólt a szép tündér leány:
Te fáradlt vagy, jöjj hozzánk s pihenj;
Egy álom majd ujult erőt adand,
Ha megpihensz hajlékunk csendiben.
Az óriásnak kedvesen esék,
A kellemes leány minden szava.
Követte őt, de vágyok kergeték,
Minőket nem érzett keblén soha.
Az álom elfutá az ifjú párt,
Ily égető tűz közit ki elhatott?
A szerelem, mint szétfolyó tűzár,
Lángszárnyival fölöttük átcsapott.
Dalkár és Okna lángra gyúltanak,
Szerették egymást olthatatlanul;
Ki volt az ifjú párnál boldogabb?
Szívök még tiszta volt, szerelmük új.
Dalkár gondlepve tért szülőihez,
És atyja megsejtette érzetét.
Szeress fiú, így szól a egykoron,
Csak tündért ne, a népnek ellenét.

Szakállára megesküdt ősz atyád,
 Hogy mindenütt, a kit előtalál
 Megöli a tündérek fajzatát,
 S a hősnek eske szent, feltété áll.

Csirájában eként eltiltva volt
 A lelki vonzalom a pár között;
 De hol van az erő és hatalom,
 Mely ur legyen az érzelem fölött.

Dalkár gyakorlá a vadászatot,
 És Okna mindig kedvesére várt,
 S az ifjú mért keresne vadakat,
 Midőn a bérez között angyalt talált.

Egykor várá őt újra a leány,
 De kése a hős ifjú hosszasan;
 És lát a lányka durva képeket
 Előnyomulni a köszirtokon.

Sok érzés fogá körül a lányt,
 S egy durva kéz ragadta mellbe őt,
 Nem volt kegy s irgalom arczulalán:
 Vérben hever Okna a bős előtt.

Dalkár jött, s látva hölgye gyilkosát
 Véres karral a holt leány felett:
 Reá emelte snlyos kardvasát,
 És sujta: s a lánygyilkos elesett.

Az elhunyt ah! saját bős atyja volt,
 Ott hörge vérében végátkait;
 De fia minden átkot visszásáért,
 Örült leve, nem bírta kínait.

Ordítózott mint felbőszült belény,
 Hangjára zugé menydörgés felett...
 Megnyílt a föld... s tüzszeré keblibe,
 Ifjat s leányt egy perez alatt lenyelt.

A kőszívű ősz óriás vezér,
 S hada a tűz közéit megdermedetl:
 Kővé vált testeikből ottan a
 Szép Detonála szírt emelkedett. (Dózsa.)

Azt is beszéli a nép, hogy éjelenként egy szellem járt ide, kezében fekete lant volt, s agy nyögdelé bánatát. Innen e hegy oláh neve Pietra Csetyera nyágra, magyarul Fekete lant köve. *)

64. §.

Szikla-barát.

Kolozsvártól pár órára, a gyalui havasok közit, a Lesuj pataka mellett, kőszirt emelkedik ki, melynek alakja egy szerzeteshez igen hasonlít.

E havasok közit régen egy ördög élt, melynek kertjét a nép máig is mutatja; s mely egy ide nem messze fekvő várromot is összerontott, mivel a vár ura leányát neki adni nem akará. Ezen hatalmas ördög egy baráttal czimborált, ki-nek annyi esze volt, hogy bizonyos dologban az ördögön is kifogott. Ezért az ördög öt kiragadni akarván a jámbor emberek sorából: e sziklává változtatta.

65. §.

Magyarókerék hegyei.

(Gilisztás és Venyikés.)

1851. aug. 13-a Erdélynek egy ritka tüneményt mulata fel, melyet hírlapjaink csak bámultak, de megvizsgálni vagy vizsgáltatni elmulattak; s ez eseményt is nem a haza fiai, hanem egy idegen irta le a tudományos világnak; ez idegen dr. Andrae, ki a porosz kormány megbízásából Erdélyt épen földtani tekintetben jött Yala vizsgálni.

Kolozsvár környékén az említett nyaran több hetekig tarló esőzés vala.

*) Szalhtnári P. Károly: Erdély képekben II. F. 6-7.

Magyaró-kerék nevű falunál, mi Kolozsvártól 6, Bánfihunyadtól 1 órára esik, ahegyek csak sülyedni indulónak, s a falut elbontással fenyegeték.

A falu alatt felelszik, felette egy hegyláncz vonul el, a nyugotti havasok kifolyása; e hegyláncz alatt völgy volt, a völgy előtt a Gilisztás nevű hegy 6 —700 láb magas a völgy felett, s a Gilisztás előtt állt a kisebb Venyigóe.

A hegyláncz porphjr, az alatta fekvő vidék anyaga: mészkő, agyag, numulita-réteg egyveleg.

Aug. 13-án azon vette észre a lakosság, hogy a falura nyugotról néző, említett Venyigés hegy csak sülyedni kezd, s nyomul a falu felé. Maga után üregett hagyott; s következett a második jelenet: a megette állt Gilisztás is megindula s az előtte volt hegy által okozott üreget elióglalá. Még pedig e hegy nem egészen jöve, csak első fele omlott le, más fele a földbe besülyedt.

A hegyomlás ina $\frac{3}{4}$ óra kerületű. Alakja háromszög, melynek egyik szeglete a falu északi végére rúg.

E jelenet okát mélyebben nem ismerjük: cgyébaránt azt az esőzés és a földrétegek vegyületében keresik; s a Gilisztás hátrésze gyaníthatólag mészkőhegyekben támadni szokott üregbe sülyedett alá. *)

*) Új Magyar-Múzeum 185 ½ VI. Füzet.

ÖTÖDIK FEJEZET.

BARLANGOK ÉS HEGYREPEDÉSEK.

65. §.

Előzmény.

A barlangok és hegyrepedések, melyek mészkőhegyekben mindenütt otthonosok, Erdélyben is sok festői, sok regényes pontot idéznek elő.

Hegyeink nagy része mészkő lévén, több nagyszerű barlangot mutathatunk fel. S ki tudja mennyi van még, mit nem ismerünk, főleg határszéli hegyeinkben.

Említők a véleményt, mely azt tartja, hogy hazánkat egykor víztenger borítá, s hogy e víz csak hegyeink megrepedése után csapolódott le. Ott vannak határszéli begyeinken a repedések; de ott vannak a hon belföldjén is, melyeken át egyes vidékek csapolódlak le, melynek a Tordahasadék leg-tisztább példánya. *)

E szíriek földrengés által repedhettek meg, de aligha azon mélységre, melyen most látjuk őket; s így a repedéseken átfolyó vizeknek még sokáig kelle o repedéseket mosniok, míg ily alá koptaták. Ez állítás fejti meg barlangjaink nagy része alakulását.

*) Szentírás és Természet szava 15. 14.

Barlangjaink többire e szirtrepedések oldalaiiban, a repedés közti folyó vizek felett több öl magasságban állanak. Magokra e barlangok nem képződtek. S hogy őket az ott elfolyó patakok képezték, igen kézzelfoghatólag kimutatja a Homoród-almási barlang, hol a patak a régi barlang alá jelenleg is szemünk láttára bemerül, hogy új barlangot képezzen a jövődőségnek.

E barlangok többire csepegőkő lerakódásokat s fattyú drágakövek egy részén kívül, csontokat szoktak rejteni keblükben. A kőcsepegés, mint tudjuk nem egyéb, mint a másznék vízben lelt feloldváása, mely ha lecsepegése után a vizet magából elbocsátja, csap alakot kap. E csepegő-köveket, ha felülről függenek stalaktitnek, ha pedig alant vannak, stalagmitnek szokták nevezni. Ily csepegő-köves barlang nem ritka Európában.

Mely barlangok csontokat tartalmaznak, milyen nálunk is van egy pár, csontbarlangoknak szoktak neveztetni. Bennek halommal áll gyakran oly állatok csontja, mely most e tájon meg sem fordul. Európa legtöbb ily barlangjai: barlangi medvék, oroslányok, farkasok, hiénák, elefántok s több efféle állatok csontjait tartották fen. Hogy jöttek azok ide, határozatién megfejtve nincs. Azt hiszik, valamely vízözön elöl akarlak oda menekülni, s úgy veszték oda.

Annyi kisebb és nagyobb barlangunk van, hogy az ismereteket sem fogjuk mind tárgyalhatni. Benkő József egy kis könyvet ada kirótok, mely a mellett hogy latin, igen ritkává vált.*)

A.) Déli Kárpátok barlangjai.

66. §.

Salamon-vára.

Brassó déli külvárosa mellett, a határszéli hegyek aljában obeliszkszerű kőszikla áll, neve: Salamon vára, oláhuul Piaira Salamon.

*) Imago Specnuni Transilvaniae. Harlrm. 1771.

A szikla délkeleti oldalán kis nyílás van, melyen egy ember csak meggöbbedve juthat be; belebb tágosabbé lesz, s húsz lépésre két öt átmérőd s magasságú barlangot nyit; mi felülről világot kap. Nevét, úgy tartják, Salamon magyar királyról kapta, ki végnapjaiban e barlangban tartózkodott. *)

Bonfin az öreg történész, a XI. század e megbukott királya végnapjait úgy beszéli el, hogy e népregénck alapot hagy.

A bosszús s kegyetlen Salamon király mellett két szelíd herczeg, Geyza és László vala Erdély herczege. Köztök a nemzet pártokra szakada, s IV. Henrik s más idegen hatalmak szárnya alatt zsaroló Salamon helyén, herczegeinket akarta a nemzet (rónán látni. Később Salamont trónvesztettnek nyilvánítják, s mikor rajta megnyugodni nem akarna, Visegrád várába záraták. Onnan szabadlábra teszik; s ő újra hozzá fog a nyugtalankodáshoz.,Bulgáriába megy, s ott a kunoknak nagy ígéreteket tesz, csakhogy visszahozzák elvesztett trónára. Azonban csatára kerül az ügy, s a csatát elveszti. És mint Bonfia írja, a Duna jegén áthozza serge romját, egy erdőbe vonuia, hol kísérőinek pihenést parancsolván, míg azok pihennek: maga félre megy, leveti pánezélát, s lelépett a történet színpadáról.

Remete lelt, mondja az öreg történész. S azon embernek ki fényhez szokott vala, vadbogyó és makk lelt eledele, víz itala s vadbőr ágya ée öltözete.

Magányba vonult, s a történet még egyszer látta őt, későn, Kálmán király idejében. Legvégül Istria erdeiben lakott, ott hala el, s Polába lemeték. **)

A történet e folyama regénket nem hazudtolja meg, s nem teszi lehetetlenné, hogy darab ideig itt no tartózkodhatott volna.

*) Sieb. Quaralschrift III Jahrg. 107—8 1.

**) Honiul Rer. Ungar, Deciül. II. Libro IV.

67. §.**Ferenczik.**

Brassónál, az Iskolahegy lábain nyílt fel.

Száda oly keskeny, hogy ember alig csuszhatik bele, beljebb mind tágosabb. Húsz lépésre az üreg barlanggá lesz ugyan, de ismét elkeskenyül, s csak beljebb nyílik fel a nagyszerű mélység lábainknál, melybe ha követ vetünk, két másodperc alatt oly hangot ad, mintha kútba hullott volna. E mélység azonban nem széles, rajta gerendát átnyújtva, tovább lehet hatolni.

A nép erről is, mint minden barlangjainkról, sokáig azt hitte, hogy vadállatok lakják, melyek a bemenőt elszaggatják.

Újabb hiedelem szerint a belé eresztett kakas más nyíláson jó napvilágra, mely nyílás ismeretes szádától jótova esik.

Kőtej csepegés működik benne: az alakult csapok fentről sajtáságosan csüngenek le. A babonás lakósok e kőtejet (stactites spatosa) hordani szokták, mert azon balhiedelemben élnek, hogy ha róla isznak, vagy itálnak, a tejelés tőle megkövül.

Régen gyakran használták menhelyül.*)

68. §.**Pestere.***

Hol a törcsvári szoros megy ki a hazából, a Törcs vize szép sziklanyílást képez, s a szikla oldalában több barlangot, melyek Pestere nevet hordanak.

Ezen barlangok egyikében, mely kápolnaszerű, még a múlt század végén kél remete tartá lakását.

Egy másikat pedig az oláhok idomítottak volt templommá, s még az említett remeték korában benne rendesen folyt az isteni tisztelet. **)

*) Sieb. Quartalschrift III. Jahrg. 104—6 l.

**) Sieb. Quartalschrift III., Jahrgang 106. l.

69. §.**Bellona.**

A vulkáni őrházlól félórára, egy alább leírandó vízesésen felül van e barlang, mely ki tudja honnan, Roma hadisten-asszonya nevét vélte fel.

Köre sziklás, száda bokroktól benöve. Nyílása kényelmes bemenést enged. Benn majd széles cs magas, majd keskeny és törpévé lesz. Alja nem rég rakodott agyagtelepedésből van, mi arra mutat, hogy e barlangon a vízfolyam még mind jár, mi vagy záporok alkalmával, vagy hóolvadáskor eshetik. Mélyében benn csepegőkéből alakult csapokat láthatni. Kifelé jövőleg száda felé, a barlang teteje tejmészektől fejeződik, mi egy hüvelyk vastagságra fedi. *)

70. §.**Boli barlang.**

Oláhul Csetálye de Boale, mi annyit tesz mint Bolívar, így nevezik sokan magyarul is a felelte rombadült Boli vártól.

Hazánk legregényesebb, legfestőibb, legsajátosabb barlangja. Erdély délnyugoti része, illetőleg Hátszeg völgye s a Magyar-zsily partvidéke szépségeihez tartozik.

Mint a vándor Hátszegvidékéről a vulkáni szorosba bemenül, Felrósz nevű faluhoz ér. A falutól északra hegyek közé egy tiszta patak völgye viszen, s azt követve, egy óra alatt a barlangnál vagyunk-

Zöld hegyek közit kopasz szirt homlok mered a felhők felé, ennek keleti oldalában nyílik fel e barlang. Ott fejeződik mellette egy mezei lak kis gazdaságával, ott lakik a száz éves vezető, ősz haj s ép fogakkal. Ott várja a bemenni akarót nyírág fáklyájával.

Két nevezetesebb nyitása van, egyike délre, más keletre néz. A keleti nyilas tatóngó ürege 25—30 m ö l magasságú lehet.

*) Archiv, f. (1. Kenutnisi J. B. II. Hefl. 565. 1.

Hozzá meredek bajos ösvény visz ugyan, de azért lévai fel lehet menni. A nyílás folyosója 15 ölet tarthat. Itt kiöblösödik, s mintegy boltozatos goth templom áll előttünk, 20 ölnyi szélesség s 40 ölnyi hosszúságban. Kellemes meglepetést idéz elő, mit a falak veres-csíkos márvány oldalai még ígézőbbé tesznek.

Az öbölben pokoli setét, síri csend: csak a fáklya világa, perczege zavarja a szív elfogult dobogását. Mint az öbölben előfelé haladunk, egyszer lassú vízmoraj kezd kifejleni, közeleddi linkkel víz csörgedezés hangja, nedves légvonal üt meg: s egy patak szélén állunk, mely a barlangon át, ki tudja honnan jöve s hova menve siet el lábainknál.

E patak szélessége egy öl, mélysége két lábnyi: tán a Krivázia pataka. Az északi szikla-oszlopok alól búvik elő, s délnek tart.

A nagy üregből balra, mintegy három öl magasságról egy felső emeleti üreg setétlik le, lajtorjával felmehetni oda, s ott egy nem magas, de több száz lépés hosszú boltozat fut végig, mely a végén elágozik, eltörpül s elvész.

Visszajöve innen lóra ül a bűvár. A vezető fáklyájával elől megy, világít, s a társaság egymást követve lovagol utána. Legelső mivel a bűvár találkozik az említett patak, mely a nagy öböl végén bal felé futva átvágja az utat. Ezen átgázolva, a barlang meglehetősen egyenes vonalban megy; míg nem patakunk ismét kimerül a sziklák alul, s újra átveszi az utat. Itt egy nagy görbület áll elő. Erre patakunkat harmadszor is ál kell gázolni. Itt a talajtól két ölnyi magasságban más oldalnyílás sötéllik, melybe fel lehet menni: benne toronyüregszerű öblösödés nyílik fel, melynek oldalán lépcsőszerűleg állnak ki a kövek, melyeken ha felmegyünk, kiérünk n napvilágra.

Vagy ha nem vala kedvünk kimenni, visszazállunk, s a patakot negyedszer is átgázolva tovább megyünk, s a pokoli setétségből végre csakugyan az isten áldott ego alá jutunk.*)

*) Archív U. Vereius. I. B II. Heft. 3—7. I.

E barlangnak más nyílásai, bejárói is vannak: hol mint mondják az említett patak egy helyen két ölet esik; úgy miként az aldelsbergeni barlangban a Poik pataka. E barlangot Jósika egyik regényében sok szerencsével használta fel. *)

B.) Nyugoti Kárpátok barlangjai.

71. §.

Ördöghegyi barlang.

A hegy melyben vagyok, oláhul Gyálu Zmeilor. Fekszik Kolozs- Alsó fejér- Zaránd- és Biharmegye határán.

Úgy látszik e barlang irodalmunkban csak is 1842-ben lett ismeretessé, mikor is az első közlő még mesés véleménynyel volt felőle. **)

Az 1844-ben Kolozsvárit tartott magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlése küldöttséget küld, s e barlangot megvizsgáltató.

Egy nyári nap, reggeli hat órakor indult mega társaság Relyiczelről, mokány lovakon, s hegyi lakosok kíséretében, kik a fáklyákat s csákányokat vivék, s egyszersmind kalauzul szolgáltak.

Relyiczel elszórt házai, temploma gyönyörű völgyben fekszenek: mit a fűrésztalakkal megrakott Székelyé kristály pataka hasít át. A társaság innen meredek hegyre mászott a resinárok — szurok szedők — felé; honnan útjuk fenyőborított hegyeken és völgyeken emelkedett mind felebb felebb.

Dél felé kerestek s ledöntött fák jeleket Bihar-megye határát. A hely tisztásabbá kezdte nyílni, s rajta kövér nyájak kérődzlek. Kívülök sehol semmi élőállat, csak egyegy fenyőmadár-sereg repült fülyintve egyik rengetegből a másikba.

Az északon hó volt, a verőfényeken akkor kezdte érni az erdei eper.

A kalauzok kőhalomra figyelmeztetők a társaságot, mely egy csűr s megbontott asztag képét mutatja: neve Ördögök csüre.

*) Jósika M. Abdfi. Pest. 1851. 165. l.

**) Hon és Külföld 1842. 11. 226. l.

Délutáni két óraker állt a társaság a barlang szájánál, hova majdnem életveszéllyel juthatni, minthogy hegyoldalon van bejárója, mely alatt mélység tátong.

A barlang nyílásánál pár ölnyi tér. A társaság itt fáklyákat gyűjta, s a félkör alakú nyílásnál meghajolva a barlangba merült. E törpeség mintegy tíz lépést tart, hol egyszerre kiöblösödik, s fejünk felett magas boltozatban emelkedik. A barlang piaczat kődarabok foglalják el, mik fennöl szakadtak alá, köztök ismert s ismeretlen csontok halmaza, miböl a társaság több zsákkal szede fel. A barlang mintegy 300 lépésnyi hosszú.

Hat óraker jöttek ki; s már késő volt meglátogatni a helyet, hol a kalauzok szerint a fű nagy darab helyt nem terem, s közepén két kerék-vágás látható.

E barlang múltjáról, miként a lobbieról sem sokat mondhatunk. Elmondjuk hát a regét, mit róla a nép hiszen és beszél.

E vidék egykor ördögök hazája volt: emberi teremtés nem lálogathatá e vidéket, mert mindjárt elragadták. Egy nap pompás lakomat rendeznek, mire az egész vidék ördögei felgyűltek. Elöbb a barlang felett tánczoltak, a helyen, melyet most kopáron látunk, mintából azóta fű nem terem. Később megjött az ördögök fejdelme is, két kerekű szekérén, s az említett sziklán szekere kerekeinek látszanak nyomai. Az ördögtársaságot a barlangba vezette, hol terített asztal várt reájok. A lakoma folyt, nagyszerű pohárköszöntéseket vágtak; s az volt a legderakabb ördög, ki legistenkáromlőbb szónoklatot tartta. Azonban felkelt az isten haragja, zápor és menydörgés közli az istennyila reájok ronta, s mind egyig lesújtá. Az barlangbeli csontok a rege szerint, ezen ördögök csontmaradványai.

S ugyan e napon a fejdelem csürének is vége lett, mert isten a csúrt félbe levő asztagiával együtt kővé változtatá. Ennek látók fennebb nyomait. ... így lelt a néphit szerint itt vége az ördög birodalmának.

C.) Maros jobb parti hegyek barlangjai.

72. §.

Tordahasadék és barlangjai.

A Maros jobb partjaul hegykar Torda városa felett húzódik el a nyugoti havasoknak. A városhoz két órára e hegy roppant sziklarepedést tar fel, mi félországra ellátszik, az ismeretes lordahasadékot; miről Torda czímerét is vette.

Metszetünk Torda felőli részét ábrázolja. Kisszerű képe a lefesthetlen természet játékanak. Olt látszanak a magas szikla oldalak, ott a nyílásból kiszabaduló Hesdat-pataka; de hiányzanak a nyílás torkábani malmok, mi a tájat oly regényessé teszi.

Innen a vízmedréni felmenetel sok gazolást igényel: azért a nyílás hilsó oldaláról vezetem be olvasóimat.

A begy megett völgy terület, falvakkal, s a távolban erdőfedett hegyekkel. A völgyben egy patak kanyarog elő s a

hegynek tart. Ha futását követjük, a hegy aljában rétet látunk, s a patakon egy malmot. E völgyöbölt követve ezer lépésnyire ott állunk a repedés megdőbbentő kezdeténél. Balunknál a hegyoldal kopasz, jobbunknál cserjés. A lábunknál folyó patak mind nagyobb kövek közé siet; a völgy mind keskenyül. A növényzet, fű, bokor mind inkább kezd enyészni: s a nyílás szikla oldalai mind meghatókban magaslanak. Ott állunk a hasadok torkolatában.

Eröteion a szó e pont leírására. Egyszerre, mintha Egyptom ezer gúláját vihar sodorta volna egymásra; vagy mintha egy sereg leégett templom és torony állana előttünk; mintha az ég keskeny pántlikája alatt, egy sereg barnára, vörösre, fejérré égett oszlopszat, templom és torony homlokzat romja magaslanék. Néma hallgatás mindenfelé, csak a patak zúgása zavarja a nyílás csendjét. A kebel megborxad e nagyszerű dűlűs felett.

Magassága a legnagyobb torony gombján túl tesz; hossza $\frac{1}{2}$, ménfűid lehet. A patak medre néha 3—4 öltre szorul, néhol 10 öltre is szélesedik; de minél feljebb annál tágasabb a nyílás, hogy fenn a két tetűn puskagolyó ha átjárná.

Mint a nyílásba hatolunk, először is mintha egy várkapu nyílnék meg, mi balfelűnkűnél nyolcz öl hosszúságban, egészen beivelten, fut fel a hegynek.

Ettűl pár száz lépésre, ha a vízmeder kövein mind előbb előbb szűkdelénk, kétfelűirűl két barlang szája nűz le, mindenik keműnyen be van kűfalozva, s mindenike lűjukakkal, s ajtűnyilással ellátva.

Azon barlang, mi a víz jobb partján setűlűik, Bajkavára nevet hord. Hozzá kétszáz lépésnyi meredeksűg viszen, szájánál kettűs kűfalat találunk; s még ott látszik a gerendák helye, melyeken állva folytataje egykor a hely védelmét. Belépűinkkel a barlang termében vagyunk, mi akkora mintegy kisszerű templom. A templom vége két üregbe nyílik: egyike kis magasságban kezdűdve, mind felebb felebb megy, s mind szűkebbű lesz, míg 30 lépésnél meg kell gűrbednűnk benne. Itt vizet tartalmaz.

A templom alakú üreg más nyílása, csekély görbületekben hasonlóan mind felebb felebb hág, s három öl szélessége 5 ölnyi magassága mind apad» míg vége keskeny csápban vész el. Hossza a barlang szádétól idáig, 100 lépés.

Semmi nesz, sehöl egy denevér, csak a fáklya perczegése zavarja bámulatunkat.

Innen lejöve, a vízpart balján az ezzel szemben eső más barlangot nézhetjük meg. Ez valamivel alantabb fekszik. Kőfalazva van ez is. Belebb nem oly lúgos mint a más, inkább bánya-ielalyboz hasonlít. Sötét gyomrából csermelybe kigyódzik elé. Hossza, mit fenállva jardalhatni, 80 lépés, meghajolva még tovább is enged néhány lépést, ott végkép letörpül. E barlangot a múlt tizedben egy kolozsvári társulat bányaszájnak akará megnyitni; a munkálatok nyoma most is látszik.

Csepegő-kőcsapok nincsenek. De oldalait, mi márványba átmenő mészkő, tejmészkő czirádák vonták be; s úgy néz ki, mintha fejér márvány volna,

A két barlangszáj egymás ellenében, egy puskaövésre van egymástól. Valaha egy leheté a kettő, a szirtrepedés metszhető ketté. Egyébaránt annyit, mint bizonyost láthatni, hogy mindkettőt a belölők kifolyó viz képezte.

E barlangokon alól a vízmentén még sok látni való van. de vízben kellene gátolnunk, azért legjobb ha olvasóim felmennek a hegy tetejére, s onnan néznek le a mélységbe, hol az egész a maga nagyszerűségében szemünk előtt áll.

A hegytetőn egy monostor álla korunkig, kis fa templom s remete lakkal; a kis vadon gazdagságot környező cser, dió és cseresznyefák százados lombjai még mind ott állanak. A monostoria az oláhokhoz tartozott, a forradalomban mint menhely leégettétel; pedig a nyílást igen festőivé tévé távolról.

Azonban a rege itt is elő áll, szerinte isten repeszté meg, Szi László királyunk kérésére, mi a XI. századra esnék. Hint egy csapat kán által egy vesztett csata után üzetnék, s fejszójük már csaknem fejét érné: a szent férfi szabadulásért esenge, s isten meghallgató könyörgését. Miként Mózesnek a

Verestengert, úgy Szt. Lászlónak e sziklát repeszté ketté, s köztte s az üldözők közit áthathatlan üreget támaszta. Lova patkója helyét máig is mutatják. Sőt Miles a XVII. században még azt is látta, hogy e patkó nyolcz szegre volt; de nem tudá elhatározni természet vagy emberkéz hagyománya. *)

E regének is meg van történetünkben nyoma. Bonfínnél olvassuk, hogy a kánok Szt Lászlónak nem csak herczeg, hanem király korában is több ízben pusztították Erdély határait, s hogy a szent király velők több ízben megharczola; sőt Kopulchuf, ki Erdélyen át egész Tokajig nyomult vala, visszajöltében, 1087-ben Tömésnél megverte s elejté. **)

E repedés oldalán két nyílást említék, mely két átellenes barlang száda. A jobb felől esőt Balika, vagy a nép szerint Bajkavárának nevezik. A tatárjárások s más villongos időkben a tordai nép egy része ide szokott vala menekülni. Tröster a XVII. században írja, hogy az 1660 táji háborúk alkalmával a tatárok innen a tordai népet csellel kicsalták, s magokkal elhurczolák. ***)

Egyébiránt Balikavára nevét később kapta. A Rákóczi Ferencz forradalma végén, 1709-ben Balika Nikita, Rákóczi egyik oláh kapitánya Rác Pivoda laboncz kapitány elől Aranyosszékről többed magával ide menekült. Magát itt védelmi állásba lelte, s ki-kicsapva, a vidékről szerezte be élelmet. ****) Később 1712-ben, a kolozsvári német őrség a tordaiakkal, kiket sokszor kitérdált, üzőbe vette; mint a barlanghoz érne, s már csaknem várába jutna, egy Patkós Dani nevű tordai mészáros legény baltát vet utána, mitől elbukott s lesújtaték: feje sokáig ott hevert temeteilen. Ez ember hírét örökíti e barlang neve.

*) Mike Sieb. Würg-Engel 205—06 l.

**) Bonlimi Her. Ungar Uecad. II. Libro. Ilii.

***) Trés lei. IV. Budi. Cap. XIV.

****) Cserei Mihály Históriája. Test. 1857. 127. I.

*****) Kemény József közlé: „Erdélynek 1690—1715-ig való nevezetesebb dolgainak, és történeteinek rövid feljegyzése lilán. Nemzeti Társulatnál 1841. I. 62-63. 1.

A tordai népnek sokáig kedvencz regéje volt, hogy a tordai hasadéknál üregek vannak, melyek káddal tartalmazzák az aranyat, s szerelék regélni: mikép ez üregek nyitvák, de emberi lény közelítésére ajtóí becsukódnak. Hogy az említett két barlangon kívül több apró üreg is vagyon imitt amott, az úgy van. Nem oly rég, 1780-ban, Kis János, kéményseprő egy ily üregbe bele is bújt volt, kezét, térdét vasmacskákkul, derekát kötéllel ellátva, melynél fogva részesei beereszték: bement, de visszajöni többé nem tudott, olt halt el 1780. ang. 13-kán. Gyöngyösi János, akkori tordai pap, versei közt egy slirialot hagyott c szerencsétlen számára, melynek néhány következő szava igen jellemzőleg vonatkozik ide: Torda felelt egy hegy hasadt meg. Ez egy bizonyos jegy...

Ostoba bátorság harminczkét ölnyi szorosság:

Nagy dolog eddig elé elverekedni belé...

Tétova fordulván, s az üreg derekára szorulván,

Két napokig nyomorog, sír szeme, könye csorog.

Szomjúhozás, éhség megölék. Oh kínos egésség!

Életet itt kereseti, törbe do fővel esett. *)

E hasadék mellett két felől ugyanazon hegy még két helyt hasadt meg, Túrnál cs Berkesnél. A Túri, mely Kop-pándhoz nyúlik, kicsibe maga a Tordahasadék; víz foly rajta át, s megvannak kis barlangjai is.

73. §.

C s á k i - b a r l a n g j a .

Zsibó mellett, a Szamos bal partján esik, Klicz nevű falu halárán.

A falu feleit, erdős hegyek között van ez üreg; száda kicsi, belebb szoba nagyságúvá öblösödik.

Nevét gr. Csáki Istvántól vette, ki a XVII. század legelső éveiben Báthori Zsigmond fejdelem mellett, Bástá ellen harczola, mint az ellenzék vezére. Miután pártja legyőzetett, s

*) Gyöngyösi versei. 50—60. l.

várait bevévék: ide e barlangba vonta be magát. Egy szolga s fegyver volt vele, s magát oltalmi állásba tette: mondják, jelen alakját Csákinak köszönheti, ki akkor rajta dolgoztatott.

Λ forradalom bukása, s n zsbói fegyverletétel után pár hétig Berzenczei László, a székelyek felkölője is tartózkodott benne, minthogy Kliczet rokonai birják. Innen YÁBdorolt ki.

D.) Maros bal parii barlangok.

74. §.

Bonis temploma.

E barlang a köröndi fürdővel szemben, a hegytetőn van, belől a festői Hollókőven.

Nevét egy Bonis nely székely emberről vette, ki vallásos rajongásba esvén, ide járt mint templomába imádkozni.

Az egész nem nagy, s kápolna szerű.

75. §.

Küsmöd barlangja.

Küsmöd Korondhoz egy óra.

Λ falu határán, hegy homlokán alakult a kérdéses barlang.

Régibb időkben menhelylyé volt idomítva, hozzá ösvény vezet a hegy oldalán elé; most ez ösvény úgy lekopott, hogy a barlanghoz életveszéllyel juthatni. Nem valami nagyszerű.

76. §.

Homorodalmási barlang.

E barlang a székelyföld egyik legmeghalóbb természetcsodája. Udvarhelyhez néhány órára, Homorod-almás határán esik.

E barlang ismertetését egy még 1812-ben nyomult ívnyi versezet töredékeivel kezdjük el. *)

*) E versezetet kéziratban II. almás pap Máté János úr küldte volt nekem 1841-ben.

Esik ez Almástól napkelet s dél között,
 Jól ment két ériig, ki oda érkézéit.
 Ez elölt a tatár mikor itt üldözött,
 Megszabadulhatott,, ki oda férkőzött.

Mert nincsen a világnak olyan erős vára,
 Melyet feltehetne ez helylyel próbára:
 Két fegyveres ember, ha áll szorosára,
 Sok számú vitéz sem ronthat ajtajára.

Hargitából nyúlik egy hegysor fejével,
 Majd felhőket éri tornyos tetejével;
 Látszik Háromszék is erről nagy részével,
 S brassai fellegvár Czenknek tetejével.

Máinak hívják ezen hegynek alsó részit,
 Az hol legmagasabb kősziklából áll, s itt
 Mintha oda hozván valaki fűrészszit
 Kétté vágta volna, úgy nézd kinézésit

A tornyot előzi meredek fejével,
 S annyira kiterjed nagy szélességével,
 Hogy nincsen oly puska, mely kilövésével
 Négyszer is áthatná gyors sebességével...

Erdős ösvény viszen rája Almás felől,
 Ki ezen megy lesz a jukba hamar belől;
 De csizma és nadrág, mind hátul és elől;
 Megkopik mentibe, mert gyakorta ledéi.

E rózsa után az egy lehet gus tusára,
 Hogy sok lépéseit teszi violára,
 Szent györgyi kökőrcsén s mezei rózsára,
 Mákvirág, galambbegy, szekffi s gyöngyvirágra.

Ember ha őszfelé utazást itt teszen,
 A megért som-gyümölcs földön várja készen,
 Magyaró lehullva rakásával készen,
 Részt ha tetszik édes kőmézből is véssen...

De azonban aztán medvék mormolása
 Haitik erről, s túl sok farkas ordítása,
 Amott a vadkecske gidója hívása,
 Látszik néha vadkan mord agyarkodása.

Úgy hogy a természet itt sokszor mogTémül,
 S ki többször nem járt itt, az félelemmel ül,
 Mert hajszála borzad, vére hol forr hol hül,
 Most fázik majd izzad, feje is megszédül.

Ijesztő e táj is mord tekintetével,
 Befogta a vadság sötétes leplével;
 Csak délkor süt a nap ide vért fényével,
 Két felől kőhegy áll omladó fejével...

Ne féljünk, már látszik a barlangnak szája,
 S azzal együtt annak köfalos ajtaja.
 Délfelől nézhetni R Csala-tornyára,
 Mely egy kőszál, s mutat Csala halálára.

E magas kősxirtről egész kőmezejit
 Lehet látni, hol a tatár vitézeit
 Táborba tartotta — a sánczok helyei
 Ismerhetni, s egyéb táborzás jegyeit.

Régen e kőszálnak tornyos tetejére
 Hágni szokott Csala vitézi szemlére,
 S vigyázott itt tatár khám intézetére:
 Míg élt veszély nem is jött székely sergére.

Mert a tatár sokszor erdőkre osztotta
 Katonáit, sokszor útnak indította;
 De Csala a fortélyt mind szemmel tartotta,
 S barlangból kijöni népet megtiltotta.

Végre az ellenség, midőn eltávoza,
 Jé hirt társainak Csala kiáltoza:
 Akkor lába alól a kő omladoza,
 Nyakra főre esvén, halállal áldoza.

Ama nyílást hívják Ugron-üregének,
 Mely lakó helye most csak a vadkecskének;
 Hadjunk békét ennek, s meg Lovak-csürének,
 S ezekről mondásban forgó népregének.

Már az utazásunk céljára forduljunk,
 A nagy barlang felé közelebb nyomuljunk,
 Ajtaja s állása mivollához nyúljunk,
 És végig, ha lehet, menyünk, úgy induljunk.

Ki már felment, előbb lát nagy tágosságot,
 A mely felér bármi templomi nagyságot;
 A bemenő még itt lát világosságot,
 De ezentúl ér mind vad homályosságot...

Másod József alatt, a midőn égette
 Török Erdély szélit, s Brassót fenyegette,
 Minthogy magát minden háznép is féltette[^]
 Homoród mejjéke ily végzésit tettei

Hogy minden faluból egy vagy két gazdának
 Ki kell menni, avagy jó bátor fiának,
 Megtudni nagyságát barlang állásának,
 Harmad napra kényért, s gyertyát is hozának.

Együtt a barlangba így beindultanak,
 S már világosságot mikor nem láttának,
 Itt égő gyertyával egyet elhagytanak,
 A többek békélel élébb nyomultanak.

S midőn már világa ama gyertyájának
 Alig látszott, egyet ismét elhagytának,
 Elébb elébb egyet eként állítának,
 Míg végre egyenként mind elmaradtának!

Az almási bíró s vezér utójára,
 Látván, hogy nem érnek barlang halárára;
 Kivezérle, s mondák együtt: bizonyára
 Elég hely leszen tán egész szék számára.'

Kőcsap is lesz elég a barlang gyomrában,
 A mint olvashatni földleírásában,
 Mert fenről csepegő víz a lefojtában
 Öszveáll, és kővé válik valójában.

Ezt az almásiak kőtéjnek nevezik,
 Mely öszvetőretve ha mészbe tétetik,
 A kőfalat, hogyha ily veggyel meszezik,
 Merő kővé leltnek a fal nézethetik.

Ma is kőfalai a mezőn úgy állnak,
 Néptől úgy nevezett Tatár-kápolnának,
 Hogy a kik azokból rontani kívánnak,
 Bámulás,—mert kővek csak törnek nem válnak.

Ezen templom ide oly rég építettett,
 Hogy hagyományba is a nép nem vehetett
 Eredetiről bár kis emlékezetet,
 Csakhogy kőtejjel lett fala s enyveztetett. stb.

Legkeresettebb, legismeretesebb, s legnagyobb barlangja
 hazánknak. Legalább nagyobbat még nem ismerünk.

Udvarhelytől délkeletre rengeteg havas terület, a Hargita,
 ennek Nagymái nevű részében esik e kőbarlang.

Két felőlről lehet hozzá jutni: Vargyas és Almás felől.

Almás felől menve, mihez két órányira esik, előbb egy
 kies völgybe érünk, a völgyben az almásiak nyári szállásai,
 s egy jókora patak vagyon. A szekér itt megáll, az útas
 egy kis hegyet mász át. S mire álmászta, közelében erdőt g
 bent a mélységben olt látja újra a patakot.

A vezető, kit az utas a faluból magával hozott, elől megy
 a meredeken ló, s leszállít a patak kőszirtes medrére, hol a
 kőveket ha elmozdítjuk, kezeink közit maradnak a szép rákok.

A vízmeder azonnal egy sziklanyílás közé merít be, hon-
 nan csak az eget látjuk, s néhány árva fát, mely a megnyílt
 szikla fénylő oldalába kapaszkodott. Előttünk áll egy nagy-
 szerű kőrepedés, mely a hegylánezon át e pataknak utat ada.

Amint a patakat medrében kísérik, egyszer a patak csak eltűnik, a medret szárazon hagyja. Hova lett a patak? Beszűrődött a repedés keleti oldalába, további medrét csak áradásai számára tartja fen.

A patak beszűrődésélől pár száz lépésre, ugyancsak a keleti sziklaoldalban lépcsőzetet, s rovátkáit felölről pillantunk meg, s felette magasban pár ölnyi üreget, ott van hazánk e nevezetes barlangja.

Vezetőnk zöld galyt szaggat ölébe, fáklyát gyújt, s jelt ad, hogy követhetjük.

A lépcsőzet s létraszerű hágsón felmegyünk. A barlang szádán még most is ott van a régi tatárjárások korában odarakott kőfalak maradványa. Belől rajta, kerek, kúpos teremszerű üregben vagyunk, belső fele fél homályában nyílásokat kezdünk észrevenni. Beszédünk s fáklyánk világát, fejünk felett a kúp csúcsában egymásba csipeszkedett denevérek ezrei nyöszörgése köszönti. A pajzánabb közikbe lő: a barlang elbődüli magát, a denevérek foltonként szotyognak a földre, vagy felrebbenne az üregekbe kezdenek seregestől röpködni. Még egy pár lövés, s a denevér mint felleg omlik be a már láthatóvá fejlett üregeken, s omlik onnan vissza, sűvöltve, zsirogva, csapkodva felénk. A csatározásra szükséges puskával kell felmenyörögni az elhagyatott földüreg éjmagányát, hogy belőle róka, farkas, vagy tán medve, babele vette volna magát, kifusson. Most már a fáklyák meggyűlnek, a nők férfiak karjaiba fogéznak, s megkezdődik a föld alatti séta.

Korunkig ismeretlen volt, azt hitték eddig, hogy végtelen, s rajta Csikba lehet kijutni, s hogy benne bizonyos mélységen túl fojtó a lég. Foketo ur, a szék mostani mérnökének volt feltartva e barlang átvizsgálása, ki itt pár hetet mulatott, a barlangot 400 ölnyre be megjárta; az üregek oldalnyílásai homlokára számokat telt, s nem csak térképet vett róla, hanem ismertetését kis röpiratban a világgal közölte.

Bár ott vannak a számok, s e könyvecske nyomán haladhatnánk; de azért vezetőnk önmagába sem bízva, az

ölében hozott zöld gajból minden fordulatnál hány el, hogy visszajövetelre Ariade-fonalul szolgáljon.

A fenék lapályos, mint szokott jenni egy vizmeder. Néhol fővény, másutt denevérek bokáig érd pormaradványán, másutt nagy darab köveken megy el utunk. Oldala mint bányaüregé megszaggatva látszik, néhol keskeny, másutt szélesebb, más helyt törpébb, hol legmagasabb 4—5 öl. Néhol azonban úgy letörpül, hogy csak meghajolva juthatni az üreg tágas folytatásához.

A lég hideg és nedves; a talap fekete, mint felolvadt korom. Kevésnek jdn kedve clhatolni oda, hol egy oldalra a vizsgálók jegyezték neveiket; s még kevesebbnek azon túl, az üregbe, hol kovakd között borsszem nagyságban találják a fattyú carniolt,jaspist, achalol, c egyéb drágább köveket, miket hegyeink mindenfelé teremnek-

A nagy vonali megjárva, újabb oldalnyilasokba merülhet a bűvár, vagy ha tetszik egy másodikba, mely mindjárt a szádénál az elsővel egyszerre volt látható.

E hegy mészkő, s ez üreg egyike azon mészkő hegyi üregeknek, melyeket vízmosásoknak köszönünk. Ki tudja mikor, de egykor a patak, mi most néhány dllel alább foly, itt folydogálbatolt. Mint emlitem, a patak ép e barlang alá most if beszűrődik, kétségkívül új barlangot képez, melyet századok múlva hihelően ismét fellárand a bámulóknak.

A barlangon alól, a rajta felül bemerült patak szemünk láttára bűvik elő a hegyből, s foglalja el medrét: a megfoghtóvá teszi e barlang keletkezését, alkotódását, menetét. E patak a barlangon alól Vargyas pataka nevet hord, s a szép-nem számára, mely nyaranként szívesen látogatja, szekérutat mosott Vargyas felől.

A néphagyomány sok talányost kötött e barlanghoz. Sokáig azon hiedelem élt a nép között, hogy tündérek lakják. Hinni szerették, hogy midőn e táj vad szele, a Nemere fu: e tündér fázik s ezért dühöng. Egy pestis alkalmával, mikor e tájon megszűnni nem akarna, a népet azon babonára hogy

egy nő, mintha azt a benn didergő tündér idézte volna elő, honnan a nép ingeket tett le a barlang szíjához. A pestis elszűnt, s igénylék, mikép a talány megfejtése szüntette volna el.

Mások az Erdélyben annyit vadászott Darios kincsét benne hiszik rejteni. S azon monda él e tájon, mikép egykor Magyarhonból három lóhátos jelent meg, ott találtak egy juhászt, kérék tartaná lovukat, míg az üregből visszatérnek. A juhász vonakodott, útasaink lovukat megkötők és bementek; s mikor visszatértek, juhásznak megbánta barátságatlanságát, mert három zsák arannyal tértek meg. Kincskeresőink más évben is eljöttek; ekkor bezzeg a juhász lovukat szívesen megtartá, s oly ajándékot kapott, hogy még unokája is gazdag lelt általa. Azért úgy hiszik, hogy a kincs nagy része máig is ott van, s vasajtaja most is minden pünkösöd másod napja éjfelén megnyílik, két óráig nyitva marad, s akkor újra nagy zaj között egy évre becsapódik.

Sokszor volt a régi tatárjárásos időkben a vidék menhelye, honnan szádát be is falazták volt egykoron. Sőt felette, a hegytetőn egy őrtorony romja máig is fenn áll. Egy alkalommal az ide menekülteket pogány tatárság támodja meg, pogányabb a többinél. A népet felkérlik, de magát fel nem adja. A talárok tehát éhséggel akarák bevenni, s azért alatta tábort ütöttek: a vidéket beportyázzák, s belőle az eleséget annyira kimeríték, hogy nem voltak képesek magokat hosszason élelemmel ellátni. Éhséggel küzd ostromló és ostromlott; a tatár zsákmányt remélve, még sem tágított. A benlevőknek már csak annyi lisztjük, hogy belőle egy roppant pogácsát gyúrnak. Egy székely asszony elmés ötletre jó: a pogácsát, mely hamuval volt pótolva, a tatároknak felmutatja, elmondja mikép csak takaradjanak el, mert nekik elégséges élelmök vagyon még. S erre a tatárok elhívén a csejt, felszedék sátorfáikat, odahagyák őket, s a székely nép kijöve kínos rejtekéből. *)

*) Gerando II. 109-114. I.

Van még egy *rege*, mit el nem hallgathatok, ha művem csonkán adni nem akarom. E regét Kircher Athanasius jesuita teremté, *) legalább leelőször nála jött elő. **) A *rege* így hangzik:

Némethonban, Hamela városát régi századokban egyszerre csak meglepte egy polczegér (patkány) tábor. A fegyvertelen ellenség roppant pusztításokat vitt végbe a város éléstáiraiban. Mindent elkövetett a jámbor polgárság elűzésére, kipusztítására; de teljességgel nem sikerült.

Ily elkéseredésükben egy férfi jelenik meg köztök, ki megértvén szomorú helyzetüket, azon ajánlatot teszi, mikép jó fizetésért el fogná pusztítani. A város kapott rajta; de az idegen mert észrevette, hogy mindent kérhet, felette nagy árt szabott. Azonban a mit kért, kevés alku után megígérték.

A város kíváncsian várta, mint fog nagy vállalatához. S igen meglepve érzék magokat, midőn a férfi előáll, bűvös sípot vesz elő, megfújja, rajta indulót kezd. A nép várta mi lesz belőle. Egyszer csak az egész városban mintha toborzás folyna, az egerek az utzákra kezdenek kitánczolni s el a bűvész körébe, ki sípjával meg nem szűnt őket mulatni.

Ekkor megindult a város mellett folyó Visurgis felé, a had tánczolva követte őt, melynek apraja nagyja úgy el volt bájoltatva, hogy mind egyik betánczollak a folyóba, hol sírjokat lelék.

Egér nem volt, vándorló természetüknél fogva tovább mentek, vagy a bűvész vitte el, az reánk nézve mindegy. De elég hogy a fogadás teljesítve lőn, s az idegen előállt jutalomért. A jámbor hamelai lakosok nem bírtak elég bőkezűséggel, előbb megtagadák ígéretüket; s midőn folytonosan követelné, kineveték, hogyan kívánhat oly csekély sípolásért valami jutalmat. A bűvésznek a kinevelés igen keserű köszönet volt. Elmondá, mikép ő művészetit s nem fáradságát kívánja

*) Imago ipecuura Transilvaniae. Jós. Benkó. Harlem 1774. 110 I.

**) Miuurg. Uoiv. IX. 3.

tekintetbe vétetni, s a roppant hasznot, mit esze által előidézt. Nem használt semmit. Jól van hát — szólt a bűvész — megboszulom én hát magamat. A lakosok kétségbe hozzák boszuját tudományostól: feltette tehát magában, a legkeserűbben érezeteni sípjának erejét.

Eltűnik darab ideig, mikor nem is gondolnák ismét megjelenik Hamelában. Vasárnap volt, a vallásos nép épen templomoza. Új sípot vesz elő, s miként egykor a polczegerek, úgy most a gyermekek négy évestől fel húsz évesig önkéntelen mozgásba jöttek. Bejár minden utcát, felszed minden gyermeket: s a felgyűlt gyermek tábor előtt kiindul a városból; de nem a folyó felé most, hanem a közelében eső Koppenbergre. A gyermekek utána, felviszi a hegyre, sípján játszódva bemerül a hegy mély barlangjába, s a gyermekek egyig követték őt. Úgy, hogy midőn az apák szülők a templomból kijöttek, alig maradt a városban, ki hűlt nyomára vezesse az elrabolt gyermekeknek.

Ekkor ismerték el, mi nagyot vesztenek szűkmarkúságokért; de késő volt már a bánat, mert a gyermekeknek híre is elveszett. Földalatti barlangok üregein keresztül úgy elvitte őket, hogy Erdélybe jutának. Végre itt e kőjukon kihozta őket, s kik hosszas vándorlásokban már fel is nőttek volt, telepítette ide; s ezek maradékai a mai erdélyi százszok.

Ez ügyesen szótt rege legelőbb Némethonban jött elő, utána átvette irodalmunk. Minden átlátta hogy allegória, sokan is megkísérték a történet fonalát belőle kifejteni, míg végre Fein *) megfejté.

Szerinte a XIII. században Hamela az Ebersleini grófok birtoka volt, s az valami úton Wittekind püspök kezére került. A gróf a városiakat csellel a püspök ellen fellázította. A püspök az ellene felkelt Hamela ellen serget vezetett, hogy megfékezze. A városiak jövetelét várták, öröket állítottak, kik jelt adnának, ha megjöttét észrevennék.

**) Chr. Frtd. Die Enilarvette Fabel von Ausgange der Hamelschen Kinder. Hannover 1749

Épen templomba voltak, mikor a jel, mit sípolás által teltek, Tülokbe ment. Aprója nagy csatára kelt, de a püspök őket a Koppenberg alatt megverte. A csata 1259. júl. 28-án volt. Sokan elhulltak, de többen kerültek fogságra, kiket a győztes elhurczolt, s mikor aztán ezeket haza bocsátotta, a Sevenberg felé küldte vissza. A Sevenberget az írók Siebenbürgen, Erdély német nevével összecserélték; s Fein szerint: e tévedésen alapult a rege eszméje.

E.) Nyugoti havasok barlangjai.

77. §.

Csáklyai-kő.

Fejérváf közelében, Csóklya nevű falu felett egy hegy emelkedik. Csáklyától egy patak regényes völgyén indulunk feléje; s a köves úton hozzá három óra alatt juthatni.

A hegyre gyalog ösvény visz fel. Derekat erdő árnyalja; teteje felé az erdő eltűnik, s a szép lapályt kopár fű s nagy darab kövek fedik. A vele szomszédos Pilisnél kevésbé törpébb.

A tető déli felén egy üteg tátong, melynek kerek száda mintegy három öl széles; s ürege csigaszerű tekergőjét messzi be hagyja szemünkkel kísérelhetni. A belevetett kö egyelőre dörömböl, később mintha Iódözne, végre csendesül, s legvégül mintha vízbe esnék bele.

A nép hite szerint a hegy gyomrábani víz innen egy mért-földre, a gáldi haláron, mint friss forrás jelenik meg. Egy rege szerint két csáklyai gyermek, mint a csúcson küzdésé, egyik a másikkal furulyáját az említett üregbe dobá: időmulva a gáldi forrás megdugul; a gáldiak ázni kezdenek vizéért, s mit találnak ott? a furulyát, mit később maga a gyermek magáénak ismert.

A tető délnyugoti oldala három pyramis alakú csúcspan végződik, melyeket a nép a hegy csecseinek nevez. A középső csúcs derekán egy barlang száj selétlik, melyet mintha

faragott ké ajtó fedne félig. A néphagyomány szerint régebb menhely vala, moat hozzáférhetetlen. Hinni akarják, hogy kötél-létrákon jutottak beléje. *)

78. §.

Felgyógyi szirtrepedés.

Felgyógy olábul Zsoász; falu Enyed és Fejérvár között, a nyugoti havasok felé.

Magasan fekszik, havasak lábánál. Közte s Magas nevű falu között egyik leggyönyörűbb festéségünk rejlik: a diédi patak völgyén egy helyt sziklarepedés nyitott út az alatt elzugé pataknak; a repedés meredek oldalait nyír s egyéb fák igen érdekessé teszik.

S festőiségét egy szikla boltív még becsesebbé teszi, egy boltív, mely a víz felett a repedés két oldalát összekapcsolva boltosul!.

79. §.

Gyertyános barlang.

Gyertyános Gyógyén belül fekszik, Toroczkó-Szentgyörgy felé.

Határán a havasi patakok sziklanyílást repesztének, neve Kéköztt.

E nyílás oldalán egy barlang száda setéllik, mit emberi kéz ki tudja melyik háború ideje befalazott. Ajtaja csekély: a barlang maga nagyobbserű barlangaink egyike.

80. §.

Toroczkó-szt-györgy barlangjai.

Szentgyörgy határán, a nyugoti havasok véghegyei gyönyörű barlangokat képeztek.

Egyike a Hosszúkélyuka, mely kerekded. Márvány oszlopai annyira viszhangzanak, hogy a nagyon beszélőt benne alig érthetni. Töméntelen denevér lakja, melyek között néhány igen ritka faj találtatik.

*) Nemz. Társaik. 1830. 49-50 J.

A másik a falutól nyugotra ran, a Csepegő barlang. Száda oly szűk, hogy alig mehetni be, azon belől roppant üreggé válik. Bonne egy faoszlop kővé van válva, s e fa alól forrás buzog.

A barlang mellett a szikla boltívet képez, e sziklakapu alatt megállva felséges tájkép nyílik fel; ott hánykódik a szilaj Aranyos a mélységben.

81. §.

B é l a v á r a.

Oláhosan Beli várának híjják. Felső-pocsága határán alakult, Járótól öt órára.

Meredek kopasz fejét magasra emelte fel: mit a körüié sötétlő fenyvesek, s alatta fekvő Bélavára nevű falu havasiason elszórt házai, igen festőivé tesznek.

E hegynek három kúpja van: a közbelső növe Királykő, ennek jobbján áll a Nyegrilla, balján a Bláncza. *) A Királykő s Béla nevezet e hegy nevét az előidőkre látszik visszavinni, valamelyik árpádházi Bélára.

A barlang a közbelső kúpon, a Királykőben vagon. Mint alulról felnézünk, szádát a messzi magasban reánk tátja. Hatalmas erősség, derék menhely lehetett: a két felől megnevezett hegycsúcs, mint két bástya védi, míg előtte mélység sülycd alá.

Egyetlen barlang, mit a forradalomban a nép használatba vett. Vidéke oláhai ide, mint megvehetlennék hitt bástyába Enyedről s más feldúlt helységekből feles zsákmányt halmoztak volt össze. Azonban 1849. tavaszán bekövetkezett az idő, hogy a forradalmiak a havasi tábor ellen megkezdők hadjáratukat. Ide a barlanghoz értek. Tudták, hogy menhely,-cernirozák, de a barlangból puskagolyókkal fogadtatának. Végre kikémlelték a hegyei, s tetején kéményszerű nyílást találtak, mi a benne levőket láthatóvá tette. Az ostromlók felmentek oda, ott lefe-küve: kezdék a golyókat a barlangba bocsátgatni. Alunnól

*) Nemz. Társalkodó. 1837. II. 90. 1.

fellőni hasztalan fáradság vala. Így setétült reájok az első nap éjszakája. Másnap reggel mikor nézik, hát a barlang üres. Lemennek, egy gyermekén s hullákon kívül mást nem találtak. Hol mentek el, senki sem tudta kifürkészni. Erre az ostromlók sorba álltak a barlang szájától le a hegyaljáig, s a zsákmányt és gabonát egymásnak átadogatva elszállíták.

82. §.

Runki barlang.

Runk falu a nyugoti havasok innenső szélén. Tőle egy órára van a Runki barlang.

A bűvált magas kőhegy fogadja, melyet mintha puska-porral hányatott volna szót a természet; e hegyoszlopzatok közé egy havasi patak völgyelte be magát. A kőrétegek felívesedéséből látszik, hogy itt egykor vulkán dühöngött.

A barlang a völgy jobb oldalába vonta magát, fel magasra, oly meredek hegyoldalra, hogy csak kőfolyásokon juthatni szádehoz, sok helyt mis segélyére van szükségünk.

A barlang torka mintegy 3 □ öl; s innen igen szép kilátás van a törpébb szirtekre.

A toroktól keskeny sikátor vonul befelé. Ennek végén mély üreg setétlik lábunknál, melybe lajtorján leereszkedve, láthatóvá lesz hogy kilencz öllel alább vagyunk: egy barlangban, melynek hossza 12, szélessége néhol egy, másutt négy öl, magassága pedig néhol nyolcz öltre is emelkedik.

Egyike legszebb barlangjainknak: boltozatát mintha falba nőtt oszlopzatok tartanák, s rájuk a csepegőké egy oszlop koronától a másikig, mintha asbest szálakból szőtt függönyöket vont volna. Fáklyák fényénél valami festői.

A nagy üregen túl, még van egy kisebb üreg. mely ennél magasabban fekvén, felfelé mászva juthatni hozzá. Ennek torka szűk, s azt is kődarabok foglalják el. Itt is folytatja n kőcsepegés szépséges játékait. *)

*) Nem». Társalkodó 1937. II 91 — 93. J.

83. §.**Boicza barlangja.**

Hazánkban több Boicza nevű falu van: ez Nagyág közelében esik, aljában a nyugoti havasoknak. Bányász falu, óriás szirtek völgyében.

A falu északi szélén egy barlang öblösödön.

Távolabb egy szirtrepedés van nyílva, melyen havasi patak zug keresztül; mi a mellette kalapáló aranytörökkel meglepő tájképet ad. *)

84. §.**Barlangfalvi barlang.**

Barlangfalva, oláhul Pestere, Zaránd faluja.

Határán nevezetes barlangnak kell lenni, melyről azonban csak annyit jegyezhetek az úttal fel, mikép azt beszélük, hogy benne vízesés vagyon.

85. §.**Szkerisorai jégbarlang.**

Az igénytelen falu hazánk egyik legnevezetesebb természeti ritkaságát rejté sokáig előlünk: egy jégbarlangot, mi csak időnkben lett ismeretessé.

E falu Abrudbánya és Ofenbánya között esik; felette fenyvekkal fedett majd mászhatlan hegysor vonul el, ennek egyik csúpján van, a falutól mintegy három órára észak felé. **)

A barlang legelőbb is egy tizenkét öles mélységet tár fel, mely fen nyolcz öl széles ugyan, de négy oldala minél alább annál inkább fogyasztja szélességét, míg a fenekén alig három öl. Meredek oldalain csak létrákon lehet fenekére jutni, mely hótól fejrlik.

Ez úr nyugoti oldalán egy kapu alak nyit útát tovább, mi a barlang beljébe vezet. Itt a padlat sima jég, mi a

*) Nemz. Társalkodó 1857. II. 254. l.

**) Kiskövet 1816. 4. sz. 29. .l

hegyoldalához nem ér, hanem a jégtaalap és barlangoldal között egy félölnyi üreget hagy, mely üregbe ha követ vetünk, néhány másod perczig dörömböl, míg fenekére ér. A barlang felső fele hol egyenes, hol kúp alakú.

Az első üreg, melybe lépünk, oly tágos, hogy mintegy 2000 embert befogadhat. Innen ismét nyílás visz egy második üregbe, mely olyan nyagan mint az első, csak hogy kisebb, s teteje nem kúpes. Mintegy hatoda az elsőnek. A harmadik a mellett, hogy nem nagy, még olyan törpe is, hogy fejünkkel a padlás zúzmaráját seperjük.

Itt nyílik meg a barlang valódi szépsége. Negyed akkora üreg áll előttünk mint az első, pokoli sötétsége s dermesztő hidegségével. Fáklyánk világánál egy kúpos teremben látjuk magunkat, mely jégtaalapja és a hegyoldal között lehajtott követ leghosszasabban visszhangoztatja. Az alap jegéről számtalan jéposzlopok emelkednek, melyek néha egy öles átmérőűek, e 27_B öl magasak; mások fa alakban jelennek meg, mi a nézőt különösön meglepi.

A hegy, melyben alakult átmenti, mészkö. *)

*) Természetbarát 1847. 504—6. 1.

HATODIK FEJEZET KÖVÜLETEK, ÉGÉNYEK.

A) K ö v ü l e t e k .

86. §.

E l ő z m é n y .

Kétféle kövülés jön elő Erdélyben: egyik a tárgyak valószínű kövülése, a másik inkább csak kérgülés. A· elsőket mint a földtan hinni akarja: a tengernek köszönhetjük, míg az kérgülés ásványos vizeinknél, mai napiglan szemünk előtt folytatódik. r

A kövé váltakat ismét kétfelé oszthatnák: növények és állatok kövületére; melyek alantabb vagy fentebbi fekvéséről a földbnvár aztán eredményeket vonhatna.

A mait század elején mint tudjuk, még sokan voltak, kik a tengerek egykori magas állását meg nem foghatva: kétség alá hozták, hogy a szárazföld minden zugában elszórt tengeri csigák s egyéb maradványok, tengertől hagyattak volna hátra. Míg fel nem fedeződött a tenger maradványok végetlensége, azt állíták, hogy azokat tengeri útazék hozák s szórák akaratlanul szerteszét. Ez ellenvéleménynek csakhamar nyakára hágott a tudomány. Erdélyben is, már 1780 körül Fichtel tanácsos a tenger egykori itt létezetéséből kiindulva, a kövületeket a legnagyobb szorgalommal búvárkodta, s ered-

menyét egy könyvben közölte, melyben mind azon kövületek, melyek koráig tudomás elébe kerültek, megyénként mind elő vannak számlálva *)

Mostani czéлом mind a tenger itteni működése, mind az egyes, a földről már felkelt kövületek nyomozását kizárja; nehány még földhöz ragadt kövülést futólagosan felmutatok, a figyelmet kívánván reájok felhíni.

A növényország kövülési telepeket a kőszénféléken kívül nem mutat fel; inig ellenben az állatország oly nagyszerű esigalepeket hagyott hátra, hogy alakulhatásukat csak a tenger eszméjével lehet fölfejtteni. Nem akarván e tárgyak elméletébe bocsátkozni, sietek kövülési nagyobb telepeinkhez.

87. §.

Növényi kövületek: Alsóváczán.

A növényi kövüléseket sehol sem mutalja hazánk nagyobb mértékben mint Alsóváczán, Zarándmegye e falujában, mely ineleg fürdővel van a természetől megáldva.

A kövült fatuskók úgy hevernek a szántóföldeken, mint másutt a közönséges kövek, s oly nagyságban, hogy több mászás szikladaraboknak véli az ember. Igen sokfelé láthatni az országban innen hordott példányokat.

Mint Szabó apát geológiai munkájában, e század elején megjegyzé: a fák lábokon állva váltak kővé.**)

88. §.

Állati kövületek.

Az állati kövülések sokkal nagyobb mértékben maradtak fen: egyes ismeretlen, úgynevezett vízözön előtti állatmaradványt csaknem minden évben mos ki valamelyik folyónk vagy patakunk. Azonban sokkal érdekesebbek ezeknél azon csigama-

*) Címe: Nachricht von cl. Versteinerungen d. Grossfürstenthums Siebenbürgen slb. Nürnberg 1780.

*) A Szentírás és természet szara a földnek, és az emberi nemnek némely főbb változásairól. Írta Szabó János. Kolozsvártt. 1803. 13 1.

rodványok, melyek Erdélyben egész hegyeket képeznek; melyek a geológia szerint egykor a tengerben lakva, föld közül feltörő szénsavanygáz által fojtatódhattak meg ily mennyiségben. Igaz nem igaz, nem mulathatunk fürkészésénél; még azt sem említhetem meg bővebben, hogy e csigatelepek hogy emelkedtek ilyen magasságra: csak azon mennyiség s minőség kimutatása célom, mely Erdélynek jutott osztályrészül.

Két alakban látjuk a kövült csigákat fenmaradva: mint egyes önálló darabokat, másodsor mint egymásba tapodott egészet, hegy alakban. E két alak egymás mellett legnagyobb mértékben Kolozsvár mellett jön elő: hol Felektől fel Körös-főig, Kérődtől Szt Lászlóig 10—12 □ mérföldnyi helyen a hegyek csigákkal vannak rakva*), míg Kolozsvár fellegvára merőben csiga-házakból van alakulva.

És ezen kövülések sokkal nagyobb fontosságúak mint azt egyelőre gondolnék. Azon jelenség, mikép emberi testrészmég soha sem jött mint kövület elő; az, hogy Icgálél csak növényi, s csak a felebbi rétegekben jön elő állati kövület is: csak ez is sok figyelmet érdemel.

89. §.

Fellegvár oldala, Kolozsvártt.

Kolozsvártól északra hegy emelkedett ki, s rajta egy fellegvár. Előttünk érdekes része épen szembe esik a város sétatérével, közlök csak a Szamos vize foly.

Ezen hegy déli oldala meredek és kopasz, itt olt nagy kőszirt darabok látszanak kiállani. E különös hegyoldal rakva van apró kunyhókkal, melyek fejérsége a barna szirtekkel nem akar öszliangzani. E házak a hegy aljától a hegy tetejéig néhol öt sorban is fekszenek egymás feletti némelyike a kőszirtbe van vágva, míg másnak udvara úgy áll, hogy róla a mélységbe zuhanhatni.

A mily különös e színoldal külseje, ép oly csodálatos e lakok belső élete. Itt laknak a kolozsvári lazzaronik; különös

*) Szentírás és Természet szava. 14 l.

ellentét a sétatérrel, a fény, őrden, zene, kocsikázás, lovaglás színterével. Volt idő, hogy a szegény nő házában fagyott meg, eljött a hatáság, szánkára kötötte s beeresztette a hegyoldalra. Ismét 1827-ben még élt itt a hárpia, kinek hét férje volt, kik közül több esett le udvara szirtormáról részegen, vagy a gyanítás szerint a nőtől letaszítva.

E kunyhók száma százhuszra mehet, részint sajátjok, részint plébánia birtoka.

E hegy a tengeri csigák egyik legnagyobb telepe: a hegy kősziklája ansztrigák (mitilusok) követése. *)

A hegy alatt Hutter, kolozsvári polgár, az utolsó években malomkövet kezdett vágatni, mi sikerültnek látszik.

90. §.

Felső-vidrai csigatelep.

A nyugoti havasok fenyves béresei között e falu határán, a két Aranyos egyesülésétől három órára, az előbbitől külön áll e más csigatelep.

Ez a Kis-aranyos északkeleti partján van egy hegyoldalban, mely ferde irányban több őlnyi magasságra emelkedik. Alkatrésze fővényes agyag, melyben tömérdek sokaságu, egymásba ragadt, kővé vált kisebb nagyobb csiga, melyek többnyire ammonitesek. Igen szépen vannak befoglalva, némelyik alsó, más felső végével ér ki; némely kődarabokban oly szép renddel következnek, mintha emberi kéz sorolta volna.**)

91. §.

Gyeróvásárhely kőpénzei.

Hazánkban egyes, pénzalakú lapos csigakövéteket több helyen találunk.

Ilyen a Rákóczi hegye Zsibónál; ilyen

Szent László határa Kolozsvár szomszédságában, hol egy hely terítve van úgy nevezett szent László pénzével.

*) Szenírás és Természet szava 14 lap.

**) Kiskörét 1816. 4-ik szám 29. l.

Azonban sehol sem jön akkora helyen és oly gazdagon elő, mint a győrővásárhelyi hegyen, mi a kolozsvár-nagyváradi út által átmetszetik. A földnek, mondhatni egy negyede majd mind csigából áll. Nagyságuk rézpénzeinkkel egyenlő, csak hogy vastagabbak. Fejérek, s közepétől számtalan körvonal környezi egész párkányáig.

Kövecsedés-e vagy eredeti termék? sokáig nyílt kérdés volt az irodalom mezején. A nép által használt neve rendesen szent László pénze, miről a következő regét kívánom feljegyezni.

Szt. László magyar király, ki bizonyos ideig Erdély herczego volt, egykor a kunokat itt megveri, katonáinak rohamát vezényel, hogy sújtanak a futó ellent. A csalfa kún, hogy a magyarok tizesétől meneküljön, aranyait földre kezdé szórni, hogy üldözőit azok szedésével elfoglalja, maga pedig tovább állhasson. A kunok, a különben nem pénzvágó magyarokon ez egyszer kifogtak volt.

A szent férfi így Ietörptülve látva harcosait, istenhez kezd imádkozni: kéri, változtatná az aranyokat kövekké. Isten meghallgatá, az aranyok kövekké válónak; s így van ma kövekkel betérítve a győrővásárhelyi hegy.'

E rege nem új, Miles a XVII század közepén már említi.*)

Még más regének is kellett róla élni, mert szinte azon korból Tröster egy más rege töredéke után azt mondja, hogy e pénzek az ördög tallérai valónak, mikkel az utat rakta volt meg, hogy általa csábítson; s úgy változtatta isten kővé.**)

E kőpénzeket Dr. Bruchmann a múlt század elején vizsgálat alá vette, s rólok egy tizenhat lapnyi röpiratot bocsátott közzé, melyben a tudós világ figyelmét reáavonta. Ő már akkor csigáknak tartja; s a szt László regéit ő is elbeszéli.***)

*) Miles: Würgegrl 205 l.

**) Trister's Dacien IV. Buch. Cap. 21.

***) Dr. Bruchmanni Spec. Physic. Siscens Historiam Nalutalem Lapidis minimális Transilvaniae. Wolfenbiittelae 1727. 7—8 l.

Korunkban is nyilatkoztak szakembereink e tárgyban.

Dr. Barra a magyar orvosok és természetvizsgálók Kolozsvárit 1844-ben tartott gyűlésében csigáknak (nummulites) nevezte, s a hajdon itt létezett tenger vizétől monda összemოსoltaknk. *)

92. §.

Felek kerek-kövei.

Az eddigi kövüléseket egy régebbi tenger hagyá; miket most akarok említeni, azok nem petrefactumok ugyan, de mégis utánvétem. Ezek azon nagy gömbölyű kövek, melyeket hazánkban több felé; de különösen Szeben és Kolozsvár mellett lehet legnagyobb mértékben találni.

Kolozsvár mellett a Felek nevű hegy tele ily törvénykő gömbökkel, melyek 2—3 láb átmérőjűek, s oly kerek mintha faragták volna. Néha kettő is van egymásba ragadva. Ha megtörik, bennök kavicsra lehet találni, mely középben mint valami középpont rejlik, mintha erre rakódott volna az egész. És a Feleken minél fölebb menyünk teteje felé, annál bővebben jönnek elő, porond között.

Ez a földtan véleménye szerint sokkal későbbi alakulás, mint a csigahegyeké: ezt egy későbbi vízözönnek lehet tulajdonítani, mely e köveket hengergetve nevelte ily nagygyá s raká le ide. **)

93. §.

A köröndi rakodó-hegy.

Még egy kőalakra kívánom a figyelmet felhíni: azon incrustationa, mit egyes források raknak le s néha egész dombokká emelnek. E források mészkő hegyekből törve fel, a mészhegy alkatrészeit magokba olvasztják, kihozzák a napfényre, s ott a víz elgőzölögte után ismét lerakódnak. Ily for-

*) Dr. Barra István, Ternuiszetvüsgálúk munkálatai V. k. 84. I.

**) Gertmlo La Transilvanie I. Cap. IV.

rásunk több vagyton: milyen a kaláni fürdő is. De nagyobb szerű eredményt még nem láttam, mint Korondon.

A köröndi borvizzel szemben, délről északnak hegyvonal fut végig, bikkes fenyves ormóval. E hegy nyugotnak néző oldala feljül erdő, alább kaszáló és búzaföld. A felszín igen élesen mutatja, miképp itt egy hajdani földrengés dült.

Egy oldalon három sósforrás buzog fel, mindenik igen sós és igen hideg; a legalsó puskapoFszerű fekete ülepet rak le, s kengőzével majd az alatta tátongó mélységbe szédít.

E források felsője fürdőnek van idomítva; mérséklete 13° R.

A középső sós forrás egy kőhegyet képezett, melynek hossza 200, szélessége 150 lépésnyi, s mintegy 10 öl magas. Alakja lefordított csiga teknője, melynek felső felén ott buzog fel a vékony forrás, sóvirággal vonva be körét; a forráson alól a hegynek kőből gerince kezdődik.

E források a bcléjök hulló leveleket, fadarabokat, szenekeket azonnal bevonják; s e falevél-rétegekből mintegy ki lehet számítani, hány százados lehet a domb, mit így alkotott.

A legszebb levél-kérgületeken kívül figyelmet igényel a csepegőkő azon különböző faja és színezete, mely e források körében eljő. A legsötétebb feketétől le a legragyogóbb fejtér kőig, szürke, zöld, sárga, veres, szóval minden szín eljő, hol átlátszó, hol setét alakban. Van darab, mely mintha kőszén, más mintha a legszebb alabástrom, más mintha tégla, más mintha kovács lenne. Igen természetes jelensége annak, hogy e sós forrás sok szénsavanygázt s érczes részeket tartalmaz, mely utolsó festő tulajdonsággal bír. Mint tudhatjuk a barna és veres szín vas, a zöld réz, a violaszi márgán-oxyd-tól veszi színezetét.

A fürdővendégek e csepegőkő szebb alakulásait évenként felkeresik, s egész ládákkal szoktak magukkal vinni.

B.) Égények.**94. §.****A Büdös kán-ürege.**

Háromszék és Csík között nagyszerű heglánca vonul el,
e beglancz egyik csúcsa a Büdös.

Torjáról, mihez legközelebb esik, völgyen, patak mellett indul fel a bűvár. Két felől erdős hegyek között, beleb a Bálványosvár romja alatt halad el, mind emelkedve. Nehány éra múlva kopasz hegy emelkedik ki, az ösvény reá kavarg, s lábán állunk a nevezetes ritkaságnak.

Nehány kénes savanyúforrás s fortyogóhoz érünk, melyek mellett nyárban gyógyulni jöttek sátrai állnak s lovai legelnek.

A Büdös jobbkunál magaslik. Pár száz lépés még a rózszaszínű kopasz hegy oldalán felfelé, s ott tátong előttünk Erdély kénes barlangja. Oly játéka a telmészelnak, mit csupán Nápoly mutat fel Európában.

Egy büdöskő-hegy oldalán állunk. Előttünk üreg mélyed a hegy oldalába, mint egy óriási csoda szája, kénvirágtól sárgálló ajak sárgálló szájpaddal, miből a meleg kengőz, dé-

libábként reszket kifelé, vagy mint egy etheri nyelv kapkod a kül lég után.

Ezen üreg nem nagy, csak hat láb széles, kilencz láb magas, s valamivel mélyebb: úgy, hogy az egész egy tekintetre előttünk áll. Borzadva áll meg még is előtte a vándor; később bátorságot vesz, kísé lejtős üregébe pár lépést tesz befelé, daczolni vágyik a halállal Mint belépett áléiról felfelé térő kénes gőz kezdi a lábokat körül zajlani, mintha fűrgé meleg hangyák ostromlanák; a bátor még tovább lép három négy lépést: a gőz áléiról mind sűrűbben lehel a teltre; a gőzfürdő egész melege meglep, pedig a gőz alig látszik; a bőr s különösön hártásabb részek kábitólag izzó ingerrel lepelnék meg. A lest izzad, a szem könnyez, az izmok lankadnak, a fő édes szédelgésbe megy át.

Az édes kábultság, mit a gőzfürdő ad, távolról sem hasonlít ehez. E kéjgyönyör a kénégency páratlan mámora. Úgy vágyik a kebel magát álmainak átengedni: feledni látszik, hogy egyetlen lélekzés — kész halál.

Csodálatos a játék, mit e gáz üz az emberi érzékekkel, azt hinné az ember, hogy a gázban van a melegség, holott a bele telt hévmérő teljes nyugodt állása bebizonyítá, hogy a gáznak testünkkel! érintkezéséből fejlődik minden meleg.

E mellett keblében a tenyészet is folytatja működését: Heufler tanácsos, pár év előtt benne a hínár bizonyos nemét fedezte fel; miről értekezést is bocsála közre.

Nyárban eljönnek a szem- és idegbetegek, kiizzasztják magukat benne, s gyógyulva térnek meg övéikhez. E kénnel vegyült szénsavany gáz, a legjótékonyabb gőzfürdő ugyan, de egy lehellet, és sírunkká válik.

Fel is lelte már benne sok nyomorult kebel nyugalmát. *) Józsika Miklós Adorjánok és Jenők című drámájában szépen felhasználta: a családi gyűlölség áldozata itt leli sírját.... Ott van előtte egy ifjú sírja s felette egy ezomorkodó nyír. Alatta sziv hamvad, mely korunkban boldogtalan szerelmének itt keresett és talált enyhületet.

A hegy északi oldalán volt még egy nyílás, a Gyilkos, de összeomlott. Hasonlítá ehhez; a felette elrepülő madarat ez is leszédíté: a múlt század végén előtte egy medvét találtak YÜÍ, mit gőzével öle meg. *)

A jókora hegy egész kebele tele látszik lenni bűdöskövei. **) Hogyan képződött? volt-e valaha lőzokádó? még nincsen megfejtve. Annyi való, hogy hazánk e táját gyakori földrengéseknek teszi ki. E század elejéről is jegyezlek fel oly földrengést, mely e vidék minden templomát, tornyát meg rongáló vagy ledönté, még pedig azon arányban, melyben a Bűdöshez közelebb vagy távolabb esett. ***)

E barlang múltjáról világos történeti adatok mulatják, hogy itt hajdon kénbánya volt, s hogy a nemzeti fejdelmek korában még bányászták. Torja, e bányájáért sokáig mint bányahelység képviselve volt hongyüléscinken. Sőt hogy haszonnal űzék, arra Bocskai István fejdelmünk egy leirata, mit az ország rendéihez intézett világos oklevél: benne mint országjövendelmi forrás említettik. *****)

Hogy e bányát még az után is mivelték, s hogy reá fejdelmeinknek nagy gondjok volt, azt Brandenburgi Katalin fejdelem egy 1630-ban kincstárnokához, Miké Ferenczhez kiadott rendeleté még nyilvánvalóbbá teszi. S mely rendeletet csak azért is közlünk, mivel némelyeknek az egész kénbánya egykori létezése mesésnek tetszhetik. A rendelet így hangzott:

„Catharine Dei gratia... Transsilvaniae Princeps... salutem et favorem. A két Torján lévő, ezelőtt kénkőbányához való emberek dolgát miben hagyta és végezte legyen tanács ő kegyelmek és táblánk bírái, kegyelmednél nyilván vagyon. De az emberek engedetlenkedvén az ellen is, azt pretendálják vala, hogy nincsen előttökjáró, azon delibérate szerint. Annakokáért ismét parancsoltuk vala nekik serio, hogy kegyel-

*) Erdély képekben I. 4. I.

**) Sice. Quaralschrift III. 111—12 I.

***) Sickenb. Provincialblitter IV. B. 1. Heft 43 lap.

*****) 1606-beli 10 art. Gen Trana. I. 86. I.

medhez tartván, inspectoroknak a terminusig valakit elejebbe rendelne, attól hallgatnának, szavát fogadnák, és a kénkőbányát szorgalmasan művelnék. De a mint értjük, ők még is azon vakmerőségben átalkodnak meg, hogy a deliberatiót nem akarják admittálni. Mely dolog, hogy a kegyelmed felettébb való engedelmségéből vagyon, annak lenni nem kellene; mert fi dolga és liszto lévén minden bányákra, aknáinkra való gondviselés, ezt is kénkfibányát azok közé valónak adjuk lenni. Iratunk azért mind magoknak a torjainknak, ex superabundant! a tizshiveinknek is, hogy commissionkat magok adván meg, az engedelmségre magok is serio intsék nevünkkel, azt nekik megparancsolják kegyelmetek is. Azért intjük kegyelmesen és serio parancsoljuk is, hogy e dologban telt deliberatio és magának adatott auctoritás szerint az dologra is oly szorgalmatos gondviselése legyen, hogy ebből is hivatalának megfogyatkozni ne találtassék. Secus non facturi... Datura Fogaras 26 máj. 1630.“ *)

Itt emelkedik egy egész hegy, mely mikép valaki megjegyzi róla, miként Nápolyban a Terra di Lavoro hegye, úgy ez is tele lehet büdöskfívei: s mi még is idegen földről hozzuk a ként. Pedig most mikor Sicilia az európai hatalmaságok versenyalmájaként tekintetik, nem lenne érdektelen bővebben ulánnézni, mi rejlik a hegy gyomrában.

Hogy az egy még egészen ki nem égett Vulkán, azt kigőzölgése kétségtelenné teszi.

Mint Benkő megjegyzi, a múlt század elején még bányászták.**)

95. §.

Kőszén-telepek.

Minthogy Erdély negyed részét, 286 □ mértföldet erdőborít: a kőszén merőben bántatlanul hever.

Mind a mellett, hogy a geológia a kőszénet tengervíz által elborított erdőség maradványának hiszi, hazánk pedig a

*) Benlft Special. Transilvania 1. J. 6.

**) Spec Traua. II.

mostani tengerektől oly magasan fekszik: mégis tisztában lehetünk annyival, hogy hazánk kőszén dögében elég gazdag. A hon magassága miatt nem hozhatjuk gazdagságát kétségbe, mert tudjuk, mikép a világ alantabb és fennebb fekvő minden tájai bírnak kőszén telepeket; sőt az Andesen 14,000 láb magasságban is eléjő; mit természetesen a földközi tűz nyomott fel. Hogy minő magasság, s minő mélység, s mely terjedelemben jön elő Erdélyben a kőszén, megmondani nem lehet: annyi bizonyos, alig van egy vidék, hol már ne találtak volna.

Kőszénünket már a múlt század végén vizsgálat alá vették volt. Felejtven, mikép a legjobb kőszén tulajdona, hogy kemény, könnyű, fényes fekete legyen, széles darabokban törődjék; könnyen ne gyuladjon, de meggyülvén világos lánggal égjen, s végre hogy szagja igen kevés és szurkos ne legyen: ezen szempontokból végig kémelve, úgy találták, hogy kőszeneink a legjobbak közé tartoznak. E vizsgáló feketesége s az erek párhuzamosságáért, rétegeinket halt kovács-szénnek gondolta. S nehézségére a faszénnél félszer találta nehezebbnek. *) Hálszegvidéken a Ityagyar-zsily vize mellett a Vulkánban Pelrilla határán egész kőszén hegy ült ki napfényre. Kttn van szabadon. Mint egy vizsgálója leírja: barnafekete, gyöngyház fényességű, szálkás szövetű; töredékeny, pora fekete, és fest. Meggyújtották, s a fával egyformán égett. **)

E telep 1782-ben meggyült, s egymásután három évig 12 öl hosszúságban folytonosan égett. ###)

Egyébaránt a Zsily völgye több helyt mutat fel kőszén telepet, mint Urikányban, mit Ackner is átvizsgált és leirt, mire olvasóinkat is figyelmeztetjük. ***)

A múlt tizedben Nagymáson elkezdték vala bányászni; de Kolozsvárit vevőre nem talált. A többi bántatlanul hever.

*/ Physich. Ökonom. Urtheilung d. Sicb. Steinköhlen. Sieb. Quarlal-si-ltrift III. Jahi-g.

** Nem. Táiaalk. 1837. 17—54 l.

***) Benkő Ferencz Mincratogiája 50 l.

****) Archiv. f. d Kecntniaz I. II Heft. 366—71 l.

96. §.

Gyeptőzeg-telepek.

A gyeptőzeg-telepek sokkal későbbi terméke a földnek mint a kőszén. Mintegy szemünk előtt alakulnak a tavak vizében, az ott tenyésző növények gyökeréből. De azért még sem kell igen nagy újdonságot tulajdonítani nekik, mert a közikebe szorult tárgyak, s vágatásoknál egyszer másszor felfedezett pénzek, fegyverek, s egyébek: kél ezer év előtti időre is ráviszik alakulhatóságukat.

Hogy e tapasztalatokat nem mi szereztük, felesleges mondanom is, mert az erdélyi gyeptőzegen felett kevés tudomásunk van. Minden, mit tudunk annyi, mikép megbírunk két telepet nevezni.

Az egyik van Kalotaszegen Szén hely nevű helyen, mit repcsenliangából s fenyőgyökérből vélnek alakullnak. *)

Más telep, mi az erdélyi gyeptőzeg főtömege, a fállan Mezőségén van, a nádaktól fedett mezőségi tavak vidékein. Erről is csupán annyit tudunk Fridvalszky után, mikép az 1717-i szárazságban meggyült vala, s csak odarendelt nagy erővel sikerült nagy későre eloltani. Hogy e telepek mily mélység s messzeségre terjednek, még senki sem vizsgálta; hogy nem bányásszák, nem vágják, használni még nem kezdték: azt gyaníthatják olvasóim.

*) Hazánk és Külföld 1810. I. 80. 1.

HETEDIK FEJEZET, S Ó B Á N Y Á K .

97. §.

Kőso-telepünk fekvése, minősége.

Erdély oly gazdag konyhasó dolgában, hogy Fichtel tanácsos szerint: egész Európát ezredekig képes volna sóval ellátni. *)

Azon sóér kifolyása az erdélyi, mely Európa keleti felét elágozza. Verestoronynál jő be hazánkba, Oláhországból Rimniktől: itt két ágra szakad, egyik Vizaknán, Tordán, Désaknán alkot bányákat, a más ág Kőhalom, Udvarhely, Parajd, Zsábenyiczán keresztül Radnának megy; a hazán kívül Lengyelhonban felcsap Viliczkaig, Magyarhonban Sóvárig. A hosszaság, mit Rimniktől Viliczkaig tart, mintegy 120, szélessége 15—20 mértföld **) Futása a Kárpátokkal parallel megy.

Azon lājoknak, melyek tengerből kénytelenek konyhasót nyerni, fogalmuk sem lehet a gazdagságról, melylyel Erdély kőso dolgában van ellátva. Hol vonala megy, a föld gyomra egész felszínéig tele van. Milyen mély, megmondani nem tudjuk, mert 80 ölnél belebb aknáinkat nem hajtják;***) de azt

*) Fichtel: Beytiigf: xur Miuei'algeachichte Siebenbürgens. II Xbejl.

Ueechichte <les Stcimalzea 1780. §· 76

**) Ugyanott 27. lap.

***) Fichtel 22 lap.

mindennap látjuk, hogy vannak egész helységek, melyek a sótól földjüket alig szánnhatják, s mint Udvarhely mellett Szentmóron, pinczéiket sóba vágják, *) s vannak egész vidékek, melyek sóvirágok közt aratják sótalan kenyereket.

Sok helyt egész napfényre tolta fel magát; de a kormány, mint Oláhpénteken, Bilakan, Széken, Homoródan földdel szokta betakarni, mit azonban az eső gyakran el-elmos; míg ellenben mint Szovátán és Parajdan, hol 20—30 ölnyre emelkednek a sóhegyek, beföldelni szinte lehetetlen.

Minthogy fenekét nem láttuk, nem lehet megmondani min nyugszik. Történik azonban, hogy az ismeretes 80 öl mélységig, néha a sóréteget földrész szakasztja meg; de ha áttörrik, a só tovább folytatja magát. Ezen jelenet Dézsén 1802-ben eléjött; a bánya fenekén kék palaföld, s alabástromra akadtak; már felakarák hagyni a bányát; de kísérletek között végre is áttörték, s a só a maga szépségében ismét ott állott. **)

Sótömegünk jegecsedése igen természetesen hat szegletekben mutatkozik; azonban hol földdel jött érintkezésbe, ott a jegecsedés vagy négy szegletet ölt s képződnek az úgynevezett szemsók; vagy rostos alakban tápod a földhez.

98. §.

Sós-kutak.

A kősó ezen mennyisége egy sereg sósviet, sóskutat idéz elő hazánkban, mi a bűvár előtt annyival érdekesebb, minthogy ezen sósforrások mondják meg legtisztábban, hol vonul el a sóér hazánk földében. Százhusz helységnek volt Fichlel idejében sóskútja, s minthogy némely helységnek hat hét is van, háromszázra telte az ismert sóskutak számát. *** E sóskutak, hogy mennyire tiszták és sósak, tanúsítja az, hogy azon helységek, melyek e kutak birtokosai, azokat hetenként bizo-

*) Nemz. Társalk. 1831. 60. l.

**) Szenlírás cs Természet szava 12 l.

***) Fichtel's Gesichte d.Steinsalzes. 32. l.

nyos napokban a kormány engedelmével meritik, hordják, s ételeiket azzal sózzák, s kósóra nem szorulnak.

E sóskutakat rendszeren felügyelik, s gyakran megesis még-is, hogy e kutakból kifolyó vizet a vidék népe szekérrel és gyalog megrohanja, szekereket megrak; s megtörténik, hogy észreveszik, akkor katonaság megy reájok, s egész csatává válik az ügy, különben a szekér és marha elkoboztalik.

99. §.

Történeti adatok.

Mikor kezdék mívelni sóbányáinkat, nincsen reá történeti adatunk. Hogy Róma, itteni uralkodása alatt (K. u. II—III. század) több helyt ásátá, a hagyományok mellett, még azon ki-ürített bányanyomok is bizonyítják, miket Marosujvártt, Zsabenyczán, Tordán, Patán, és Széplakon Szamosujvár mellett hagytak; melyek nagy részt már sóstavakká alakultak.

Mikor a magyarok Erdélybe jönek (IX. sz.) úgy látszik, sóbányákat találnak; mert Tuhutum kéme, miután Erdélyt megjárta s főnökéhez visszatért, azt mondja többek közit, mikép itt sót ásnak. *) S hogy igazának kellett lenni, abban kértelkedni senki sem foghat, ha csak fel nem akarja tenni, hogy az akkori nép sön legeltetve nyájait maga a só használatával ismeretlen volt. Mégis magáról a bányászatról hiteles adatunk legelőbb 1405-ben jön elő, mikor is Sigmond király egy törvényczikkben a földesuraknak eltiltja saját földjeiken a bányanyitást másoknaki eladás végett. **) Később II. Ulászló király egy lörvényctikkében ismét megemlíti, mikép a sóbányák nyitása királyi Jog. ***)

Azonban látszik, hogy a só ezen bővségiért, királyaink nem láták tanácsosnak királyi jogukból egyedárusságot csinálni. Még a fejedelmek korában is fenáll a jog, hogy a föld-

*) Ibi foederetur sal. Anonym. Belae Reg. Not. Cap. XXV.

**) Sigism. Dccrct. II. art. 20.

***) Uladislai II. Dccret. I. art. 50.

birtokos saját földén a sót maga számára szabadon vágatható.**) Sót, hogy a föld ezen bőv adománya közös legyen Erdély rendei tovább mentek: s minden nemesnek jogai közé sorolók a királyi aknákból oly árán vehetni sóját, mennyiben annak vágatása került; **) mi régebben 12 pénz vale.

A sóaknák ezen patriarchalis kezelése az utolsó századokban tétetett a mostani lábra. A mostan uralkodó ház a földbirtokosak sóhasználhatási jogát csak is a sóskútakra szorította. A nemesi, úgynevezett ingyen só árát 1748-ban, hogy a királyi tábla fizetését belőle fedezze, 12 pénzről előbb 18-ra emelte. Onnan mind felebb; míg végre 1765-ben egészen megszüntette, s a nemességgel is úgy kezdé fizettetni a sót, mint a hon több polgáraival. Napjainkban egy mázsa só 3 rft 15 kr. pp.

Természetes, hogy a só ezen kiváltságos kezelése Erdély más két nemzetének, a székelység és szászságnak róvására esik, ha e két nemzetet is sójavadalmakban nem részesítették volna. Innen a szász nemzetet II. Andrástól nyert oklevelle arra hatalmazta volt fel: hogy a bányáktól minden évben háromszor apró sót vihettek magoknak. De idő folytán ők is elvesztették.

A székelység pedig, földjének azon kiváltságánál fogva, mikép eddig királyi jogot nem ismert: egyelőre nemzeti sajátul kezeltető bányáit. Azonban forgott az idő, s a székelység nagy része János Zsigmond fejdelem ellen 1562-ben felkél, a fejdelem a felkelteket legyőzi: Segesvárit országgyűlést tart, hol a főnököket lenyakaztatja, a székelységet pedig nótáztatja. Ekkor foglalta le a székelyföldi bányákat is. De azért é nemzet fiainak, mivelhogy fejenként nemesek valának, a nemesi sót megadatá, ha mázsájáért az 1 pénzt, s a vonó lovak számára évenként az egy köből zabot megadák. ***) Azonban e kiváltságnak is együtt a többi nemzetével végeszakadt.

*) Approb. Cunelitutio HI. Ri'sz 15 art.

**) Approbate 111. 15. 2.

***) Approbat. III. 15.

A só elszórásiának Erdély régi kormánya még egy más módját is elnézte, a sóvali kereskedést; mi tulajdonkép eredetileg a kiváltságosak csempészkedése volt; s melyből később a Moldvábóli csempészet fejtett ki.

Különösen kedvelték ezt a székelyek, honnan az 1555-ben Kendi és Dobó I. Ferdinánd Erdély vajdái által megerősített östörvényeikben, erről igen túlságos emlékezet van. A 73-ik törvényezikk nem csak hogy a székelyfölddel szomszédos megyékben megnyitja nekik a kereskedést, sőt kimondja, hogy ha igaz pecsét van nála, háborítóját ha megöli is önvédelmében a székely, egy só a dija. *)

Később a nemzeti fejedelmek korában is törvényesítik e kereskedést. Meghatározók t. i. 1670-ben, hogy ezédula nélkül is lehessen szekerekkel széthordani, minthogy az, ki nagyban veszi a bányáktól, ezéduláját minden kis vevőnek oda nem adhatja. **) S e kereskedés folyt is egész napjainkig. Utolsó időben oly messzire menő visszaélése, hogy akkor, midőn a bányáknál 3 Rf. 15 kr. volt pengőben mázsája, ők a Moldvából becsempészett sót 2 p. ftért egész az ország közepéig tudák szállítani. Miért a forradalmi kormány a parajéi bányáknál a sót két pengőre eresztette volt. Napjainkban pedig, az új szervezéssel, e kereskedés merőben elfojtatott.

100. §.

Az ásatás és kiadás.

Miként esett meg a só ásatása régebben, sehol sem maradt megírva. A romaiak úgy látszik egészen ellenkezőleg hajták a bányákat mint mi: az ő bányájuk fenn volt öblösebb; s a kivágott sódarabokat rabszolgákkal hordalék ki. Innen maradt bányahelyeinken annyi apró bányaüreg reánk, mivel 10—20 ölnél mélyebbről embererő által bajos volt felhordatni; következőleg lejjebb nem hajták.

*) Székely nemzet Constitutioi. Pest. 1816. 73. §.

**) Fejérrári. 1670. 22. art.

Sőt azon korban is, melyben egy mázsa só vágatás árába 12 pénzt fizettek nemeseink, még akkor is igen kevésbe kellett kerülni a vágatásnak a mostanihoz képest. Hihetőleg hol csak lehetett, a napfényen ülő sósziklát támadták meg, s fa-ékekkel hásogták. Most egészen szabályszerűleg, szakértő sőtisztség felügyelete alatt czukorsüveg vagy templom alakban foly öblösítése; s középpontján lovakkal, málhákban történik a napszínre vontatás. S rendszeren csak 60—64 öl mélységre hajtják be, minthogy azontúl vízfelfakadáslól lehet tartani.

Egy márvány-sziklát képzeljenek olvasóim, s belevágva egy roppant templomot, az ember fennől ha belepillant, ott látja fenekén mécsvilága mellett a sóvágót, mintha egy holló kopácsoln. S a bánya falai ott barnáslanak visszacsillámlolva fáklyánkat. Szürkemárvány tündér-palotához hasonlít.

Mennyi sóbánya volt hajdon, bajos megmondani. A tor-dait mondhatjuk legrégibbnek, utána Dézsről vannak legrégibb adataink; ezeken kívül úgy látszik régebben most itt majd amott vágták a sót. így pl. Benkő azt mondja, hogy előtte nem rég, Homoródszentpálon még vágták. *) A fejdelmek korában Tröster csak három sóaknát említ: Tordán, Vízaknán, s egyet Görgény mellett, hihetőleg Zsábcnyiczán. Azonban az ifjú ur, ki tanuló korában adá ki munkáját, aligha nem csatlakozott. Fichtel 1780-ban hatot említ. S úgy vala a múlt évig, azon kis változással, hogy Szék helyébe a múlt század végén Marosujvártt nyílták, s amaz bezáratott. 1851 novembere 1-én Kolozs is felhagyatott; s így ma már csak öt aknánk van.

*) Speciális Tranailv. P. II. Cap. I.

**) Das alt und Neu Deuts Dacia. 1666. IV. Buch. Cap. XIV.

A vágatást a kormány kezelető mindig, de gyakran egyeseknek adá ki haszonbérbe. így történt, hogy Martinuzzi Kólost Mikolának, János Zsigmond Dézsaknát Kendi Ferencz vajdának adta kezébe. Innen arra, hogy régen évenként mennyi vágatott összesen, adatunk hiányzik. Egy egy aknára évenként rendszeren 100—150,000 mázsát számíthatunk. Annyit látunk, hogy sónkkal a királyok még tiszteket is fizettek: így kapott a nádor 2000, a horválbán 1000, a lemesi gróf 1000 az Udvarmester 500, az erdélyi vajda 3000 forint értékűt, nem számítván az apróbb mennyiségeket. Fichtelként 1780 körül egy millió mázsát vágta; mibe azonban azon félmilliónyi apróbb darabot, mi a 80 fontot nem üt, s így eldobatott, mint használhatatlan, belé nem számító. *) Ma is évenként ilycnszerű öszveget nyerünk.

Sóbányáinkat ma is a kincstár kezelteti. Minden bányának meg van saját sóhivalala, melynek ólén bányanagy (Verwalter), vagy régi czimén knmaraispán áll. Rangjok ezen bányanagyoknak egyenlő ugyan, de fizetésük különböző a szerint, milyen a bánya termelés. így az újvári kap 1000 pftat, a dézsi 800, a parajdi, vízaknai 700-at, a tordai 650-et. S a mily arányban van a bányanagyi fizetés, azon arányban áll egymáshoz az alsóbb tisztviselőké is. Csupán az almázsamester fizetése, a 300 pft egyforma minden bányánál.

A bányanagy és ellenőr biztosítékot tesz le, annyit, mennyi egy évi fizetése. Ha álladalmi papírban teszi le, akkor két annyit tesz, s 4% húz tőle.

Ezen pénz biztosítékul szolgál azon esetre, ha a bejövendő pénznél hiány adná elő magát. Régebben e hiány bajosan jöhetne elő, mert a mázsamester a pajták raktárából méreté a sót. Azonban Schindler, gallicziai sóhivatalnok e század elején bejött, több szabályozásai közt azt is behozó, hogy a mázsamesterek keze alá mérve menjen a só, s apadásul egy másánál V, fontot számított.

*) Fichlel'a Geschichte 128. 1.

A sut úgynevezett sóvágók, polgáreberek vágják, kik felosztanak összeírt sóvágókra s önkény lesekre, kik közit azon különbség vagon, hogy az elsők nyugpénzt fognak húzni, az utolsók nem. Ezen sóvágók minden kőso vágásáért 2 krt kapnak díjul; mindeniknek naponként 10 követ, ugyanannyi mázsát kell vágnia, azonban vághat mennyit akar; de 15-nél többre bajosan megy. E vezetésen kívül kapnak családjuk minden tagjára 15, minden marhára 6 fontot, sertést tízet számítva egy marhára.

A vágás rendosen több mázsás só gerendákra intúztetik, miből aztán 80 fontos apróbb darabokat metszenek. Azért annyi forgács adja elő magát, hogy rendesen Vs“óe apró só lesz; minek nagy részét minthogy piszkossá válik, elvetik; mit lehet, eladnak. S ha már fel akarnék vetni a vágás s tiszték fizetése szerint mennyibe jó egy mázsa a kormányznak: úgy találjuk, mikép 18 p. krba.

A vágott sú-mennyiséget részint a haza emésztí fel, részint a Marosan Ichajókúztalják Magyarországra. Erdély e kereskedése igen régi lehet. Már az árpádi királyok alatt nyoma van a só kihordásának. Keichcrsdorffer 1550-ben már megjegyzi, mikép hajóink akkor Alvinczcn rakúdnak meg, *) mit aligha Portussal nein vétett össze. Fichtelként 1780-ban 300 hajó horgonyzott Maros-portusau, melyek mindenike 600 kőso emelhetett, s kedvező nyaran Szegedet háromszor is megjórhaták. Vagy is szállítattott évenként Magyarhon számára 600, a temesi bánót számára 120 ezer mázsa. A hajózás most is Szakadatlan folyamban vagon, s a kívánt mennyiséget a Marosujvári aknából szállítja, mi a Marosnak épen balpartján nyittatott.

A sóhajózás egyike fontosabb jeleneteinknek. Marosujváron alól, honnan a só vitetik, a kormány több rakhelyeket állíts a Maros partjára. Ilyen rakhely a folyam jobb partján: Erdélyben Portus és Sólymos, Erdélyen túl Szoborszín, Ó-arad

*) Reichersdorfer's Chorographia 12 lap.

Szeged, Makó. A Maros balpartján Erdélyben egy rakhely sincs, Magyarharbon van Valia-mare és Lippa.

Ezen rakhelyek élén kamarispánok vannak, pl. Erdélyben Portusan és Sólymoson: a portusi 700, a solymosi 600 pft fizetéssel.

E mellett Portusan a kormány egy hajógyárt is foglaltoskodtál, mely télben nyárban dolgozik, s benne tizenkét munkás minden nyolez nap alatt egy hajót állít elő, s az egész gyér hónaponként 5 — 6 hajót.

E hajók hossza 10—12, szélessége 3 öl. Kell egy hajóhoz többek közit 10 köből moha, 10,000 vas szkáha, s 50 darab ,mankó. A gyár fenyőfáit, mankóit Gyergyóbél kapja, hol fűrészt maimat tart az álladalom, cserfáit többire Hunyadból szállítják.

Az így készített hajót az álladalom a szállítóknak rendszeren 250—8 pftért szokta adni, s eltart 5—6 évig.

A sószállítást 1820-ig a kormány üz. Ekkor egyes vállalkozóknak adá ki árcsökkentés útján, s ma fizet nekik mázsájáért Újvártól Portusig 9, Újvártól Sólymosig 12—13; Újvártól Lippáig 17 p. kit. Jó vízzel 1000 mázsát is felrak egy hajó. S megtörténik gyakran, hogy a víz apadtával tértiéből a rakhelyeknél annyira lerakodik, hogy 200 mázsával ér le. E hajózás aprilben kezdődik, s foly a fagy beálltáig. Azonban nem sokszor mehet, mert egy útjából hat hétre tér meg a hajó, minthogy felfelé emberek vonják vissza.

A szállítás árcsökkentése hat évre esik, innen a fncmlielt szállítási díj néha változik.

Mennyit szállítsanak évenként, azt a budai kamara határozta meg eddig, rendszeren 800,000 mázsát vivének korunkban. A normális sódarabok csak pusztán rakatnak hajóra, az aprók 5—6 mázsát tartalmazó tonnákban. Gyakran megesik, hogy évenként félmilliót érő só is elsülyed, mit a vállalkozó fizetne, ha ki nem tudná mutatni, hogy kő, porond, vagy csutkó miatt silyvedt el; de ezt rendszeren kimutatják.

Azonban lássuk a bányákat már betürendben.

A) Mivelós alatti bányák.

101. §.

Dézs-akna.

Dézsakna Dézstől $\frac{1}{4}$ órai távolságra, egy gödörbe nyúló kettős völgy szorulatban fekszik, mintegy 1000 egynéhány lakost számlál, kik többnyire oláhok, görög egyesült hitűek, valamivel kevesebben vannak a magyarok, kik reformátusok és katolikusok. Földmivelésből és marhatartásból, de legtöbben bányai munkálatból élnek.

Dézsáknál mindenek felett, és egyedül is csak gazdag sóbányái teszik érdekessé, az évenként kiásott sómcnyiség mintegy 150,000 mázsára tehető. Innen láttatnak el kősóval a nagy-bányai és somlyói raktárak.

A jelenleg művelés alatt levő sóbánya hossza 90, széle 60 ól. Harminczöt öl mélyen ereszkedtünk be a föld gyomrába, egy kötél végire akasztott málhában, mely lóerővel vonatik; kelten ültünk, miután bányász köpenyeget adtak ránk, hogy ruháinkban kár ne történjék; alig két ölnyi széles volt az üreg, melyen leereszkedénk egy pislogó mécs világa melled; soha sem fogom feledni e jelenetet. Letekinténk a borzasztó mélységbe, ölven egynéhány mécs világánál dolgoztak elszórva a sóvágók, s a csákány ütésektől szétlővelt só-por fénye a mécs világánál tüzesőként csillogott. Midőn leérénk, az üreg négy szögében meggyújtott szalma tűz lángja, lünderi fénynyel voná be a roppant boltozatot, s az ember a mesés alvilágban képzeletét magát, midőn a kiaszoll képű, holdvilág arczu, félig meztelenre vetkezett sóvágók csákánya alatt porladozó tűz-szokrát szellővelni látja. De a költőiség helyett, csak hamar a sajnálkozás érzete lepi meg a gondolkozó embert annak szemléletére, hogy mily sok fáradtsággal keresi a szegény munkás osztály kenyerét, mert a legszorgalmasabb is alig képes megfeszített testi erővel végrehaj'ott munkája, a sóvágás állal, 30 p. krl. szerezni naponként.

Esős időben a Dézsaknára vezető út, különösen őszszel és tavasszal igen rász; az idemcnő szekerek szakadatlan láncsora sokszor érákig késedelmez a nagy sár miatt. A régi rendszer alatt a megye és kamara vitatkozott, hogy melyik tartozik az utat megcsináltatni, most miután erre nincs többé ok, a keltőnek érdeke azonosulván, azt hiszik, rövid időn ezen útvonal járható állapotba lesz helyezve.

E sorokat a Pesti Napló tudósítója 1852. octoberéről ír. *) Tulajdonkép egy bányája van, egyben vágják a sót jelenleg. E bánya felett van egy más, mit 1830—40 között felhagytak. E felhagyott bánya lehel az, melyről Krekwilz emlékezik a XVII. században. **) E felhagyott bánya az, melyről íróink mint második bányáról emlékeznek. Ezek mellett van még egy bányahelye, alatt a völgyben, a mostani bánya alatt, karfákkal körül'kerítve: c lehet az, melyről Benkő igényli, mikép tatárok rontották volna el.

Dézs a múlt század közepén 80,000 mázsát ad. Akkor nagyon divatban vagon, mint a honnan a Szamos vizén hajón Magyarországra szállilák. Miért is a szamosi gátokat egész Dézsig fel mind leváगतák, hogy a folyamat hajókázhatóvá tegyék.

Mikor nyílt e bánya, nincs adatunk reá. 1478-ból látjuk, hogy Mátyás király az itteni sóvágóknak szabadalmakat ad. Az oklevelet Fridvalszki közölte. ***)

A mostani akna hegyoldalban vagon. Egyik kamaraispánya ismertetése szerint, a sóér a hegyhágása szerint legfelebb 32—50 öl mélységre mivelhető; mivel azontúl a sószikla repedezett, s vizet bocsát be. ****)

*) Pesti Napló. 1862. 808. szám.

**) Krekwitz 1668. 128. I.

***) Josephi Benkő Special Transilvania, I. §. 123. Ms.

****) Fridvalszki: Mineralogia Transsilv. 167—8. I.

*****) Berény Emmanuel: Magyar orvosok és természetvizsgálók kolozsvári gyűlése munkái 138. I.

102. §. Maros-útvár sóaknája.

Marosútvár falu, épen a Maros balpartján, valamivel inkább nyugotra az ország közepénél.

Legifjabb s mégis legkiéltebb bányánk. 1792-ben nyílt legelső bányáját Ruszbátzki bányász mérnök. S a sómennyiséget, mit azelőtt a kormány Tordáról Kolozsról és Székről szállította Magyarhonba, most e bányák adják. Honnan magától értetődik, hogy államgazdászati szempontból legbecsesebb bánya; ellenben gazdagságára nézt nem a legjobb lábón áll.

E helyt inár a rómaiak elkezdők üríteni. Fel vannak fedezve az 5—6 öl magas földhányások, melyekkel Róma az ókor ezen száraz és tengeri pirátája védé itteni bányáit a Maros cs a Bácsza pataka iszapolása ellen. Mikor tűnt aztán el a bányák sorából, meg nem mondhatjuk. Annyi bizonyos, hogy még emlékezete is elveszett volt.

A múlt század végén ontani kezdé kincseit, s e napig annyira van aknázva, hogy jelenleg a IV. V. és VI. osztály van bányászat alatt. S azon 200 ember, mi itt kifáradni rá nem ér, maholnap be is fogja zárni maga után a kapukat. Sósíkláját, mi sárgás kék agyag margóban fekszik 380 hosszú* s 480 öl hosszúságúnak tartják, s ezt is csak 80 öl mélynek, mint mindenütt sqereinket. *) S évenként mintegy 800,000 mázsát nyújtva, már is oda jutott, hogy a Maros kezdi áttörni rétegeit, a bányákat beöntéssel fenyegeti; annyira, hogy ma már a bányák régi fenekein tutajjal járnak, s csak a mellék oldalakban folyhat a vágás.

Az útvári bányászat két fő részre oszlik: ó és új bányákra. Az ó bányák közül: Józeef és Ferenci nyílt 1792. Ferdinand 1813-ban. Mélységök a bolttetőtől 204, a torkolatokkal együtt 384 láb.

*) Kovács János kamara-ispán: Orvotok s Természetvizsgálók V. gyűlése munkái 191. lap.

A IV. osztály e része az elsőknél 90 lábbal felebb áll, s várja ez osztály újabb részét, hogy vele együtt lejjebb hajj ássuk. Ezt 1834-ben kezdék. T betű alakja van, s hossza 590, szélessége 90 láb.

Az V. osztály 1835-ben kezdetett. Alapja ennek is az ini az előbbinek. Szélessége 42, egész hossza 611 láb.

A VI. osztály 1842-ben nyílt meg.

Sajnálva kell reá gondolnunk, hogy századunk e ritka szép miivé, egykor viz tanyája lesz. Yalaki csak ez óriási mivel látta, e pokolsötét goth templomokat, világítva a munkások mécsseitől, soha sem tudta feledni. Azon gyönyörű lépcsőzöl mely a messzi mélységbe visz sóba vágva; azon nyughely, hol Ferencz császár megnyugodott; a kis ablakok, melyeken le a messziségbe pillantva, a munkások mint kopácsoló törpék lát-szanak olt alant; a márványszerű falak, melyek fáklyánk világát visszasugározzák; s ha leérünk a munkásokhoz, a sópadlázat, mit gerenda alakokban sietnek feltörni; a sóvágó s előtte a talányos kis mécs, e kísérletes setétség s benne e vizshangzó ezer kopácsolás; e foljó légkör; elzárkózott gépies mozgalom: a lelkeknek igen különös szemlét nyújt. Ki sóaknat nem látott, s ki különösön az újvárit nem látta: egy nagyszerű emlékezettől fosztja meg magát, mely a sírig kisérné.

Belseje pompáságának külsője is megfelel. Sírna térségen fekszik. Mellette hömpölyög a Maros, széles völgyben. Felelte áll Marosujvár faluja s kastélya; s körében szép faluk. A bánya terét sóházak, laképületek, raktárak foglalják el, s egy 800 öl hosszú kézi vaspálya-hálózat fut a raktárokhoz s a Maros partjára, melyen egy egy ember 30—40 mázsa sót taszít a hajókra.

Szathmáritól igen érdekes képeket bírunk mind belseje, mind külsőjéről. *)

*) Erdély Kopekben IV· Füzet.

103. §.

Parajd sóaknája.

Parajd egyetlen sóaknája a székelyföldnek. Udvarhely és Vásárhely között esik, Parajd és Alsó-sófalva határán, mint a mely két falu felelte már a nemzeti fejedelmek alatt vetekedék, inig róla az Aprobata utolsó edicluma nem kele.

Igen szépen fekszik, havasak erdős bérezel alatt, kies völgyben, mit a havasakról lesiető Kisküküllő öntöz. A délről erre tartó Korond vize a Küküllőbe folyásánál egy háromszeget képez: e háromszegben a két viz partja fölé hegy emelkedett, e hegy gyomrában van Parajd sóaknája.

A hegy akkora hogy a benne rejülő sószikla 800 öl hosszú, s 600 öl széles; s mint látni a viz felett 30 ölnyre emelkedik, de hogy mily mély valósággal e sóréteg, inég nem tudni. Tetejét a természet 3—8 ölnyi földkéreggel vonta be, s inig a sószikla homlokát a Korond vize mossa, inig e homlok messzire, mint egy koporsóni ezüst homlokzat ragyog a napsugárban. s míg benn izzad a sóvágó: addig tetején szánt és vet a székely ember.

E sószikla még csak 48 öl mélységre ismeretes. Sava színe kékes szürke, Moldva oknai bányájához hasonlít, míg Erdély minden bányái ennél jóval fejebb sót adnak. Igen természetes, hogy megőrölve e só is ép oly fejr, mint bár melyik, s felesleges mondanunk, hogy színe különbsége csupán a napsugár törődésének játéka. A só-hegytetején néha testszíntől léglaverességig vörslő sódarabocskák fordulnak elő, mit az akna gyűjtemény-tarában folytonosan láthatni. E vörös darabok a földdeli érintkezésnél' képződvn, nem hal-szegetes, hanem rostos jegecsedést mulatnak.

A sóhegy nyugoti homloka a mostani akna körül, össze-vissza van furdalva, ki tudja hány század ásásának látjuk ott nyomait. A székely-földön nem lévén az ősidőben királyi jog, a sóaknákat is a nemzet kezelte: s mint ilyek felett a történet nyomtalanul repült el. Tudjuk s hinnünk kell, mikép a székely földnek sóaknája régen is volt, igen azt is, hogy a

székelységnek, hol minden nemesnek tekintődék, ingyen nemesi sója járt; de hol voltak a székely föld aknáí, azt csak gyanítjuk, de egész hitelességgel reá mutatni nem tudunk. Hogy Parajd egyike volt, bizonyos; adatok maradtak az aknánál fenn, melyek szerint innen csak nemesi só rendszeren 15,000 mázsa szolgáltatott ki évenként.

E bányá alakulása igen sok világot vet régi sóbányászalunkra. Itt a régibb időben rendszeres sóakna nincs. Eljöttek Sófalu s Parajd lakosai csákányokkal s fa-ékekkel: csákányokkal jukat vágtak, hova ékeiket beleillesztek, s úgy feszítőnek sót, mit a Parajdon lakott sótisztnek egy két pénzért beadlak. Megkezdtek fenn a sósziklát, hajlék befelé; a kifejő sót kosarakban hozák fel; s mikor 10—15 ölel behaladlak, bányájukat felhagyák, s új Űreget kezdőnek. E bányászat űregeit látjuk ott a bányá körül. S mégis Fridvalszkikénl a múlt század közepén így is 50,000 mázsát hoztak évenként napfényre.

A múlt század vége felé kezdőnek gondolkodni a bányá rendszeres megnyitásáról. Adatunk van róla, hogy 1764-ben még mind napfényen vágják. **) Mint a bányáigazgatóság levéltárában láthatni: 1768-ban jött ide Frenzl, bányatiszt, hogy a bányát tudományosan vizsgálat alá vegye, s a rendszeres bányászat alapját megvesse. Tervét beadta: így látjuk hogy munkálatai nyomán 1792 körül a mostani aknázás alapja letétezt.

1792-ben Parajdon még csak egyetlen egy sóhivatali épület van, s azután épültek a mostaniak. Magát a bányát akkor, a székely ősbányászat kezében 25 öl mely, 17 öl hosszú, s 14 öl szélesnek találta. Hogy ily bányát létesítsenek, székelyeink az utolsó időben két egyént magok közül Tordára küldtek vala, s a lóvali kihúzás mesterségét is eltanulták volt.

*1 Fridvaleiki: Mineralogia. 169 1.

**) Bi-nkA Ferenci Mineralogi íja 95 1,

Frendl e bányát megtartó, s ezt kezdete hajlatai, s hajták 1830-ig, mikor aztán bekövetkezett, hogy a régi kúp alakú bányából délre és északra 20—20 öl hosszú szárnyat nyújtottak ki, s így az egészet 65 öl hosszúvá alakíták. E két szárnyal hajtják ma, s hajtandják mind addig, míg a régi közepet utoléri, mikor aztán együtt fognak lejjebb míveltetni.

Az itteni sóvágás egy a maga nemében az egész Ausztriai birodalomban. Most is a régi modorban fa-éekkel megy, minthogy e módszer sokkal könnyebb, s minthogy a vidék a fának még elég bőviben vagyon. Kimetszi sógerendája hosszát a székel, akkor megrakja csákánya helyét éekkel, s fabutyikójával addig ütögeti hosszában, míg a sógerenda felpattan. Míg más aknáinkban a felszakasztás fárasztó lehajlás, láb alá vágás által történik: ők mondhatni fenállva kényelmesen vergetik fa-ékeiket.

Parajd eddig 20—25,000 mázfát adott el évenként; most mióta a csempészetnek vége: 100,000 mázsát oszt ki a székelvöldeknek.

104. §.

T o r d a aknája.

Torda városa felett egy hegy emelkedik, oldalán szőlő, a szőlő közit utak mennek ki, a tető zöldjéből ház, s templom fejezlik: ezt nevezik aknának. Egy kis telep a sóaknák közelében, mi itt a hegyen fekszik.

E volt Roma nevezetes Salinaeje. Ott látszanak most is nyomai.

E volt azon akna, mely Marosujvár rangjában állt a múlt század végéig: innen hordák a sót Magyarhonba, mi néha évenként 400,000 mázsára is rá ment. *)

Erről van legrégebb adatunk. Legalább hitelesen állítják, hogy 1763-ban egy cserfa került ki a? aknából, mire 1364 évszáma vala metszve. **)

*) Fridvalszki. 160. l. **) Ugyanott. 159. l.

Az itteni sótömeg terje ismeretlen. Öt aknája van, némelyike egészen ki van merítve. A Thresia s Szent Antal nevűek már nincsenek mívelés alatt; a Szt. Jósefet vágják: mely 50 ölnél beljebb van hajtva. Sója igen tiszta, sok kristálysót, vagy úgynevezett szemsót ad. Az aknák alapja, csonka kúp idomú; fenekok azon arányban szélesedik, melyben befelé halad. Te-tejúkeni torkuk, melyen bejárnak 12—18 él hosszak, szélességük egy öl. A só t fenekéről vágják, még pedig 8—12 hosszaságú, s 8—10" vastagságú négyszögletet képező gendákban. Egy bányász 9—10 óra alatt 10—15 mázsát is kivág, s mázsájáért 2½ krt kap. A kivágott darab sók kötél kosarakban, az apró só kádakban vonatik ki; ugyanazokkal történik a le s feljárás is. *)

Fichtel tanácsos többször említett, 1780-ban megjelent ásványtörténeti munkájában a tordai aknák képét kiadta, mint példánybányászaiét azw időben.

105. §.

Vízakna.

Vízakna kis város Szeben közelében.

Völgyben fekszik, s a tőle délkeletre eső hegyek tartalmazzák savát, s ott vannak aknái.

Sülyedései régi bányászatra mutatnak. A fejedelmek alatt több adatot találunk róla. 1678-ban látjuk, mikép meghatározzák, hogy Vízaknán mindazon lelkeket, melyeket az egyes birtokosok 1613 óta szereztek, az álladalom vehesse vissza. Az 1690-i bányaösszeírásnál a bányák közti Vízakna is említődik. A múlt században szekereken hordák sóját Hunyadmcgyébe a solymosi sóraktárhoz, honnan Magyarhonba szállítik. **) A kél utolsónak, Tordának és Vízaknának föl hagyott régi bányahelyein most sóstavak vannak, mit fürdőnek szoktak használni.

*) Nemz. Társalkodó 1837. I 320—21. I.

**) Benkő Special Transsilv. I. §. 43

Vízakna bányái közti 1849 febr. 4-én Bemet a császári sereg keményen megverte. A csata a városnak Szeben felé eső oldal terén esett. Az elholtakat itt egy felhagyott bánya nyílt üregébe hányták alá.

B.) Felhagyott bányák.

106. §.

Kolozsi-akna.

Kolozs kis mezőváros, a Mezőségen.

A városkától keletre, mindjárt ott fejezlik sótelepe. Régi bányái be vannak omolva; mely most vala művelés alatt, alig volt félignél tovább űrtve.

Szorgalmasan vágák, s szekereken hordák Nagyvárad felé. A múlt században 50,000 mázsát szoktak volt évenként szállítani; agy hogy évenként összesen 7—80,000 mázsát ada ki. Azonban 1852. nov. 1-én a kormány bezárató, s dolgoztatása egyidőre félbeszakadt. Minthogy Torda és Oézs csak néhány mértföldrc esik tőle, innen elégítik ki ezentúl a kérdéses vidéket.

107. §.

Szék sóaknája.

Szék Kolozshoz közel, a Mezőségen esik.

Sóaknája hegytetőn volt, míg művelék; de miután Maros-újvár nyitattott, feleslegessé vált, s ma ez is be van zárva.

Legrégibb aknáink egyike. 1455-ben Hunyadi János egy oklevél szerint n kolosmonostori apátságnak évenként 50 aranyérlékű sót innen rendelt. *) 1607-ben, a bonczidai híd javítására a kolozsi és széki aknákból sót rendelnek. Honnan következtethetjük, mikép folytonos művelés alatt volt.

*) Frideaszki Mineral ig. Transilv. 164—5 1.

NYOLCZADIK FEJEZET.

VAS - ÉS RÉZ - B Á N Y Á K .

A.) V a s - b á n y á k .

108. §.

Előzmény.

Erdély évenként mintegy 60,000 mázsa vasal termel. Csekélység azon mennyiséghez képest, mennyit termelhetne. Csekélység azon szükséghez képest is, mennyit a hon felemészt; s fájdalom azt is csak annyira készítik el, hogy minden finomabb vaseszközt külföldről kapunk.

Vasbányászatunkat a (örvények soha sem korlátoják, mindig szabad kezet engedtek felette az egyeseknek; most is úgy van.

A vaskő az ország nagy részében sok helyt még ott hever a napfényen, s több kohénk van, mely még mind ilyet olvaszt. Az ország széle felé, néhol a középpont felé is, fa is lenne hozzá, mint például Udvarhelyszéken, hol a szék ezelőtti években egy kohóhoz 5 pflért annyi szenet engedte égetni erdeiből, mennyit a kohó megemészthetett.

Ily kilátások mellett, azon tudomás, mikép Hunyadon és Toroczkón, Erdély e két fő vasbánya helyén a fa szükülése miatt a bányászat hanyatlásnak néz elébe — nem ejthet kétségbe.

Utolsó években több kohó épült vala az országban, melyek miután a földszínről eltakarították volna vas-köveinket, természetesen vasbányákat nyitottak volna; de vesztésünkre a forradalomban, részint mert ágyuk s ágyugolyók öntőhelyeül szolgáltak, részint a nép eltulajdonító vágya miatt összerombollalak; vagy még az előtt a befektetett tókék csekélyisége miatt megoktól összementek.

Pedig igen óhajtandó lenne, hogy iparunk ez ágára kellő figyelmet fordítának honfiaink, fektetnének bele elég tőkét, részvényeken, mert egyeseknek nem igen sikerül. *) Akkor igen sok vasbányát említhetnénk, most be kell értünk kettővel, azon kettővel, melyek régiségük s terjedelmük által a viszontagságoknak alája vetve annyira nincsenek.

109. §.

Toroczkó vasbányái.

A nyugoti havasok szélén, Torda s Enyed között, a legszeszélyesebben összevissza kószált kopacz szirlhegyek szűk völgyében fekszik.

Toroczkó fekvéséhez mi sem hasonlít Erdélyben. Keletről a várromos Székelykő csüng reá, setéten, mint vásteljes felieg; vele szemben nyugolról a gyér erdős Tilalmaskő emeli még a Székelykőnél is feljebb fejét. Honnan Toroczkón a nap pár órával később jön fel mint másutt, s pár órával hamarabb letűnik a láthatárról.

A regényes völgyet csinosan épült lakóházak borítják, melyekben Erdély legmagasabb férfiai, legszebb leányai, legtisztább, legmivelőbb, legbecsületesebb népének egyike lakik. E kedves nép korunkig a Toroczkai család jobbágya volt.

Honnan jött e nép ide, máig sincs tisztában. Nem jött Ázsiából, s mégis ma csak magyarul beszél, magyarul érez. Munkája után tehetőssé lett; nincs köztek, ki iskolában nem járt; jobb házáinál ott van a guitarre, s a férfiak Széchényi

*) Nemz.Társalkodó. 1840. I. 50. 1.

iratait olvassák. E nép modorában igen sok van abból, mit a székely s szász népnél szeretünk. Szászosan öltöznek; de Im vendége megy, székelyesen fejr abraszt térít azonnal asztalára, s magyar szívességgel fogad.

Héten át a legutolsó gyermekig minden a bánya körül foglalkozik, s minden bányakormos; vasárnap minden templomba megy, s e nép ragyog a tisztaságtól.

Egy templomból! kijövetelkor az egész nép elvonul szórunk elölt. Ott jönnek a leányok: fejökén kis csákószertt arany paezomántos párta, melynek hátrészén selyem szalagok kigyóznak le, keblüket patyolatfejr vörös és feketére varolt ing fedí, derekukon kis mellény, alább hófehér ujnyi széles ránezokban lefolyó szoknya, elöltök zöld posztó kötény sárga selyemmel kihányva, lábukan hegyes orrú piros csizma; hátukan fekete kis palást lóg, mi széles csattal van nyakúdba akasztva; fülbevalót nem viselnek. A leányok után ott jönnek az első évben járó nők, ingök sárga érczcel varolt, mit a tizenkét hónap kileltével ládára fognak lenni; ott jönnek a nők párta helyeit vékony fátyol keszkenővel fejökén, s a zöld kötényt fejrrel cserélve. S mindenik válláról bőr kaczagány csüng, szélén rókatorokkal szogélyezve, hátul selyemmel kivárva.

Férfiaik fekete széles kalapot hordanak, virággal; mejjőken vörösre varott ing, mit lecsüngő vörös bojtos kötő tart össze; nadráguk fejr, mit hosszú fekete csizma egészít ki. Vallukan nekik is meg van bőr kaczagányuk.

S q nép, mely ünnepnapjain oly szépen öltözik, másnap vasszorgalommal lát munkájához. A gyermek a verőknél foglalkozik vagy iskolába megy, a nő a szénhordó lóvak hosszú sorát kíséri, a férfi az olvasztók Iőzénél, vagy a bányák messzi gyomrában görnyedez. A gyönyörű völgyben fekvő bányák köre megnépesedik, a kohók szikrázó tüze füstölögni kezd, s a verők kalapácsai ezerszeres viszhangra hijják fel az felhőkbe nyúló kopacz kőszirieket.

Kilencz olvasztó, tizenöt verő, s egy sereg bányából áll Toroczko vasbányászata. Itt nem hever a vaskó többé

napfényen; a bányák több száz ölnyre vannak már hajtva, messze be, hol a föld a csákány után vizet izzad.

Mikor kezdők e bányákat, hallgat felette az irás; valamint arról is, melyik évben jött ide e nép

Az újabb időben e nép eredetéről megindultak a nyomozások; s alkalmasint be is fejeződtek. Székely Sándor, unitárius püspök, a felekezet levéltárában létező kéziratok után a Nemz. Társalkodóban egy cikket közölt volt, melyben zsidó nyomokat lát Toroczkón és vidékén. *)

Azonban a nép szászos 8 így németes öltözete, szokásai, úgy egy oklevél a vitát merőbeii feleslegessé tette. Az oklevelet 111. András magyar király 1291-bért adja Toroczkónak. Elmondja benne, miszerint Toroczkó városa Vasbányász lakosai hozzámentek s elpanaszlák, mikép kiváltságos levelök, mely mellett ők Austriából behívtak, a tatárok által elpusztított. Kérelmük igaz voltáról — folytatja az oklevél — több főurak által meggyőzélvén, s tekintetbe véve, mi nagyon befoly a bányászat az ország javára: a király Toroczkó népének, mely Felső-austria Eis-vurczel nevű helységéből (mattolt, mindazon jogokat, miket addig élvezett megerősítő, hogy bírják azon kiváltságokat, melyeket Austria bányavárosai bírnak. Ezért birát s tanácsot engede, s többok közit szombatra héti vásárt, sat. sat. **)

Ezen oklevél mind e nép, mind e bányák eredetére világosságot dérit. Városi szerkezetöket nem hozták ugyan le korunkra, sőt épen jobbágyi állapotban jöttek le; de a bányászatot, mi jelen értekezésünk tárgya, csakugyan felvi-rozgotaták.

Működésükről régibb adataink nincsenek, korunkból látjuk, mikép 1821-ben 5952 mázsa vasat termeltek. Egy más adat szerint 1837-ről, ez évig haladást látunk, mert a termelés

*) Nem jeti Társalkodó 1838. II. félév. 22. sz

**) Az oklevelet cgéaz terjedelmében lásd: Fejér Codex Diplomat. Tom. VI. köt. I. f 19—121.

öszevege két annyira szaporodik; mely mennyiség a 15 verő között következőleg oszlott fel:

A Felső verő dolgozott	780	mázsát,
Tobisok verője	630	”
A Fejérpataki	780	”
Botároké	800	”
Kriza-verő	700	”
Verneseké	750	”
Simonoké	760	”
A szekerczés	740	”
Imréké	760	”
Koronkiaké	660	”
Szépeké	540	”
Ekártoké	540	”
Páloké	720	”
A Köverő	980	”
Gr. Toroczkai verő	250	”
Összesen		10,390 mázsa. *)

Toroczkó vasát hazánk legjobb vasának tartja a közönség; s lópatkót, kapát, ásót, singvasat sat. egész hon vásáraiban kerestetnek, hová rendszeren ők magok viszik.

110. §. Vajda-hányad vasbányái.

Hunyadon, hol Hunyadi János vára máig is áll, van a más nagyszerű vasbányászat. Ez nem magán vállalat, mint Toroczkón, hanem a kormányé. Kezeltetése hivatalnokok által rendszeresen és nagyban megy.

Évenként mintegy 30,000 mázsát termel. Fő lerakóhelye a Régiségekben leírt várban vagyon, s innen nevezetik Hunyadi bányászatnak, mert a bányák másutt vannak, mint Gyaláron, Sebeshelyt, Govásdián és Kudzsiron.

*) Nemz. Társalk. 1938. I. főlév. 6. szám

Mikor kezdődött e bányászat, nem tudni. Négy szál évnél felebb hiteles adatokra érdekében nem akadtnnk. Némelyek egy szomszédos Thalmis nevű faluról s egyebekről, zsidó eredetet tulajdonítanak neki a dákok korából. *) Mások egy itt talált feliratból a rómaiaktól származtatják. **) Legyen bár miként, igen réginek kell lennie.

Igen sajnáljuk, hogy e bányászat, az erdélyi vashányászat mintája, nem számlált hivatalnokai között férfiakat, kik a közönséggel e bányát megismertették volna. így a nagyszerű kormányi vállalat ott áll a nélkül, hogy kellő hatást gyakorolna.

B.) Réz-bányák.

E l ő z m é n y .

A rézbányák is kétfélék: magán kezelés alattiak, és kormányi bányák.

Mindösszesen is igen csekély, mit rézbányászatnak lehet mondani. Hegyeink több helyen tartalmaznak ugyan rezet; de jelentékenyen csak két helyt bányásszák: a kormány Déván, s egy magán bányabirtokos Csikszentdomokos mellett, Balánban.

Az összes termelés másfél ezer mázsa körüi jár: oly mennyiség, mi hámorainkat a rézm íveseinket is bajosan fedezi.

Hogy rézbányászatunkról fogalmat adjak: az egyik bányánál ismertetni fogom.

112. §.

A Baláni rézbánya.

Csodálkozni fognak olvasóim, honnan teremtem e leírásra méltó s még nevérol sem ismert rézbányát. A dolog meséje igen egyszerű. Báláznák nevezik a Csikszentdomokosi bányá-

*) Benkő Gon. Transilv. 1. 90. I.

**) Fridvalszki Minéralogia Transsilvanije. 93. .1.

telepet, mely ma már falu; illő tehát saját nevén nevezni ezentúl.

Itt van Erdély eleit rézbányája, mi évenként mintegy 1200 mázsa rezet termel,.

Λ székelyföldön, Csikban fekszik. Első s utolsó érczbánya a székelyföldön.

Hol a gyermek Olt Gyergyóból Csikba átkavarog, keskeny völgyet nyit meg magas hegyek között: itt e vadon völgyölében foly e bányászat.

A. heglánczozat, mely az Oltat s bányát körülöleli, kopacz; csak fellegekben úszó tetején mutatkozik egyegy fenyő, mint csipkézet, vagy miül mágnes kő darabon a vaspor gúlák. Utunk hozzá az Olt bal pariján viszen. Elöl a rézhámor fogad iszonyú kalapácsolásával; tovább az olvasztó kohók égő ércz-csermelyei lávaként folynak lábainkhoz, melyeknél a nagy fűvők torkolata, mint kiszabadult fergeteg süvölt. Ott ceoportozik körüle a bányatelep. S mind ezt feljebb a hegy kanyarulata zárja be, melynek oldalán ott tátong a néhány bányaszáj....

E bánya még mondhatni fiatal. E szíriek kincsei korunkig ismeretlenek valának, csak kecskék legelék e szírieket. Opra János, timafalvi születésű oláh kecskepásztor pillantá meg itt a múlt század végé felé az első érezcapat. Fénye ingelé, s a kíváncsi pásztor addig mászott mind feljebb feljebb a szirtfalon mígnem baltájával lehajítá. A nyert érczeskődarabot bemutatá: kísérlet alá vették, s a kormány jónak látá Itt bányát nyittatni.

Opra szerencsés felfedezésiért a kormánytól mintegy 80 pf. év díjt nyert, mit darab ideig¹ húzott is. Idővel a róla szoló adomány-levelet kezéből egy Burszán Tódor nevű oláh kijátszotta, s tovább tíz évnél Burszán vette nevében a díjt ki, míg végre kitudódott. Brre Burszán némelyek szerint eltűnt, mások szerint koporsója Udvarhelyit el is (emeltetett; elég, hogy Opra sem adomány-leveléhez, sem havidíjához többé nem juthatott. Az öreg Opra 1835—β-ban kétezer is felgya-

tagolt Bécsbe, a Kerosztural egyberagadt Timafalváról, de sikertelen. *) S nyomorultul élé le napjait az ember, ki a hazát ily szép bányával tévé gazdagabbá.

Mint említém a bányászat megkezdett, s egy falutelpet kezdenek a bánya mellé, mi ma Bálán nevet visel. Szent-Domokostói 1 % órára esik, az Olt nagyobb ága mellett. Népesége a 500 lelket meghaladja. 1825 óta külön egyházi megye.

E bányák erei igen gazdagok, hét ér is Toly egymás mellett s némelyike 4 új széles. Illy előjelek mellett kezd meg bányászatát a kormány, de mint sok helyt, itt is csak kárával bányászott. Évenkénti vesztese 2—3000 forint körül járt. S így 1816-ban kénytelen leve a bányát 2000. pforintért eladni. Hogy lehetett, bajos megfogni. Némelyek a tiszték idegen ajkuságának, mások a bányátóli távoli lakásuknak tulajdonítják. Valami gyökeres oknak kelle itt lappangani, mert a bánya a Zakariás család kezében csak hamar oly lábra kapott, hogy két testvér egy harmadik részét nem sokára 16,000 pfton vállá magához, s ma a bánya összes értéke 500,000 pfl. *) S évenként tiszta 10,000 pfl. jövedelmet szokott behajtani. ***)

A bányászat mintegy 8 bányaüregben, körülbelül 200 bányászt foglalatostkodtat.

8 az így kikerülő érez mellett, a bányákból kifolyó kén-savas vízben, a bányatorkolaloknál mázsánként hevernek az ágyúgolyók s egyéb vasdarabok, s ezekből is nem csekély réz mennyiség vonalík ki.

Rézhámora is van, mi azonban nem igen nagyban működik.

Itt e bánya közelében sújták le a szentdomokosi széke-lyek Báthori Endre bíbornokot s erdélyi fejedelmet 1599-ben, mint veszített csatája után ki akarna bujdosni.

*) Kenu. Társalkodó 18IU. I. 203. és II. 132. I.

**) Szentlirályi Bányászat ismertetése I. 33. I.

***) 1844 ik Bányászkalendáriuin 116 lap.

KILENCZEDIK. FEJEZET

ARANY - EZÜST BÁNYÁK.

113. §.

Adatok történetéhez.

Az arany és ezüst mint mindenütt, Erdélyben is együtt jönnek elő, csakhogy itt az arany oly nagy mennyiségben, hogy az ezüstnek $\frac{2}{3}$ -dét teszi; vagy is Erdély aranytermelése évenként mintegy 20, ezüsttermelése 30 mázsa körül jár jelenleg. Következéleg hazánk több aranyat ad a világnak, mint egész Európa.

Ezért volt s lesz Erdély szüntelen a vetély aranyalmája. Ezért vonult rajta it annyi elvándorolt nép, míg nem a magyar felette álladalmat alapithata.

Herodot, a legrégebb történetész ki hazánk földéről emlékezik, már említi aranyunkat.

Hogy a dákok, a legelső történetileg ismert itteni nép bányászta-e vagy sem, adataink róla nincsenek. De hogy pénz veretének, az arany z ezüst pénznek ismerői valónak, kétséget nem szenved. S hogy itt Trajanus töméntelen kincset talált, arra felirataink vannak.

Az utánók következett római uralom kezdi meg bányászatunk nyílt történetét. Verespatak, Vulkoj s több bányáinknál

*) Herodoti Libro. IV. Halicarnas.

ott látszanak a rómái bányászat nyilvános nyomai. Mindenfelé s még Járában is egész korunkig találják a romai bányászok kalapácsait, vízvezetőit; igen a számtalan ide vonatkozó feliratos köveket.

Ezen feliratok nyomán, a mai napon ott áll a vélemény, hogy itt Roma nagyszerű bányászatát alapította, mi hetenként 2 mázsa 8 font arannyal szegényítette hegyeinket. *) E feliratok nyomán tudni akarják, hogy a főbányagazgatóság, a Collegium Aurariorum, Fejérvártt vagy Zalaknán volt; hogy e hivatal élén egy Procurator állott, s ennek felügyelete alatt álltt a bányák közvetlen felügyelője a Subprocurator. Ezek s több Decuriók felügyelete alatt zsákmányoltattá Róma aranyhegyeinket.

A romai bányászat módszerét leírni nem tudjuk. Annyiről mindenesetre értesülve vagyunk, hogy Róma ide álladalmi foglyait s azokat kárhoztható, kik a keresztény valláshozói hajlam miatt elítéltettek. Ad metalla damnari rettenetes büntetése volt a rómaiaknak. A szerencsétlen foglyot elkísérték ide neje s gyermekei, itt végbúcsút vettek, s soha sem látták többé egymást. Poraik olt nyugosznak fenyves erdőink éjjelében. S képzelhetni számokat Polybius után, ki azt mondja, hogy egyedül a hispaniai bányákban 40,000 ily rab dolgozott, s mennyi izzadhatott itt, Róma főbányász helyén?

A puszkapor nem léte miatt természetes, hogy azon bányászat a mostanítól igen sokat különbözött. Pliniusként igno et aceto rombolá hegyeinket; vagyis Liviusként ardentia saxa infuso aceto putrefaciebant. S miként a nyomokból még most is következtetni, látszik, hogy keményen tüzeltek az aranyeres kőszirtre, melyeket miután izzásba hozták leöntötték; s mikor így porhadóvá teltek, kalapácsokkal tördelének.

Az így nyert arany azután a Triumviri monetales című hivatal kezén olvasztásra jött; s azon minőségbe helyeztetett, hogy Romába indíthatott.

*) Heur's Beyträge zur Dachischen Geschichte 92. lap,

Róma uralma 170 évre megbukott; de csak miután mintegy 20,000 mázsa aranyunkat elvívé. Utána úgy látszik bányáink egy ezredét nyugodtak, legalább rendszeres bányászat nyomára nem akadunk a magyarok fölléptéig.

Mikor a magyarok e földre léptek, úglátszik, az aranyászat csak folyóink fővényében folyt. Az akkori aranynö-sásl ncin lehet a mostanihoz hasonlítani. A magyar dolgok legrégibb történésze, Anonymus, beszélvén Erdély elfoglalása történetét, az Erdélyből megjövő kém szájába adja, uiikép folyóinkban aranyat szednek, még pedig a legjobb aranyat. *) Turóczi, a reá következett történész, aranyunk dicséretét ismétel. **) Bonfin ugyancsak a XV. század történésze még mind csak folyóink aranváról emlékezik, emlegetvén, mikép néha másfél fontos darabokat mosnak ki. ***)

Azonban már a magyar királyok alatt az aranyosás mellett, a bányászatot is virágzásnak látjuk indulva. A XII. század közepén Radnához, s hihetőleg más helyekre is szászokat lelepítnek királyaink; legalább a XIII. század közepén a tatárok egy roppant bányavárost dúlnak fel Radnában. †)

A törvényhozás is kezd ide terjeszkedni. 'Sigmund és Robert Károly a bányászat s főleg a bányáktól! álladalmi illetékei az $\frac{1}{10}$ részben megállapítják, ††) 1. Lajos Zalatnát 1357-ből azon bányavárosi kiváltsággal látja el, meiylyel a több bányavárosok is bírnak, †††) Abrudbánya már virágzott, OiTenbányán ma is látszanak 36 kohó helyei, melyekkel a XV. században birl. Átalában már a XVI. századig az erdélyi bányászat szép kezelésnek örvendett.

*) Anonymus Belae Regis Nótát. Cap. XXV,

**) Thurocz Chronic. Ungar. Part It. Cap. 29.

**) Bonfin Decad. I. Libro. I.

†) Rogcrii Carmen MiscraL- Cap. XX.

††) Sigi'inuml. Itt. Doctr. 13. Robert K. j. 31.

†††) FridvatszLi Mincralog. 70 -71, I.

E bányák egyelőre igen gazdagon fizethetének, nagy darabokban onták a (érmés aranyat. így látjuk a XVI. századból mikép Oláh Miklós esztergomi érsek írja, hogy egy bányász Ahrudbányán 1600 darab arany értékű szabad aranyat talál, így látjuk azon század végiről, 1591-ről, mikép egy más 800 aranyérőri talál, mit aztán Báthori Zsigmond fejedelem Hetruria herczegének küld. *)

A nemzeti fejdelmek alatt tovább emelkedett. Logbuzgóbb kezeltetni Bálhori Kristóf, Bethlen Gábor s Rákóczi Györgyök. A törvényhozás sem feledkezett el: az akkori bányászat jogi államát az Approbataban letéve látjuk. **) De jött a II. Rákóczi ellen küldött török-tatár sereg, mi a bányavárosokat feldúlta, leégeté, s a bányászatot egyidőre megakasztó.

Azonban fellepett az osztrát kormány, bányáinkat Rómasas szemével kezdé tekinteni. A bányászat felett új korszakai nyíla, új rend és módszert hozza be. A Maximilian által Magyarhonban alkalmazott bányászati szabályokat az 1747 diéta Erdélyre is elfogadta. A kormány kohókat állíttatott, hogy az egyeseket segedelmezze. A bányák nagy részét meghagyta ugyan a magánosok birtokában, de befolyását reájok kiterjeszteni igyekezett, mennyiben az úgynevezett directios bányáknál kedvezményeket biztosított. Zalathnát ismét központtá emelé: szóval mindent elkövetett, hogy minél több arany nyerssék. S ezen szabályszerűbb kezelés eredménye a lett, hogy az aranyváltás, mi 1710-ben 13,000 nehezék volt, időnként haladva, 1830-ban már 235,000 nehezékre emelkedett, vagy is $1\frac{1}{5}$ mázsáról 1842-ig 18 mázsára. ***)

*) Woffg. Bethlen Histor. Libro VII.

**) Approbata constitut. II. U.

***) Az erdélyi Bányászat Ismertetése Szentkirálytól. I. 42—51. 1.

14. §. Az Ércztelepek fekvése.

Mint olvasóim látják majd két ezredéve, hogy aranyhegyeinket ürtjük és ürtik. Ki mondja meg mennyi arany került ki innen? Hihetőleg senki. S mégis még most is elég gazdagok arra, hogy hódítók figyelmét magán tartsa. Elég arannyal gazdagíták a világot, s még sincs egy hegyünk, melyben a bányászat folyóink medrén alól hajatott volna. *)

Főtanyája ezen érczeknek a nyugöd havasok vidéke, s ott is főleg azon hegyág, mely a nyugöd határszélén délre lenyúlik, az úgynevezett Cselrás hegyvonal, mit délről a Maros, északról a porkurai völgy vize, keletről az Almási patak, nyugotról a Káján pataka határoz. Négyszög felülete mintegy 6, hossza pedig két mértföldel teszen. E hegy foglalja magában Erdély tartalomdúsabb aranybányáit, leggazdagabb bányahelyeit, mint Nagyágot, Cserlést, Boiczát, Rudát sat. Hol e hegyvonal legmagasabb, olt a lengerszín felett 4,092, a Maros víz színe felett 3,473 lábba emelkedett. Aranyereink majd repéreken (Klffle), majd ereken (Gang), erecseken (Ader) jönnek elő; itt ott fekvényekben (Lager), más érczemekkel vegyülve. Az aranytartalmos kő rendszeren szemecses fővénykő, kovag, porphir és csillámpala közt jön elő. Alakzatja rendszeren haj, levél, lemez, csemetés, szövet, szemcsés szokott lenni.

Belőlök két úton nyerjük az aranyat és ezüstét: egyszer rendszeren bányászkozás útján, másszor a hegyekből beömlő folyók s patakokból! kimosás által.

115. §. A bányászkozás.

A bányászkozás mint mindenütt korunkban, csákány, kalapács, vanlalló, furu, s lőpor által üzetik. A hegyek külszínéről, csak lámák (Stolen) útján juthatni el oda, hol a bányászat fizet. E tárnák gyakran több száz öl hosszak. Az

*) Fiidvalszky Mineralogie 15. l.

arany ereket szabályosan hajtó bányahelyek kevés istalyan indulnak be. Ellenben a többenél, mint Verespatakan látjuk, a hegyek oldalán alább és feiebb mindenfelé bányaszájok tátongnak. Ott hever mindenik előtt a kőrákás, mit mint haszontalant oda kihánylak; mindenfelé látja az ember az aranykővekért felballagó lókaravánokat, vágy onnan rakadva lejtteni le a stompok felé. Sajátságos élet, sokat ígérő háládatlan kenyér.

Gyertyával, csákány, kalapács, vantalló, furuval fegyverkezve merül a sappedt bányász e bányák éjjelébe, hol lábaink alatt darabos kő, az istélyok hosszú folyosóján vizcsepegés kísér: itt ott egy egy felhagyott, kibányászott üreg felett halad gerendákan utunk. Egyszer az istaly csak tágosulni kezdi a vizes léget puskaporral saturált lég váltja fel; a vantallok kalapálása rezgetni kezdi fülcinket; távolról a bányamélyéből világosság alaktalan sugárai kezdenek élönkbe derengeni; a fejünk felett s oldalvást elnyúló egyenetlen boltív szikláik mind inkább kezdik ércz tartalmaik Rt élönkbe ragyogtatni; egyes kőhordók jönnek szembe velünk; a siries tanya némi életszint kezd öltetni; a távol ködében egyes gyertyavilágok fejtenek ki, mellettük mozgó alakok; s ott vagyunk a kincskeresők izzadó homloka megett. Hol egyes aranyereket Őznek, kis folyosót képzeljenek olvasóim: olt ragyog néhány gyertya, ott görbéd vagy ágaslik néhány ember, mint oldalvást vagy feje fölébe fúr, kalapácsosai ütegetvén furuját; a bányáőr ott áll hátuk megett; már mindenik kész néhány jukkal, mindenik puskaport vesz elő darabos bányászport, üregeit megtölti, vékony rézvezsőt alkalmaz kelé, s agyaggal lefojtja; most a rézvezsőt kivonják, helyébe gyuladékonnyá gyártott vékony tűzvezetőt illesztenek, végin ott van a tapló; már mindenik juk töltve, felszerelve van; a bányáőr jelt ad; minden bányász villámgyorsan gyújtáshoz lát, gyertyájával illeti a taplót, a taplók égnek, csillámlanak; a bányászok szoruló kebellet kirohannak a mívelés alatti folyosóból más távolabb üregbe; s kezdődik egy siri hallgatás. Idő múlva mintha

ágyuk kezdenének menydörögni, el elbődülik magokat s miot-ha az egész földet megakarnák reszkettetni; a kilövés újra meg újra menydörög, a setét lég vonali kezd kifelé képezni, mintha menekülni akarna; a hallgatás még kísértetesebb, csak a bányász számláló lassú szava hangzik; számlálja az eldörgő jukakat: s számítja mennyi van hátra még. Hasonlít az éjjeli csatajelenetekhez. Mikor minden juk elsült, vagy többé sülni nem akar, a bányász elöl megy, kezében szövetnek, követik a bányászok, mindenik keblében óhajtás: bárcsak szabad arany szakadt volna. Megérkeznek, olt fekszik elöltök a bányáüreg mintegy összeomlva; mindenfelé ragyog az érez, de arany igen ritkán. S óhajtva néznek végig annyi reinénydus, de gyakran egy fillért se hajló munkájokon; s újra fűráshoz kezdenek, míg mások a köveket takarítják. Megesik, hogy egy egy juk ellövődését be nem várhatvn oda sietnek, s akkor lövi el magát, s a bánya temetővé változik.

Kétségbe vonhatlan, hogy sok helyes reformot Iioza be bányászatunkba a kormány, mégis sok vagyion bálra. Becker lán kissé keserű mikor azt mondja, hogy Yerespatakon, kora leg-híresebb bányahelyén, a rómaiak idejétől a löpor, vantallo, bányaló, és fűró behozatalán kívül, majd mi újat sem mutathat fel az erdélyi bányászat. *)

Különösen Verespatakon tizennégy öl határ illet minden bányát, azon túl mindenek szabad kincstári engedély s az illő tized beadása mellett bányát kezdeni; következőleg gyakran megcsik, hogy egy jól fizető ér szomszédjába megnyílik a bánya, mindkét szomszéd feltalálja ugyanazon ér menetét, s összedolgoznak. Gyakran a kalapácsok egymás üre-gébe már áthallszanak, mindenik fűr, mindenik összedül; be-következik a rémes jelenet, hogy az utolsó falrész is lesza-kad, mindkét fél ott áll fegyverkezve, s mi kezdődik? egy csata élethalálra. ...

*) Becker · Bergmanniiche Reise 11. 168. l.

Az így nyert aranyérczes köveket többire csillén (Hund) taszítják ki; egy pár bányából lóval vonatják, Nagyágón épen vasúton szállítják napfényre. Onnan a zúzdák nyilai alá kerülnek, melyek hegyi palakaink hosszába vannak felállítva, ványolók modorában; a követ itt porrá törik, e porból ir.osatik az arany, mit kénesü fogand össze.

116. §.

K o h ó k .

Kohó Erdélyben négy vagyon: Zalaknán, Ofenbányán, Csertésen, és Radnán.

E kohókat a kincstár állíttatá, nagyszerű művek. Egy templomszerű épület tárul fel a vizsgálónak, vagy hasonlíthatom a vaspályák indó-házaihoz: illy fedézetek alá van felállítva az óriás tűzhely. E tűzhely homloka lapos homlokzatát karzat futja végig, mely felett ott láthatni egy egy pokoli tűzben lán-goló kéménytorkot, melybe egy egy setét alak most érezve-gyet, majd szenet önt kosarából. Mikor már eleget égett, alól a földön kormos férfiak gyülekeznek a kohók torkához, ke-zükben, hosszú vasrudak; a jel a kinyitásra bekövetkezik; a vasrudakkal szuronyt szegeznek a fojtott torkoknak, a rudak helyén gyönyörűen ragyogó csillag szín ércz-forrás fakad fel, s kezd szikrázva folyni a kész üregekbe. S nyeretnek a profont nagyságú ércz-kenyerek, melyek aztán tisztító góczra (Treib-herd) mennek, hol aztán csupán az arany és ezüst marad együtt, minek elválasztása a fejérvári pénzverdében történik.

Mennyi aranyat s ezüstöt nyerünk évenként, mondám. Mi-nőségre nézi aranyunk a legjobbak közé tartozik. Folyóink a legtisztább aranyat adják Európában. *) Bányáink nagy része is 14—15 karátosnál mind finomabb aranyat ad. **).

*/Lénk's Lexicon 111. 2(7. I.

**) Fichtel's Mineralogische Aufshätze 1794.

174. §.

Az Aranymosás.

Az aranybányászat második ágául az aranymosást említettük. Nem játszik ugyan közelítőleg is akkora szerepet, mint a más, mégis figyelmet igényel, mint a természet egyik rendkívüli játéka. Folyóink, patakaink nagy része, kisebb nagyobb mértékben aranyat hordanak, melyek rendszeren fővény szem nagyságúak. Gazdagabb mégis az Aranyos, Maros, Slrigy, Hév- és Hidegszamos, Ölt, Ompoly, Sebes-körös, Szeben, Barcza, Tömös, Csanád; mindazáltal magától értetődik, hogy aranybányáink közül hömpölygők fővényeikben több aranyport hordanak, mint társaik. Fridvalszki az Aranyosról ki meri mondani, mikép egyedül több aranyat iszapolt el eddig elő, mint a mennyit bányáink évenként adnak. Ezen aranypor felszedésére eleitől gondja volt hazánknak; sőt úgy látszik minél közelebb megyünk a bányászat gyermekkorához, a bányászat ezen ágát annál virágzóbbnak találjuk. Régi könyveinkben az összes cigánynép, mint aranymosásból élő jellemeztetik. S tiszta adatait látjuk, mikép az uratlan aranymosó cigányság 1747-től 1832-ig jogszerűleg külön vajdaság alatt állott. Azonban az országos vajdaság eltöröltetett, s helyébe 12 aranyász társulat alakítottatott, s az aranyváltók alá vannak ma rendelve; még pedig az első és második a zalaknai, a hatodik a csertési, a negyedik, ötödik, hetedik és nyolezadik az oláhpiáni, a kilenczedik a brádi, a tiz cs tizenegyedik a to-roczkai, a tizenketlödik a radnai arany váltó hivatal alá. Hogyan szerveztetett a forradalom után megmondani nem tudjuk.

Sőt e háládatlan kenyérkeresetre nem csak egyes cigány családok, hanem egész faluk, helységek támaszkodnak, melyek Czebe, Riska, Karacs, Riskolcza, Csigmo, Kerpenyes, Topánfalva sat. Főhelye mégis Oláhpián Szász-sebes mellett, mint a hol legszabályszerűbben s legnagyobban üzik. Egyéb-iránt az egész aranymosáshoz nem kell valami mély tudomány. Az aranyász főleg vízáradások után kimegy folyója partjára,

hosszúkö asztalát, választóteknőjét s csontszaruját kiviszi. Ott asztalát úgy állítja fel, hogy egyik vége magasra álljon a földtől, a más vége pedig majd a földön fekvűgyék; az így állított asztalra pokróczat terít; előveszi kapáját, kosarába fővényt vesz fel a folyó partjáról, azt asztalára tölti; s addig tölti reá a vizet, míg a fővényt lemossa. E sisíphusi munkát így folytatja egész nap. Mikor kedve korekedik meglátni szerencséjét, pokróczát kimossa: s ekkor fővényt vas- réz- és arany-pórt kap. Ezt elől nyitott szájú választó-teknőjébe teszi, s azt addig rázogatja, míg legelőbb kieregel a fővény, utána a vas- utána a rézpor; s legvégül ott marad néhány szem arany. Ezt aztán választóvízzel össze fogja, s illető arany váltó iához viszi beváltás végett, mert okvetlen be kell adniok.

Ezen aranyváltók működéséről tiszta adataink nincsenek. Egyedül a torockzairól tudjuk, mikép a mull század végét is ide számítva, e hivatal ötven évet véve fel, évenként egyre-másra 411 nehezék aranyat váltta be; minek belértcke 2090 ft. 15 xr. pp. Nehezékét 3 fi. 42 kr-jával fizeték, s így ment érette 1520 ft. 42 kr. Mihez ha a váltó, ellenőr és hajdú fizetését oda gondoljuk, beláthatjuk, mikép a kamara még reá fizet; s hogy a kamarának egyedüli haszna, hogy aranyunk oda nem vész *).

Hogy összesen mennyit mosnak, s összesen a váltók mennyit váltanak évenként be: megmondani nagyon is bajos. Benigni előtte megjelent adatok nyomán évenként 7 — 8 mázsára tette. **).

118. §.

A Bányák.

Visszatérve a lőporrali bányászatra, érdekesnek látjuk megemlíteni, mikép Erdélyben a bányák száma folytonosan szaporodik, s hogy p bányák összes száma, mi 1600-ban 1200, most 2500 felé jár.

*) Nemz. Társalkodó 1838. 11. félév. 19, 17.

***) Benigni s Statistik 1. Band 60. 1.

Ezen bányákat az évi termelés mennyisége szerint osztályozva, első helyen ma Nagyágot találjuk, ámbar Nagyág kinyitásáig Verespatak volt leggazdagabb. Nagyág után a rudai bányák jönnek, mint a melyek közül Nagyág évenként 200,000, Ruda 70,000 pft. értékű érczet hoz napfényre, míg a többiek kevesebbet.

Ezek után gazdagságban a zdraholczi, vulkoi, (Mihály Péter és Pál) s a boiczai bányák jönnek. Ezeken kívül aranyban gazdagabbak Hunyadban: Cserlés, Toplicza, Főzesd, Porkura, Nagymás, Pojána, Olápián; Alsó-Fejérben: Zalakna, Abrudbánya, Verespatak, Kcrpcnyes, Topánfalva, Bisztra, Búcsúm; Zarándban: Fáczebája, Tresztia, Herczegán, Gienel, Stanisa, Dupapiátra, Körösbánya; Tordamegyében: Kisbánya, A nyugoti havasoktól távol, főhelyen állanak Radna és Kapnikbánya. Hogy ezeken kívül még sok bányahelyeink vannak, felesleges is tán említenem.

E bányahelységeket egyenként előadnom, kifárasztaná olvasóim békelfrését. Elégnek vélem négy bányavárosunk: Abrudbánya, Körösbánya, Offenbánya és Zalakna mellett, még néhány nevezetesebb helyeket megemlíteni.

A) Bányavárosok.

119. §.

Abrudbánya.

Bánya-város, s mint ilyennek egyedül ennek volt végig képvisellete az országgyűléseken.

Fejérvártól 10 órára fekszik nyugolra, a nyugoti havasok közepette. Tulajdonkép kis város, az Abrud vize völgyében. Aranyváltó hivatalal van ellátva.

Abrudbánya egy havasias lak, kora ősszel késő tavasszal. Mezei gazdasága nincs, ba mi csekély földet fel is engednek a sziklák töretni, oda is csak tavaszbuat vetnek. Kertészete hely szökés késő tavasz miatt majd semmi; honnan legközelebbi salátáját is több órára eső földről kell kapnia. A szőlőfa hontalan, eddigi rász útja miatt szőlőt hozzájuk ne-

héz szállítani; honnan a nép előtt még a szőlő-gerezd is ismeretlen. Épületük csinos, zsendely fedéllel; sziklás útsík miatt szekeret nem igen tartanak, lovon hordanak mindent, lován járnak a nők is. Lakosai magyarok és oláhok: egymással egybe házasodnak, s fájdalom, a legjobb magyar házoknál gyakorta oláhos nyelvjárást hallani. Szeretik a szép bútort; igen a jó húst és jó bort. Kedves barátságos nép. Mint-ha külön tartomány lakosai volnának: megyek az országba, az országban jártam, így szólnak Erdélyről.

Saját halárán bányája nincs. Bányászatát Korna és Vercspalak területén űzi és űzte, melyek korunkig mint telepei tekintődtek.

E város eredetét még a dákok korából kívánják lehozni, mit a Decebal által behozott zsidóbányászok alapítottak volna. Hogy Róma idejében virágzott, azt többé senki sem vitatja. S úgy látszik, egészen az utolsó századokig főpontja volt bányászatunknak.

67. §.

Körösbánya.

Az előbbinél kisebb bányaváros, kies völgyben, a Fejérvölgy partján. A XVI. században a Báthori család birtoka. A forradalomig Zaránd megye székhelye vala.

Saját határán bányászata nincs, hanem azt Karacs, Riska és Czebe nevű bányász-faluk halárán flzé, mint a melyek szabad faluk lévén, Körösbánya hatóságától függőitek. A két utolsó falut a Báthoriak mint Körösbányához tartozót szám-lálják elő. *) S eddig négyen évenként egy font aranyat adtak adóban a kormánynak. **.)

A zarándi bányászat ismertetésére megemlítjük, hogy a körösbányai és brádi aranyváltó-hivatal 1845-ben aranya

*) Zarándmegye leírása: Kozma Páltól 1818. II. - 12 l.

***) Nemz. Társalk. 1810. I. 13. l.

711 ezüstét 542 márkát váltott be; s így csak az aranyért 200,000 pflnál több pénzt hozott forgásba. *)

121. §.

Offenbánya.

Régen négy faluval dotált bányaváros. Régi oklevelekben neve Aranyos-bánya. Egy 1391-ben költ oklevélben német neve Umberg. Az Offenbánya nevezet 1417-hen kezd előjóni. Szeszélyesen fekszik, az Aranyos bal partján: bányavárosaink legesekélyebbike. A magyar királyok korában nagy szerepet játszott: akkori kohóinak nyomai most is látszanak határain, mint emléke nagy múltjának. Múltja nagyságára mutatnak a regék is, melyek egyikét már közöltem. **) Azon rege, melyből Vahot Bányarém czimü népszínművét alkotá, az is Ofenbányáról maradt fen.

Egyébaránt most is tekintélyes bányahelység: a négy kincstári kohók közül egyik itt vagyon; hozzá ólfát az Aranyos vizén szállítanak.

Tanár Székely Mózes közleményei szerint az itteni bányák 700 ól mélységűek. Legérczdúsabbak a Ferencz, Dorkára, Isten-áldása, Váratlan-szerencse, és Miklós nevezetűek.

Tellurt is tartalmaznak. Az érez, melyben arany, ezüst, tellur, réz és czink a tévórész: zöldkő szemcsés mészkő és agyagporphir repedésekben jelenik meg. ,,

Offenbánya istajai tágosak, s gondosan tarvák. Nevezetes köztök a Miklós bánya istalya, mit római m&nok tartanak, hossza 97 ól, s rizirányos egyenességben hatol be a hegy mélyébe; magassága körülbelül I - 2 ól lehet, szélessége alól 5, felül 1V₃ láb. Oldalain a simító kalapácsok ütési másfél-ezred után is még mind látszanak.

*) Zaránd Leírása 82. lap.

**) Erdély Régiségei. 1852. 258. l.

A Urnák egyelőre csillámpalába indulnak, később zöld-köporphirba mennek át. S úgy jönnek az érez telepek. *)

Az offenbányai termelés hanyatlóban vagyon; minek jelenleg egy vizet lecsapoló főtárna létrehozásával kívánnak lendületet adni.

122. §.

Zalatna.

Bányaváros, s az erdélyi bányászat volt középpontja. Szűk völgyben, az Ompoly vizes Halompataka egyesülésénél, magas hegyek közt fekszik; Fejérvártól 5 órára, a nyugoti havasok közepette.

Már Erd. Régiségeiben említém, hogy mellette hegy emelkedik, mit Zsidóvárnak neveznek, s róla a dák uralom alatt bányászkozhatott zsidók telepének gondolják. A rómaiak korából a városán alól csakugyan maradt egy telep.

A magyar királyok korából 1357-ből látjuk első oklevelet, melyben Lajos király lakosainak azon kiváltságokat adja, melyekkel a magyar birodalom több bányavárosai éltek. **)

A nemzeti fejedelmek Magyarhon bányavárosaiból bányászokat telepítőnek belé, kiket minden polgári terhek alól kivéve, mondhatni mentesekké tettek. *ö{>.)

A forradalomig itt van az erdélyi főbánya-törvényszék, s hivatala mellett aranyváltó-hivatallal, s egy kamarai uradalom főigazgatóságával is népesítve volt. Kohója a leggazdagabb gépekkel volt ellátva. Azonban a forradalomban 1848 oct. 23-R táján lakosait, a hivatalnokok nagy részével együtt az oláhok leölték, a gépeket romba dönték; s a gyönyörű minta-bányászat sok időre tönkre tétetett. Bányászatát főleg Dumbráva és Fáczebája nevű hegyekben űzé. Az első kéneső-érczetet ad. Itt termelték az arany és ezüst, mellett, a fejérvári pénzverde számára a vitriolt. A múlt században zöld aranyat említene, hogy adott volna.

*) Kis követ 1846. 2. 5. szám.

**) Fi'iclvazski Mineralo". 70—71.

***) Benkő. Spec. Transitr. 1. 57.

B) Nevezetesebb bányász faluk.

123. §.

Nagyág.

Erdély leghatalmasabb bányász faluja, Dévával szemben, a Maros jobb partján, a nyugoti havasok szélén fekszik.

Bányája 375 öl magas hegyben vagon. *) Szinte ily magasan fekszik Nagyág is, mely a bányák közé épült, s melynek templomai a kiemelkedő hegycsúcsokról igen festőileg néznek le a Maros partjára s Déva várára. A táj havasias jelleggel bír: mondhatni a tavaszi gyümölcs nyáron, a nyári *őszszel* érik.

Egy század előtt még vadon volt e táj, rajta a polgárosodásnak semmi nyoma, itt ott nyomorult havasi kunyhók, s csak a pásztorok ismerők a vidéket. E pásztorok közül állt elő Ármindián Juon, a Barcsai család sertés-pásztorja, ki mint itt legeltetné nyáját, a mesésebbekkel szólva, érczkigyulást látó,**)

*) Nemzeti Társ. 1852. I. 257. I.

***) Bora's Briefe an Ferber. 97 I.

mások szerint érczkövet kap, s azt viszi Csertésre Bornhoz, ki legelsőbb lett e bányára figyelmes.

Born, mint a csertési bányászat hivatalnoka, a pásztor adományát jónak találván, a később Wildburg nevet viselő Pleczker fejevári tűzészázadossal a bányát 1747 apr. 6-kán megkezdők.

Ily csekély a kezdete Erdély legóriásibb aranybányájának. Megkezdők, még pedig romai bányászat nyomán, *) de mivel igen magasan nyitók, nem fizette magát; honnan kénytelen vala a kormány 1765-ben a József-bányát, az előbbinél 120 öllel alább vinni be. Itt sem üzetett Nagygagy mint óhajtó; úgy nyitók meg 1834-ben a harmadik, Ferencz nevet viselő tárnát az előbbinél még 74 öllel alább. E kísérlet mőzesi vesszővel érintő aranyhegyeinket, s az aranyforrásra itt rá-találtak.

E bánya sokáig Szekeremb-bánya név alatt volt ismeretes, Szekeremb nevű falutól. E falu nevét pedig onnan szeretik szőrmoztatni, mintha a lakosok a bányászat gyermekkorában kikijártak volna ide üzérkedni, érczkővcet csempészni, s erre egymást csak c talányos szóval hitták volna: szekerem, mi magyarul annyit tesz: hogy hordjunk.

Nagyagy nevezetét gr. Bethlen Józseftől 1795-ben kapta, ki mint kincstárelnök e helyet ez időben meglátogatta, s magyar névül e helynek Nagy aranyagy nevet ada, s ebből lelt a mai Nagygagy. **)

Ez adatot reánk Stülz András tanácsos, s a bécsi természeti tára egyik igazgatója hagyta fen, ki c bányáról századunk elején egész könyvet adott ki, még pedig rózmetszvények s földabraszokkal ellátva.

E bánya erei mintegy 400 öl hosszú s 360 öl szélességet foglalnak el. A főér, Magdalena, már is 200 öl hosszú-

*) Nenz. Tiraalk. 1832. I. 258. I.

**) Stülz'a Physikalisch- mineralogiache Beacbreibung d. Gold u. Silber-Bergwerkcg zu Szekcreinb, Wien 1803. 11. |.

ságra, s ugyan annyi mélységre ismeretes. Ezen ér 2—3 láb vastagságú; a többiek csak néhány hüvelyknyiek, s néha csak egy vonalnyiak. A mellék erek is hajtva vannak, s a főárból, mint faágai a törzsből nyújtóznak messzi be a hegy gyomrába. S mennyire tapasztalhaták, az arany bővség délkeleten felfelé, az ezüst bővség inkább északkeleten lefelé vonul. Hogy Nagyág irányban (tellur) is leggazdagabb bányánk, köztudomás.

S ha már számokban akarjuk Nagyág tartalmasságát kifejezni: a tellurérczek arany-ezüst tartalmát, közép szám szerint, egy mázsától 80—120 latnak találják. Egy marka aranyos ezüstben rendszeren 100—250 denar arany van.

Nagyág, mint Erdély minta-bányászata, mindennemű gépekkel, erőmívekkel el van látva; különösen meglepi látogatóját főtárnája, melyen be vaspályán lóerőre alkalmazott szekér szállítja a látogatót, ugyanaz szállítja ki 90 mázsánként az érczes köveket. Úgy a bánya benseje is 300 munkásával nagyszerű jelenetet ad.

Az itteni műszorgalom valóban meglepő. Korán reggel megkondul a jel, mi egy vastábla megveretésében áll. A bányásznép bányász öltönyben, mécsesei, a bányák torkához siet. Ott elhangzik az ima, s beszállnak a bánya mélyébe.

A bányatorkokat érczkő halmazok jelelik; s tőlök a zúzdákhoz fa-járdák vezetnek. Legmelepőbb a Ferencz nevet viselő főbányatorok. Homlokán ott áll I. Ferencz császár neve, mint kiről nevezők; s a megnyitás éve: 1834.

E torokba lóerőre alkalmazott vaspálya visz, mi az erdélyi embert, ki gőzöst itthon nem lát, kellemesen lepi meg. Egy ló, melynek gyepelője sincs, elébe áll a négy kerekű vonatnak, irányzója a bányász utána ül, s úgy következnek a bemenők s szükséges mennyiségű szekérvonatok.

A személyszállító szekerek kitömött ülhelyeire, mint nyeregbe ülnek. Minden látogatón nedv elleni ott kapott felöltöny. A vezénylő s többek kezében égő mécssek; s ekkor nyílik meg a bányatorok ajtaja.

Egy ló roppant terhével a legnagyobb gyorsasággal s könnyűséggel halad. A törpe fejér boltozat, a híves légvonal, a mécsek lángja, s az út öleit mutató fejér táblácskák tetsző elrepülése, itt ott egy-egy mellék bányáüreg a legszokatlanabb látványt adja.

Így utazunk egy földüregben, mely felett Nagyág házal állanak, s melyből aztán a bányák mellékágai ágaznak szerte-szét.

Benn a lovat előírói hátulra fogják, s megkezdődnek a kijövetel jelenetei. A sebes légvonal miatt a mécsek elhalványulnak. A nyíl egyencsességű üreg végén mint egy fejér csillag tűnik fel az ajtó világa. A csillagból lassanként hold nagyságú fény áll elő. Az ajtónál a mozgó emberek törpékből mind magasabb alakot nyernek. Mígnem az ajtónál megáll szekerünk, s előttünk áll ismét a nagy világ, és a napsugár. *)

Mind a mellett hogy a bányászat részvényekre van fektetve, a kormány kezelteti. A részvények száma 128: ebből 32 az áUdalomé, 16 a császári család tegjaié, 80 magánosoké.

Hogy mi tulajdonkép e bánya, azon számokban mondhatjuk el inkább, melyekben belbecse van kifejezve. E számítások szerint a múlt tized közepéig 110,300 márka aranyos ezüstét hajtott vala ki, minek pénzérteke 18 millió pft. **) Évenként pedig 150 márka aranyat, s 750 márka ezüstét; vagyis 200,000 pft áru érczet, miből tisztahaszon 30—50,000 pft marad.

Nagyágon az utolsó években bányásziskola nyílt meg.

124. §.

R a d n a.

Romja a hajdon legnagyobb bányavárosnak; most fürdőjéről ismeretes.

Bányáiban az arany és ezüst igen csekély, inkább ólom után fáradnak, mi mészköben és csillámpalában van. Ólmot mintegy 2000 mázsát termel.

*)Nemz. Társalkodó 1·T17. II. 228^253. I·

**) Knöpfler V. Magy. Orvosok munkái. V. 71— 75. I,

Hogy már rómaiak bányászták, annak nyomai vannak. Hogy 1241-ben a talárok nagyszerű bányavárost dúltak fel Hadnában, többször említettük. Honnan a legvalószínűbb, hogy Gejza király az első szászok telepek egyikét ide tévé le. Mongoldúlaskor hogy szászok lakták, kétségtelen. Opor László vajdasága alatt, mint tekintélyes ezüst-bánya jön elő: a vajda egy 1310-ben kelt oklevelében Radnának királyi kezelés alá visszabocsátását ígéri. *)

Úgy látszik, inég azután is virágzott mind addig, inig szászok űzték bányászatát. Bekövetkezett azonban az 1764—6-ik év, be vele Radnavidek határöri fegyver alá vétele; a radnai szászok mintsem a fegyvert felvegyék, Wester Lukács nevű pnp-jok alatt felkeltek, s Radnát oda hagyák az oláhoknak.**)

Így jutott az oláhok kezébe, kik a bányászatát ma is folytatják; mi azonban naponként hanyatlik. S a szépségben oly dús táj, mely egykor mint város köre, mint passus, mint bányavidék és fürdő, a polgárosodás magas fokán állt, maholnap szomorú kietlenné fog sülyedni.

125. §.

R u d a.

Ruda oláh falu, a nyugoti havasok közt, havasi patak völgyében. Nagyág után ma leggazdagabb.

Mint minden tekintélyesebb bányahelyünknel, úgy itt is láthatók még a római bányászat nyomai. Többek közt látható a bányászat ritkaság-gyűjteményében egy nagy római mozsár, felirattal, mi náluk a mai zúzdákat pótolható. Hegedűs, volt bányagazgató irományai után szólva, a romai rahányászok néhány hálószobáját feltalálták: köbe voltak ívelve, kereken nyugpadok, s közepében tűzhelylyel ellátva. A maradványok közt cinbercsont s láncz is jött le korunkra.

E mellett istalyak jöttek le, melyek több százados bányászkodás nyomait hordják, s melyek a hegybe oly messze be

*) Frivaldszkinál az oklevél 107—B I.

***) Lenk's Lexicon III. 372. I.

voltak hajtva, hogy az újabb bányászat rajtok csak hamar kincshez jutott.

Így senyvedett e bánya 1750—60-ig, mint a mikor a Ribiczei család műveltetni kezdé. S művelteté egész a horavilágig, még pedig oly sikerrel, hogy e család örököse, az élceiről ismeretes Ribiczei Károly Poroszhonban mulatván, kölni vizzal mosdott, s pezsgővel öntözteté szobáját.

A hóravilág feldúlta, s a bányászat összement. Úgy vásárolja meg 1791-ben gr. Teleki József, Lajos, s Toldalagi Kata Turi Lászlóné. Honnan ma nagyrésztét, 72 részvényt, gr. Toldalagi Kerencz bírja, a többi részvény gr. Teleki, b. Bruchenthal s Toroczkaikak közt oszlik fel.

Mit Ribiczei hajtattott, az a Három-király nevű bánya. A most virágzó Tizenkét-apostol nevet hordó bánya később fedeztetett s nyitattott fel, az előbbitől egy fertály mértföldnyire.

A bánya újjáalakulását Hegedűsnek köszönhető, ki 1828-ig, mikor elme-baja miatt lelépett, a bányát oda emelte volt, hogy már haszonnal bányászták.

Az említett évben vette át Bihari, mostani igazgatója. S mondhatni ő kezdé terv szerint aknáztatni úgy, hogy a jelen a jövendőt is tekintetbe vegye. Alatta nyílt meg a harmadik öröklő-istaly, az előbbiektől egy mértföldre; mely istaly Toldalagi Ferencz gróf fiáról, Viktorról, arany belükkel Viktor öröklő-istaly nevet hord homlokán.

A bánya minden gépekkel, vízerőművekkel, vasúttal ellátva, akkora virágzásnak örvendett a múlt években, hogy a bányákban mintegy 500, a bányák körül kün 200 ember foglalkozott,*) évenként 70,000 pft áru aranyot s ezüstét bajjéknak ki, miből levonva a 47,000 pft költséget, tiszta jövedelme 23,000 pft maradt **)

Azonban a forradalomban részint az oláhok, részint elv-kérdés miatt a magyarok annyira feldúlnak, hogy csak tetemes költséggel sikerült helyreállítani.

*) Nemez. Társalk. 1810. I. 42. I.

**) 1811-i Bányász-Kalendárium 118. |.

Ruda ereket hajt. Stompjai s fűrész-malmai a Körösön vannak. Stomp-nyilai számszerint 128-ra mennek. Az ügynevezett directios bányák közé tartozik, s mint ilyennek igazgatója kormányi nyugpénzre számít, számadásait kormányi vizsgálat alá terjeszti.

126. §.

Verespatak.

Bányászatunk ez ős fészke Abrudbányához egy órára esik. Valami sajátságosan fekszik, két hegykar völgyében, kis patak mellett. Körüle a kopasz hegyek oldalai mindenfelé bányaszájokkal s odavezető úthálózattal vannak rakva, melyek tetején csipkézeti a rómaiaktól hagyott bányahelyek alkotnak.

A romai bányászat nagyszerű maradványait a Régiségekben mondtam el.

A falu felett töltéssel fogták fel tavakba a vizet, s c víz folyását kíséri a falu menete, mint a mely patakocskán a zúzdák egymást érik. E stompok csak kedden déltől szombat estvíg kapnak a tóból vizet, honnan a viz itt igen drága jószág. Az útas mar messzire hallja a végtelen zúzszakopogást, s mire oda ér, hangját pár hanggal feljebb kell hangolnia, hogy a faluban magát megértethesse. A falunak mondhatni nem utczái, csak szűk nyílásai vannak, mit termés-köböl felrakott palánkok nyitnak. Épületei csinosak, sőt emeletes házakat is bír; csak kár, hogy a szikla-alap szeszélyes fordulatai miatt rendbe építeni nem lehet; gyakran egy telek lapályosítása annyiba kerül, mint maga a ház; honnan az épületek igen drágák. Piacza, melyen kétszer van vására hetenként, nem igen választott, minthogy nem vala miben válogatni. Szobáik belől csinosak, gazdag bútor s szép órákkal mindenfelé. Az előszobákban kedves bútor az ón edények s fegyverek hosszú sora. Sajátságos egy falu: sok helyt felhagyott, kiürített bányákra van épülve, főleg a régtől sülyedő állapotban levő, kiürített Gaura hegy feletti lakokat veszély fenyegeti. Merre csak az ember jár, mindenütt arany: nem léphetni egyet, hogy arany-

porra ne lépnénk. Mindenütt csak aranyászt foly; itt lovak hosszú karavánai hozzák le a hegyekről a stompokhoz az aranyköveket, a stompoknál ott foglalatoskodnak a nők és gyermekek, míg a férfiak ott virrasztanak a bányák setétében.

A verespataki bányászélethez semmi sem hasonlít Erdélyben. Népe magyar és oláh vegyület: az oláh nép fanalismusa, s a magyar nép vendégszeretével. Heten állal izzad, vásárnap felveszi ünnepi öltönyét s lakomához fog. Azonban hogy e népet pár vonással jellemzzem, tánczigalmában mutatom fel.

Van Verespatak egyik hegyoldalában egy kis fenyves, s e fenyvesben egy pázsintos tisztás, melynek köre amphitheatromszeriileg emelkedik. Tnnepei délutánján felharsan a faluban a zene, s a fiatalság kulacsokkal fegyverkezve, a zene kíséretében az említett fenyves felé indul. A zene gyönyörű viszhangja felveri a falut; a fiatalság kulacsa pedig, melyből mindent kínálnak kit előlálálnak, felveri a kedélyeket. S néhány perczre ifjú és öreg talpon van, ételt és italt lógatva kezében vonul fel a fenyvesbe.

Egy óra múlva már be van népesedve a kör: közepén ott vannak- a hangászok, s körülök 40—50 táncospár. Itt láthatni e bányásznép gazdagságát. A férfiak patyolat fejéringben, habfejér posztó-nadrágban, selyemmel kivart bőrderékkal, ezüst sarkantyús kordován csizmával jelennek meg; inig a nők is a lehető hófejér vagy selyem Öltönyt hordanak. Az így öltözött tánczosok koszorújában látni fogunk nagyanyákat unokáik mellett, még pedig oly renddel, melylyel a nők évei állanak egymás után. S ha az így kiállított tánczosokat a fenyvesek alá leült nők és férfink koszorújában képzeljük: teljes fogalmunk van.

A zene megkezdődik. A tánczosok hosszú sora figyelmeccsel várja az előtánczos figuráját, melynek nagyobb része láb—dobogtatás; azonban nem hiányzanak a megforgatások, nem a hosszas körmenetek, melyet néha a nézők között visznek el. Ily menetek alkalmával megtörténik, hogy az előtánczos valaki borkínálását elfogadja: s itt is, mint ha tánczfigura lenne ez is,

lánczos és tánczosné utáncsinálja a kulacsürítés figuráját. Így foly le a táncz. A táncz-zene végzetével a fiuk nem sokat fáradsanak, hogy hölgyeiket garde-damejaikhoz visszavezessék, hanem a mint a cigány ráhúzza: a fiúk a köz-bor felé sietnek, az ott hagyott leányok pedig szüleik felé iramlanak, hol sárgálnak a poharak, forognak a sütemények.

Ha estve lett, az öregek haza ballagnak, az ifjak valamely házhoz vonulnak, s folytatják az idylli mulatságot, míg reájok virad a nap, mely bányába inti őket.

Mint említém, Verespatak nem ereket hajt, aranytelepek után bányász, innen mindenfelé bányászaj. E hegyek minden irányban aranyosak, de aranytömeg csak gyéren mutatkozik. Innen van gyakran, hogy ki ma kétségbeesve viszi utolsó cipóját a bányákba, gyakran mint dús gazdag tér haza éhező családjához, mert egész aranycsomót talált; míg ellenben ki ma gazdag, éveken át majd mit sem találva, nyomorultul hal meg. Innen van, hogy némely egy bottal jön ide, s mint dús örökös hal el. Innen az, hogy sehol sincs kevesebb becse a pénznek, életnek, mint Verespalakon.

Verespatak bányái a Kirnik, Nagy és Kis-Csetátye, Lety, Igren, Orla és Gaura nevű hegyekben vannak elszórva. E bányák szikla-nemei: mezeikő-porphir, rom-porphir, szürkekő és tracbitkő.*) E hegyek egészen át vannak már furdalva. Nem lévén tiszta ere az aranynak, a bányáknak rendes menőtök nincs; majd le, majd felfelé csapnak, mint a remény vezérli őket. A bányatorok megy darabig egyenest, egyszer csak öblösödni kezd, majd lépcsőkén, majd létrán vezet fel, majd alá; majd setét mélységből két gerendát látunk hárán-tékosan felemelkedni: ha kérjük mi az? a merész vezető a gerendákra veti magát, lesuhad rajtok, s száz öl mélységről kiált fel hozzánk; s néhány percz múlva ismét látjuk mint kísérletet a mélységből felmerülni. Vannak bányák, mint az orleai bánya, mely 500 ölre van bevive. Ily be hatolnak lét-

*) Kiskövet 1846. I. 25. l.

rákon, pallókon a verespatakiak. Ez élet regényesen borzasztó: itt van a bányászat költészete.

Fájdalom, e bányák már több évek óta igen rosszul fizetnek. S bár miként fizetnek, igen nagy zajt ütött volt közöttök bizonyos Hocheder August, állítólagosan tiroli ember megjelenése, ki 1846-ban mint tőkepénzes házak biztosa jött, s azt terjesztő cl, mikép ő az egész hegyet le akarja gépekkel morzsoltatni, mint telte ezt Emiliában. A nép ez emberben kenyere elrablóját látta, s felzúdult volt.

Mert ha szinte rosszul fizet is a nagy rész, soha sem hiányzik legalább egy, mely részvényeseit ne gazdagítsa; ilyen most Szent Samu, mely jelenleg hetenként 7—8 font aranyat ad rendszeren.

Az utolsó években a kormány nagy figyelmet kezdte e bányákra fordítani, saját bányáit hatalmasan ellátta; többek közt Szent Kereszt nevű bányájától hosszú vaspályát építtetett. E kívül több nagyszerű épületeket állíttatott különböző még meg nem kezdeti vállalatokra.

127. §.

V u I k o j.

Verespatak kicsinyben.

A völgy melyben e falu fekszik, hasonlóan tele van munkás zúzdákkal, s ott vannak körüle a bányászok házai, melyek azonban nem a verespataki szép házak.

A rómaiak bányászatának itt is több nyomai. Mai bányái Konczu és Fraczinata nevű hegyekben vannak.

Most oláh nép lakja e völgyet; de oly oláh nép, mely azt igényli, mikép neki a régi magyar királyoktól kiváltságai vannak, minthogy eleiket, kik szászok lehetének, tán Gejza király hívta be bányászkodni. A nép elvesztő nyelvét, beleolvadt egy más nemzetbe, mely e hegyeket lakja; de kiváltságait egész napjainkig lehozta. Utolsó években felszólíttattak az adomány oklevél előmutatására; de senki sem tudja hol van: s kiváltságuk veszélyben forog.

E bányá nem oly rég korunkban igen jól jövedelmezett. Bányabirtokos Schlafkovics igazgatása alatt igen jól raenU Többek közt a bányakövek törésére Brahma-sajtót állítottak volt; azonban nem felelvén meg teljesen a czélnak, a 10,000 pflba került sajtó most már ott bever. S a bányá termelése is lejobb szállott,*)

E bányák körében mennyi földismeit ritkaság merülhet fel, mennyi régiség került ki, melyek valának azon római táblák is, mikért a pesti múzeum 2000 pftot ada; s mégis alig van bányahelység melynek illő régiség és ritkaság-gyűjteménye volna. Mi szép lenne, ha bányabirtokosaink, bányai igazgatóink, belátva a haladó kor ebeli igényét, hol ily gyűjtemények nem léteznek, ilyeket alapítanak. A legcsekélyebb gyűjtemény idővel egész községi múzeumná válnék. Mi szép lenne az, mikor a honbúvárt, idegen utazót majd minden bányahelység egy-egy természeti ritkaságok tárába vezetné; s a késő századoknak emléket hagynánk napjainkról.

*) Kiskövet 1846. 4. sz. 27. l.

TIZEDIK FEJEZET.

ÁSVÁNYOS. VIZEK. FÜRDŐK.

128. §.

Előzmény.

Az ásványokban annyira dús Erdély, ásványos-vizekben is gazdag; hazánkban aránylag teméntelen fürdő.

S nem csak mennyiség, de minőség s változatosság tekintetében is versenyezhetünk Európa bár mely ekkora földterületével. Borszék és Élőpatak savanyúvizét a selstersivel szerelik párhuzamba tenni; valamint hinni szeretik, hogy a borszéki még az egyenlítőt is kiáltaná. Hévmérsékletök is szép rangba helyezi vizeinket. A borszéki 7° R. a fagypont felett, oly hidegség, melynél Európa alig mutat egy pár hidegebbet, pl: 5—6 fokút. S c hideg ásvány-vizekkel szemben ott állanak meleg-fürdőink, 25° R. fok körül, e részben nem versenyezhetve Európa 60—70 fokú melegfürdőivel.

Azonban e hévséget kellően kipótolja azon sokoldalúság, mely ásványvizeinket jellemzi. A savanyú, sós, keserű, kénes vizek majd minden árnyalatát felmutatják. Alig lehet Európában ásványvíz, melynek rokonát fel ne tudnék mulatni. Míg másutt, mint Németországban Struve módszere mesterségesen állítja elő a gyógyvizeket, nálunk nagyrésze olt pusztul, mondhatni ismeretlenül.

Ne várjanak azért olvasóim tökéletes leíratot, e szegény feledett haza e részben is feledve van. Míg a szomszéd Né-

metországi fürdők csekélyebb értékkel mindenféle ismeretessé emelkedtek, s a selsztersi évi hasznobére 100,000 forint felé jár, addig a mi páratlan Borszékünk évi hasznobérét pór ezer pengő körül látjuk, s fürdőink végtelen gyógyerejét rajtunk kívül, csak a két Oláhország ismeri.

Ezt nagyobb részint orvosaink szűkkeblűségének köszönhetjük. Különösen e század orvosainak, kik a múlt századiaktól a fürdők ismertetésében oly messze elmaradtak. Be kell vallanom, e század orvosai közül alig merül fel lelkünk előtt egy pár név, mely előtt a gondolat e részben tisztelettel megállna.

A múlt század több kegyelettel viseltetett a haza e kincséhez. Nem tudom a múlt század orvosai alaposabb orvosok, melegebb hazafiak, magasabb szellemek valának-c? de annyit láluk, hogy nekünk e században sem egy Barbeniusunk, Vagnerünk, sem egy Neusladterünk, sem egy Mélyítsünk, vagy Nyúlásunk nincs. Legtöbbet lelt e részben dr. Pataky, volt főorvos, ki majd minden vizet vegykémlet alá vetett, ki után mi is legtöbb vegykémletet fogunk közölni.

A honérdek kételkednem parancsolja a felett, hogy azon sok szép értekezést, mit a múlt század utolsó fele o részben felmentett, egy idegennek az előlmenő b. Crantznak kellene köszönnünk: de egy dr. Nyúlás előtt, ki Hadnát ismertetvén, élőbeszédében megváltja, mikép ő szegyéivé azon feddést, melyet Crantz tett n két Magyarhon természetűdósaira, az érczes vizek clhanyaglásáért, tollat ragadott, és irt ... ily ember előtt mondom az emlékezet mégis szívesebben leborul, mint azok előtt, kik sem idegen, sem hazai fciszólításakra ncin akarnak tollat ragadni.

A múlt század vége egész, arany idő volt az ásványos vizek irodalmára nézve. Crantz Austria ily vizeit leírván, Erdélyből is sokakat rá birt a neki dolgozása, vizeinkből sokat megemlíti, s mintegy megkezdi irodalmát. *) Utána Vag-

*) Beschreibung d. Mineral. Bruuneas Oestereichs. Wien.

ner Lukács jó, nem bonczolja ugyan vizeinket: de az előbbinél tökéletesebb lajstromát adja. *) Dr. Barbenius József mér részletekre bocsátkozik: Háromszék 20—21 savanyú vizét vizsgálat alá veszi, s kis dolgozatában sokat elmond. **) Dr. Nyulás Ferencz még mélyebben bocsátkozott a részletekbe, nem csak kutatott, de bonczolt is. Tudományos átvizsgálás alá veté Radna borvizeit, s rólok három kötetes magyar könyvet adott ki. Második kötete előbeszédében megígéri, hogy Radna után Erdély több ásványos-vizeit is bontani fogja: de szép ígéretét nem váltható be. ***) Valamint dr. Mátvus is sokat tett, ki Itat kötetes Diaetikájában, Erdélyre 8 különösen ásványos-vizeinkre sok szép megjegyzést lelt, s ott áll prothomedicus Neustadler, ki a Sicb. Quartalschriften ásványos-vizeinkről igen sokat s alaposan értekezett.

Azon időtől fogva, ha láttam is e tárgyban önálló könyvet, nem jut eszembe. Korunkban ha jött egy pár röpirat, az hasonló volt a Kősóéhoz Vízaknáról, kit előszeretete oly messze vitt hiedelmében, hogy Vízakna sós tavaiban jódat véle, mit még eddig senki sem mert ily vizekben találni.

Ez körrajza Erdély Balneographiája történetének. Magyarhonban dr. Tognio Lajos kívánta volna figyelmét Erdély ásványos-vizeiro terjeszteni, mint ezt az 1843-ki Házibarátban bizonyító: mi fog általa bekövetkezni, as még csak remény,

Fürdőink előszámlálásában míg tarthatnánk célszerűbb sorozatai, mintha őket jelenkori divatban lételök fokozata szerint adnék. Ne hogy részrehajlással vádoitassam, betűrendben adom, azon megjegyzéssel, mikép mint használatba vett fürdőket három rangba sorozhatjuk: az első rangúak Borszék, Élőpatak, és Radna; másod rangúikká jönnek a többek; mert a harmad rangukat ezektől megkülönböztelém. Betűrendben tehát így következnek:

*) De Aquis medicalis Traussilvaniae Wien. 1773.

**) Chemisch Untersuchung einig, merkwürd.. Sauerbrunn der Stellerathle Háromszék Hermannstadt. 1792.

***) Radnai borvizek bontásáról sat. 1800.

A.) Hideg fürdők.

a.) B o r v i z e k.

129. §.

Borszék.

Borszék az erdélyi borvizek királya. Mint ivó borviz páratlan, egy a maga nemében; mint fürdőhely korunkban hanyatlik; az elsőséget Élőpataknak kénytelen engedni.

Erdély északkeleti szögletében a székelyföld Gyergyá nevű vidéken esik, a hazánkat Moldvától elválasztó határszéli fenyves erdők között, magára, távol a világ zajától. Fekvése vadregényes: keskeny völgyét fenyvesektől fedett magas hegyek körzik.

E táj még a múlt század elején vadrengeteg, völgyei semmi út se hasítá át, őserdeit csak a vihar vagdaló, s kútját csak egyes pásztorok ha ismerék. Még 1740 előtt, a most édeni vidék oly rengeteg, hogy a völgy forrására a belények is le szálltak;*) s csak a belény-vadászok merész léptei ha felve rék őket onnan, hol most egy virágzó telep áll, s hol most a nap Páris divatczikkeit sugározza körül legmagasabb körök-hölgyein.

E borviz felfedezését rendszeren gr. Bánffy Dénesnek a II. Bánffy György főkormányzó apjának szokták tulajdonítani, ki azt vadászat közben ismerte volna meg. Csak hamar nagy hírre kapott, 1760-ban már 40-nél több vendég látogatja. **) Világhíret Zimmethausen Antal Bécs városi tanácsosnak köszönheti.' A nevezett úr, honn elbetegesedett, Németország fürdői egészségét visszaadni nem tudók, végre Bécsből a polgárosodás középpontjából, ide a civilisatio véghatárára jött, az akkor még igénytelen forráshoz: itt egészsége helyre állta, a helyei Ditró és Szárhegy — a két birtokos falutól—haszonbérbe vette,

*) Jos. Benkó Transilvania Generális 1. 131 lap.

**) Lucas Wagner De Aquis raedicatis 55 lap.

fürdővé képezvén, Borszékei megalapította... Ziramelhausen meghalt, neje s családja most is Borszéken lakik.

A szárhegyi gr. Lázár család, a csiki urirend, katonai s polgári hatóság pártfogásába vette, s sikerült Zimmethauscnek Borszék ügyét odavinni, hogy 1807-ben az ottani akkori vegyes megyei kormány, az erdők rengetegjén út, a néhány érárt tartó utat kivágálá. De csak annyira vitte vala, hogy 1830-ban, a Moldvából jött Duldncr, mint haszonbérője, minden üvegre egy p. krt akara vetni, hogy abból az utat elkészítse. De akarátát az adózni nem akarás elve megbuktatta.⁴⁾

Ezen út kinyitása Radnát, Erdély addigi legelső fürdőjét elejtette, s helyén pár tizedig Borszék fényelgelt, s fényelgene ma is, ha ez minden középponttól, várostól, piactól oly távól nem esnék. A forradalom után útja kiköveztetett, s a tölgyesi útszoros kiköveztetésével Moldvával, s így Galaczczal összekötetésbe hozatott, '.

Borszék fekvése valami sajátságos, köriile néhány órára csak hegy, örökzöld fenyvesekkel. Borszék egy kis ialu nagyszerű épületekkel, egy elrejlczett remeteség láncterem, kártyaasztallal, Pest, Kolozsvár legizlelesb divatezikk-sátraival. Borszék egy elvonultságával elcsábítani akaró szabad hölgy, egy zöldbe rendezett színpad, saisonja valódi zöld-farsang.

A völgy melyben fekszik, délkeletnek nyúlik, s a 60 laktól álló falu egész völgyfelét elfoglalja; főforrása az északi hegyoldal aljában buzog, az épületek középutt s piacza szélén. A kút fekvése kissé mélyen van, lépcsőkön kell hozzá lemenni, s ott három csőt találunk, mely az említett irányban osztja vizét... De nem a földre, vizének nincs idejo a földre leesni: reggel és estve kristály poharak fogják fel azt, Erdély s a két Oláhbon szépei számára; máskor éjjel és nappal a székely borvizes szekerek tábora zajlik köriile, s fogja ki gondosan utolsó csepp vizét. Bécsnek a glacis-n van kávéháza, melyet megnyitása óta éjjel és nappal soha a vendégektől bezárni nem le-

*) NemzetiTársalk. 1830. 327 l.

hetett: úgy Erdélynek van borvize, melynél felfedeztetés óta a merítés csak télen szűnt meg, máskor cseppje földre nem juthatott.

Vize oly bő, hogy minden egyes csatorna minden perczre két üveget tölt meg, s így a három cső érájában 360, huszonnégy érában 8640-et, s így közép számításban a tölthető időkre évenként $2\frac{1}{4}$ millió üveget tehetni, mi hozzávetőleg mintegy 4 millió iczét lehet.

Vize hideg, tiszta, kedves ízű, minden borvizeink között benne legtöbb ether, ivásánál erejével az orrot facsarja, a gyomrot nem terheli, lágyan tartja, az étvágyat elősegíti, s a bort mindenek felett főzi. A kedves savanyúság, mely Borszék sajátja, általános tetszésben részesül. Ereje akkora, hogy borvizek üvegeinket, melyek majd kopások, két itzések, ha rögtön bedugják szélyelveti. Honnan borvíz-kereskedőink, az üveget eddig csak pár óra múlva dugák be, s dugaszát otthon szarkozák meg.

Létrészei:

Szénsav	56, 27 köbhüvelyk.
Szénsavas szikéleg . . .	18, 80
Szénsavas keseréleg . . .	12, 52
Szénsavas mézséleg . . .	5, 26
Kénsavas szikéleg . . .	1, 75
Szénsavas vasélecs . . .	0, 17 *)

E forrás régebben még tüzesebb volt, az 1634-t földrengés összezúzta, s forrását eredeti tisztaságába visszahozni mind e mai napig nem sikerült; s ha nem sikerülne, akkor sem esnének kétségbe, e forráson belől a hegyek közt, az előbbihez hasonlót bírunk, ha nem jobbat.

Borszék egyedül az, melynek vizét szerte hordják, s melynek neve alatt csempészik a többi borvizeket. Nevének hitele van. A székely földnek egész tájai vannak, melyek egy fakó szekérbe két lovat fognak, a szekérbe egy ládát, tetejébe egy

*) Uebersicht d. Arzneimittell. Wien 1851. 177 l.

gyékény ernyőt, s alája 2—300 üveget tesznek, s a könnyeden összeszerkesztett fogattal Borszékből egy nyáron 10—12 szekér borvizet szerte szállítanak Erdélybe, üvegit 10—20 p. krral fizettetve. Miként drótos tótot Európában, úgy borvizei székelyt Erdély minden zugában találhatni, sőt a két Oláhországot is ellátják. Annyira keresik e pénzforrást, hogy néha egy hetet is kénytelenek várni, míg a töltés sora reájok kerül.

A főforráson kívül nevezetesé teszi Borszéket, úgynevezett Lobogója: egy pár négyszeg öles feketén felbuzgó borvíz forrás ez, egy neme a vizokádóknak, mit a fürdő-vendégek fürdőnek szoktak használni. Vize 7° R. a fagypony felett, oly hidegség, melyben a gyöngébb idegzetűek lázt kapnak, s melyet a legerőteljesebbek sem képesek 10 — 15 peresnél tovább álleni, s melyről hinni szeretik, hogy 25—30 perez bizonyos halált hoz. Ezen kívül más fürdője is van, s a mellett zuhanya.

Borszék, mint ivó víz legjobb, mint fürdő leghidegebb, mint fürdőhely legmagányosabb, legelvonultabb, legaristocralicusabb. Közelebbről kápolnája épült, építette mostani protectora, volt országos canceller gr. Lázár László, kinek igen kcdvencz nyári mulatója; s kinek nevéről 184'J-ben egy ujonnan felfedezett s használható kólát a vendégek László kútjának neveztek el; melynek keresztelőjét fényes lakomával ülék meg. *)

A bővebb ismeretet óhajtókat útalom Kurz Antal ily című munkájára: Borszék, Siebenbürgens berübmtesler Kurort.

130. §.

Csik-Tusnádi borvíz.

Az Ólt, Csíkból Háromszékre menőleg, a két szék határán magas kőszirtet metszett ketté. A kőszirt két oldalán erdő, szdk völgyében az Ólt bal partján kövezett út s keskeny térterül, s c kis tár öreg fenyvesei közt fejeérienek Csik-Tusnád fürdőjének lakházai. K fürdő regényességével Erdélyben egy

1

*) Nemzeti Társalkodó 1840. II. 76. 1.

sem mérkőzik. Tőle keletre egy meredek hegy áll fenyvekkel, előtte az út és Ólt felett várromszerűen kiálló kőszalok; közelében egy várrom és a Szt. Anna tava; feljül rajta a Mitács hegy, melyen a szoros-út szalaga át vonul, s melyen Gál Sándor 1849 júl. 5-én Szi. Györgynél vesztett csatája után 200 magával megállt, s ha utána nyomulnak, megütöközött volna.

E fürdő még igen fiatal, honnan mondhatni még ismeretlen. Alapíttatását Éltes Alajos tuznádi birtokosnak köszöni, ki c tájat, mely addig Beszédmező nevet horda, 1845-ben haszonbérbe vette a falutól 99 évre, s részvényeken c fürdőt állíltá. Nevezetes befolyása volt reá erdélyi kath. püspök a már néhai Kovács Miklósnak, ki szülötte földéért lelt áldozatait itt azzal tetézd, hogy a szegények számára egy szép lakházat építtetett.

1848-ban már több épület állt, s az élet benne megvolt indulva: azonban épületeit a mozgalmak tetemesen megrongálák.

Három forrása van, mi fürdésre van alkalmazva. Akkora bővségben buzognak, hogy patakban folynak be a közel Óllba, s medrök, mint veres kigyó tekereg az agg fenyők alatt el. E három forrás együvé van vezetve, s belőlök fürdő van előálíltva. Mérsékletük mintegy 18—20° R., tehát a meleg-fürdők alsó fokán áll. Ivóvize ezektől száz lépésnyire van, elég tiszta, erős és elég kellemes. Alkatrészei: chlorkali, chlor natrium, szén-savas széksó, szénsavas mészföld, szénsavas keseréleg; kénsavas vasélecs, agyagföld és kovaföld. A fürdővizek ettől némileg különböznek. *)

131. §.

É l ő p a t a k .

A székely föld déli végpontján fekszik, Brassótól 5 órára. Árapatak nevű falu határán alakult, s ma már Erdély legdűsabbban szerelt fürdőtelepe, kár hogy nem fekszik kellemesebben, s hogy völgyének kilátása nincs. Vagy is Nagy Fe-

*) Dér Sztelit 1853. 2. sz.

rencz élesen jellemző szavai után szólva: vannak tájképek, melyeknek színezésében s idomításában, úgy látszik, csak szunnyókálva működött a természet ecsetje, s a melyek inkább el-lentételül formálvák, hogy mellettük annál inkább kitűnjék a valódi szépség bájhatalma; ezek közé tartozik Előpataka. Egy szűk völgy szakadásos árkaiban, minden kilátástól megfosztva, nagyon prosaicus hely ez, élénkség, változatosság, szóval minden poesis nélkül. És ily kellemetlen külalakja mellett is megbecsülhetetlen drága kincseket rejt ez belsejében.

A szűk völgyet, melyben esik, patak alkotó, mely dél—nyugoti irányban siet az Olt felé. A völgy felett kétféle elé-nyuló hegyek mi szépséggel sem bírnak, s még azon bükk erdőt is elvesztették, mely a múlt század végén még koronázó, s ma kopár oldalakkal a szemet kellemetlenül fásasztják.

A múlt század vége felé, még csak vagy húsz paraszt háza van völgyében, 1790 körül kezdenek a bebíró nemesek kényelmesebb lakokat építtetni. *) S ma már a gr. Nemes Abi emeletes épülete, s gr. Nemes János kőépületei bár melyik fűrdőn csinosan vennék ki magukat.

Négy oly kútja van, mit a vendégek használni szoktak. A főkút piacza közepén van, rácsosai övedzve, zár alatt. Lég-mérsékc R. szerint 12° . Dr. Bélteky szerint vegytanilag fel—bonczolva, a következő állományok találatnak egy 16 lalat nyomó gyógyszertári fontjában:

a) repülő rész:	
Szénsav	45 $\frac{41}{100}$ századr.
b) Iekötött részek:	
Szénsavas mészéleg	14 $\frac{3}{50}$ szemer.
Szénsavas keseréleg	1 $\frac{23}{50}$ „
Szénsavas szikéleg	10 $\frac{27}{50}$ „
Kénsavas szikéleg	1 $\frac{3}{25}$ „
Sósavas szikéleg	1 $\frac{2}{100}$ „
Timsó	1 $\frac{14}{25}$ „

*) Barbcnius Siebenb, Quartalschrift II. Jahrg. 308 lap.

Szénsavas vasélecs	$\frac{13}{50}$	„
Vonatas anyag	$\frac{27}{50}$	„ *)

Legújabb vizsgálója dr. Marusi, vize minőségét a Selster-livel hasonneműnek mondja. **) Savanyúsága nem igen kellemes, a bort kevésbé főzi, s borral vegyülten ha pohárban marad megfeketül, színe zavaros, honnan leülepedése is vastagabb. Egy pólolhatlan baja van, az, hogy forrása igen csekély, bár egyszeri kimérésre 83 vedret ad ki, honnan alig gyűl benne annyi, hogy vendégeinek ivásra eleget adjon; a későn kelőknek várakozniuk kell, míg annyi gyűl, hogy ismét egy második ivás kezdődhessék. Erdély minden savanyú vizei közt legtöbb olvasztó erővel bír: innen máj és lép-dugulások, gyomor bajok, idegyengeségek, bujasenyv, aranyér s melancholia ellen igen sok erővel munkál.

A második forrás, mi a Beldi Albert telkén van, ennél zavarosabb: nem igen isszák. A harmadik forrás közhelyen van. A főforrás után ezt keresik inkább, szinte oly jó, mint a főkút, szekerekkel ezen forrásból szoktak hordani.

Van még egy negyedik forrás is, állítólag gr. Nemes János helyén. Ezt nem isszák; csak fürdőnek használják. E forrás mellé a gróf 1839-ben egy fürdő-intézetet állíttatott, hol hidegben vagy melegben kényelmesen lehet fürdeni. ***)

Ide szokott felgyűlni Erdély s két Oláhhon elegáns világa, honnan roppant drágaság s fényűzés szokott előidéződni. Egy szoba napi bére rendszeren egy pengő fr. S látogatottsága annyira nevedőben van, hogy rendszeren 1000, 1200 vendége van egyszerre. Három hó alatt, a nyár három hónapján át Élőpatak valami sajtóságos: a nyugotias Erdély, s keleties Oláhhon bojárjai olvadnak itt társaságba. Kéjelem, arany, drágakő, játék, vigalom mámore önti el pár hónapig a völgyet; s a nagy-világiás színezet, mely a másszor hallgatag völ-

*) Nemzeti Társalkodó 1859. Első félév II sz

**) Dr. Marussi 1845-i Vasárnapi újság 139 sz.

***) Nemz. Társalkodó. 1810. 12. lap.

gyet kábítóvá teszi, egy panorámai játék, mit Erdélyben csak itt, s itt is csak kevés ideig láthatni.

Tizennyolcz birtokos kezében vagyon. Kik az újabb időben tett hasznos újításait az idén még azzal is tetézni kívánják, hogy borvizök meghamisítása elkerülésére kihirdelék, mikép ezen túl az olt töltött üvegek E. B. betűs pecséttel lesznek ellátva. E mellett az 1852-i bevételt és költséget is hírlap útján közzé tevék, s e hirdetmény szerint volt a fürdői bér 515 pft, költség 897, mi a birtokosság pénztárából pótoltatott ennyire. A költségek néhány rovata igen jellemzi e fürdő haladását: látják belőle, mikép az orvosnak fizetett 120, az új kút és lobogó helyreállítására 275, ivóvíz forrás behozatalára 58, sétatér melletti padokra 96, 13 utczai lámpáért 76, a gyógy-kútak vegytani bonczolására 86 pft. stb. *).

132. §.

Homorod.

Homorod ma másod rangú borviz-fürdő: 1773 tájt az erdélyiek legkeresettebb fürdői egyike. Már akkor épületekkel van ellátva. *)

Azon útvonalban esik, mely Székely-Udvarhelyről Csíkba visz, Oláhfalva halárán. Mint az utas Oláhfalva felé tart, egy fenyveshez ér, s mellette völgybe lejt, melyben a Homorod szilaj vize zúg délnyugotí irányban: az általa képzett völgyben, fenyvesek között van a kérdéses feredő.

Tulajdonosa Oláhralu közönsége, s innen magyarázható az egykedvűség mely 40 — 50-re terjedő lakszobái felett előmlik, innen az, hogy e gyönyörű táj, e kellemes viz elvesztette egykori hírnevét.

Egy kútja van, hegyoldal aljában, kúpübe foglalva. Vize bőv és tiszta, s helyben erős és igen kellemes izü. Dr. Patak* szerint 9°R. S következő alkat-részeket foglal magában:

*) Hetilap. 185j. 6 — 7. szám.

**) Lucái Vaguer, De Aquis medicalis. Barbenius Siebenburg. Qnartal-schrift. 11. Jahrg. 308. lap.

szénsavas széksót	3, 08
szénsavas mészföldet	2, 81
szénsavas keseréleget-	i, 72
szikhalvagat -	1, 28
kénsavas széksút	1, 20
kénsavas vasélecset	0, 60
szénsavat	32, 00. k.h.*)

Fürdőnek használt forrása, a Lobogó, innen félóra esik, dél felé. Szekérrel járnai hozzá igen bajos. E Lobogó felszíne pár négyszeg öl, vize nem setét, mint más Lobogóké. Kényelem körülé semmi, úgy van, miként a természet alkotá.

133. §.

Ki r u j.

Kiruj Homoródtól néhány órára, tőle délfelé esik, a Lövői határon, tőle keletre, s mintegy 1½ órai távolságra. Története hasonló amazéhoz.

Nagy erdőség közepét, völgyben fekszik, azon viz partján, mely a Homorod-almási barlangot alkotá. Vadászok találók fel forrását 1740 körül. Regényes kösziklás tája, s forrása csak hamar látogatottá telte, s azon kor kedvencz fürdői közé emelte. Igen sokat telt elhíresztelésére országos elnök gr. Lázár János, kinek e fürdő kedves mulató helyévé lett, *) s körének szépsége állal oda hangolódott, hogy 1762-ben latin versekben megénekelte, s azt Bajtai József r. katk. püspöknek ajánlvá kinyomatta.

Vize kellemes savanyú, a gyomrot hajtja, igen vasas, s veres ülepedést hagy maga után.

A kies völgyben most 13 lakház van, s néha még sátrak is szükségesek. Azonban még sem kívánjuk nagyobb fürdőink sorába képzelteni. Köre szép, regényes, távol minden falutól erdőség közepében. Ki halászat vadászatban gyönyör-

*) Uebersicht. cl. Arzneimittel. Wien. 1851. 187. l.

**) Nemz. Társalkodó 1831. I. 64 l.

ködik, ki a halat, rákot, epret, málnát s főleg a magányt szereti: az Kirujban sok élvezetet szokott találni. Szépségei közé tartozik vashámora, s a közelében eső Almás-barlang.

134. §.

Korond.

Legközelebb esik az ország közép-pontjához, a Parajéról Udvarhelyre menő útvonalban.

Legifjabb, egyszersmind legreményteljesebb fürdőink egyike. E század második tizedében kezdék épületekkel ellátni. Alapíttatását gr. Traunnénak köszöni, ki e helyet a ezt demeteri kastélyhoz bírta. Már 1830-ban látogatott fürdő. *)

Fekvése igen kellemes. Völgyben terül, a falutól óra negyedre, terét a Korond vize csörgi át, északi irányban. A fürdőlakok a völgy nyugoti hegy-oldalán fejelegnek, felettük lankás cserjés oldal, felebb a hegytetőn a magasban egyfelől Agyha nevű székely falu házai fejelegnek; másfelől a Firtos hegy várramos csúcsa setétlik, s a kies lankás oldal angol parkszerű kinézést kölcsönöz az egésznek. Szemben vele az ország-út kigyószik, s felette erdős hegy, oldalán itt sószikla ragyog, tovább a Hollókő szirlja emelte fel kopacz homlokát; az ormokat fenyők csipkézete szegi be.

A lak-épületek zsendely fedelei a zöld s fa lombos völgyben szépen veszik ki magokat. Egy négyszeg kört vesznek körül, melynek egyik felében olt látszik a rácszott borviz forrás, öreg fák árnyékában.

Korondat kiválólag magyarok látogatják, innen benne igen sok háziasság. Tulajdonosa gr. Toldalagi Ferencz, hozzá tartoznak az épületek, melyek jelenleg 31 szállásra vannak osztva, egytől három szobáig. Rajta kívül csak kétbirtok van, egyik Pálfi Dénes földbirtokos, ki maga is szép épülettel bír.

*) Nemz. Társaltod. 1831. I. 63. l.

A szép vidék s otthonosság Korondat igen kellemessé szokta tenni. Azon kirándulások, melyeket a tőle egy órára fekvő paradisi sóaknára, a felette emelkedő Pirtos váromjához; s tőle néhány perczre eső Árcsóra, a természet kezéből a legszebb kertbe, s a vele szembe eső sós forrásokhoz kövületek keresésére szoktak a vendégek szervezni — sok édes emléket, vágyat kötnek e fürdőhez.

Csak egy iható kútja van, köpübe véve, rácszal kerítve; forrása jól győzi vendégeit. Vizének vasassága kénességgel van vegyülve. Az élvágyot nagyon elősegíti. Helyben elég erős, s nem kellemetlen. Színe kissé homályos. A földön, hol kifoly, veres üledést hagy; az üveget, melylyel hordják, pár hét alatt sötét kávészínnel vonja be.

Fürdője kétféle van: egyike borvíz, kútjától harmincz lépésnyire, deszka kerítésben csinosan. Benne bor-víz van természetes mivoltában. Fellette ott állanak meleg-fürdő szobái. Másik fürdője vele szemben, a hegy-oldalban van. A leghidegebb sós víz buzog itt fel, mind azok közt melyeket Erdélyben ismerünk. E forrást fürdővé 1836-ban idomíták, mérséklete 13°R. szerint; alkotó részei közt vas, kén és gyan-ta található, igen sok léggel; ez is körül van véve vetkező szobákkal, s a fürdőt néhány perez alatt hidegségével dermedésbe viszi át.

135. §.

Kovászna.

Kovászna nagy székelly falu, épen a keleti halár-hegyek aljában. Forrásai a faluban vannak, ott vannak a fürdő vendégek számára szánt épületek is. Brassótól 8 órára esik. Egy 1847-beli humoristikus czikk szerint: utczái s piacza a teremtés első napján köveztettek ki, s hogy valami nagyon tisztán tartódnék, a czikk írója teljességgel nem vádolja. *)

E falu helyisége igen sajátságos. Mintha kitörni akaró vulkánon fekünnék, az egész völgy idő-változásoknál vitriol

*) Vasárnapi Újság. 1847. 695. sz.

szágai gőzölög a földszínre, a pinczék mintha párolognának, egér itt nem tanyázik, a fa edények rögtön penész-virággal fogódnak bé, a kutak, pinczék fojtó gőzzel telnek el, melyek a madarakat megszedítik. Hová üt ki a természet munkálkodása, még titok: múlt nyáron egy gödör ásása alkalmával gőz-kémény kezdte a földben nyílni, mit némelyek gőz-fürdőnek azonnal el is kezdenek használni, s most már körüüé kevés készület is van.

Három forrását használják. A régi jó kút ott áll szép fedelével, de fel van hagyva, vize megromlott, s mint hinni szeretik, a fedélzet rátétele rontotta inog, mit egy általa meggyógyított bojár háládatossága jeléül tétele.

Vizének íze kissé kellemetlen, egyébként hideg, tiszta s szép gyöngyöket hány. A Horgász nevű forrás hajtó erővel, is bír.

Fürdője, az úgy nevezett Pokolsár, pár négyszeg öles fortyogó, mely hamuszín vizét morajjal hányja fel s nyeli vissza. E víz zavaros, anynyira, hogy a nép vele házat fejé'rit, minthogy a poloskák ellen igen hasznos óvószer. Szagja szurkos és kénes; íze kissé sós, egyébaránt egy neme a borvizeknek. Ha kimerítjük, leül; do akkor sem tisztul fel egészen*

136. §.

Radna.

Radna Erdély egyetlen nagy borviz fürdője, mely a székelvföldön kívül esik. Hazánk északkeleti szegletében, Bukovina szomszédságában, erdő koszoruzott s fellegetek verő kőszalok közepeit, a Szamos vizének kristály tiszta ágazatai gyönyörű völgyeket képeznek: e völgy falvai!, e helyet nevezik Radna-vidéknek, e tájnak végpontja Radna.

Radna hajdon nagyszerű bánya város, ma egy ólmot bányászó kis oláh falu. A város letúnt» de vidékének festőisége örökbecsvel van felruházva.

A Radnai fürdőnek e végre épített fürdőtelepe nincs. A vendégek Radnán s a szomszédos Májer nevű faluban vesznek

szállást: s a nyomorait oláh falu, 8 tisztasággal nem vádolható oláh lak, pár hónapig mintegy varázs-ütésre átváltozik. Hol egy éven át nyomom nép teng: nyárban szőnyegek, keleti shwalok, ragyogó ékszerek terülnek; s hol az előtt csak panaszos furulya-szó hangzott, most Erdély első rangú zenebandái mulattatják a párizsi legutolsó divatszerint öltözött társaságot.

E fürdő egyedül az, mely mintegy klasszikai nevezetesség az időnek alája vetve nem látszik. Mióta csak Erdélyben a hideg fürdő divatba jött, Radna mindég viszi első rangú szerepét. Radna, Borszék és Élőpataknak ma sem enged, s ha kényelem idéztetnék tájain elő, semmi sem versenyzene vele.

Tája szépségének nagyszerű festőiségével most sem versenyez; mi Svajcz Európában, az Radna Erdélyben.

Radna völgye rakva savanyú forrásokkal. Radna, Májer, és Szt. György határai nyújtják a leghasználhatóbbakat. Mintegy 20 forrást számítanak. e fürdőhez. Egyedül a Mogurán egy négyszeg mértföldnyi helyen 25 iható forrás van. Ma azonban csak is a következő hat forrás van használatban; a szt. györgyi, hámosi, dombháti, a lobogó, stenczel-alji forrás, és medve pataka; a többi csak posvány. *)

A források mentői felebb esnek északra, annál vasasabbak, annál erősebbek. Azonban, minthogy a vendégek két szomszédos faluban Radnán s Majerben szállásolnak inkább: a két falu között eső forrásokat vették inkább használatba. Középpont egy vendéglő az ország út mellett, melynek udvarán néhány öl magas kerek dombot látunk, a dombtetijén árnyoló fák körét; itt buzog e kistetőn a fő kút, a dombháti borviz. E dombot a forrás felbuzgó vize alakilá: sajátságos áll—pont, sajátságosán meglepő a kilátás, melyet az erdők tenge—rébe nyújt. Vize oly bőv, hogy óránként 25 erdélyi vederre tehetni, mit Dr. Nyúlás 50-re számított vala. Ize a töbinél vasasabb és sótlanabb.

*) Magyar Hírlap 1851. 571. szám.

Dr. Pataky a dombháli forrást 10° R. melegnek, s következő alkatrészekből állónak találta:

szénsavas széksé	25, 60
széksavas mész-föld -	11, 20,
szikhalvag	7, 20
szénsavat keseréleg -	5, 10
kénsavas széksé	2, 40
szénsavas vaséleg	0, 90
szénsav - - -	46, 08 k. h.

kénkömény határozatlan mennyiségben. *)

Ezen kívül még használat alá van véve egy 9— 10° R. mérsékletit lobogd, épen a domb alatt, fürdés végeit, mi jelenleg Antonia-fürdő nevet hord. Ezeken kívül kedveltetik még a medve-völgyi és vashámori borviz, s Radnán is két forrás.

Az említett vendéglőt, és szobákat a fő kút mellé, a hátszéli katonai kormány építteté a múlt század végén, mint-hogy korunkig e vidék kormánya alá tartozott. Alig kezelte egy negyed évszázadon, akkor eladóvá tette, s ez után a radnai fürdő e középpontja nem a legszerencsésebb kezekre került. S így a fürdő, mely 1798-ban 316 vendéget, 1799-ben már 430-t, s így folytonos nevedésben többet számita: közel áll a hanyatláshoz, ha több gond nem fordítatik reája. A múlt század végnapjaiban dr. Nyúlásban nagy pártfogót lelt vala, hat forrását vegykémet aló is vetette, s ismertetésére könyveket adott ki,**) s oda emelte hírét, hogy vendégei közit magyarhoni, galicziai és moldvai találkozott Erdély fiaival.

1851-ben 300 vendég látogatta meg. Hogy ezután még több látogassa, nagyszerű készülőben lévő tervekről tudósítónak. ***).

*) Uebersicht el. Arzneimilttel Vien. 1851. 181. I.

***) Nyulas: A Rajnai Borvizckről. Három Kötet. 1800.

***) L. környéke bővebb leírását Patakytól: Magy. Hírlap. 570—76. 1.

137. §.

Bodoki b o r v í z.

Az említettekén kívül van még egy sereg másod és harmad rangú bortiz fürdő, melyek közül *még* néhányat jónak vélünk előszámolni. Ilyen a bodoki is. Bodok az Olt partján, s §. Szentgyörgyön felyül, pár órára esik. Két forrása van, egyik igen bőv, s kifolyása van; tisztaságra a legtisztább forrással vetekedik; íze kellemes, csekély sóssága van. A bort főzi, s vele állva megfeketül.

Egymás forrása is van, mit azonban nem isznak, csak külsőleg használnak sebekre.

A múlt század végén látogatott vala. *)

138. §.

A Kászoni fürdő.

Csik és Háromszék közt Kászon völgyében esik. Bükkös bérezek aljában fejrlik a néhány lak, mely a vendégeknek 13 lakszobát nyújt. Két forrása van; de inkább csak egyiket vették használatba. Tulajdonosa az itt birtokos Balácsi család.

141. §.

Mai n á s i.

Ugyan csak az Olt partján esik, a most említett Bodok mellett. Két forrása van, az, melyet inni használnak, a falutól fél órára esik az erdőben: vize hideg és tiszta, s veres ttlepet mutat fel. Más forrását csak fürdőnek használják. Bugyogó nevű forrása kéntartalmú timsós forrás; melegsége 18°R. Alkatrészei dr. Pataki szerint:

kénköny	-	-	-	-	25, 60 k. h.
kénsavas mészföld	-	-	-	-	3, 00
szénsavas keseréleg	-	-	-	-	
szikhalvag	-	-	-	-	1, 20
kénsavas vaslég	-	-	-	-	0, 60
agyagföld	-	-	-	-	1, 00. **)

*) Barbenius: Siebenb. Quartalschrift. It. Jahr. IV. quartal.

**) Uebersicht. d. Arincimittel Vien. 1851. 179 l.

140. §.**A Szál dobosi borvív.**

Erdővidéken, Széldobos, Vargyas, és Olasztelek között völgyben esik, egy kútja \$in, köpübe véve. Rákosi borvívnek is hívják, s mivel a bort főzi, szeretik borszéki helyett árulni.

E borvív-forrás az, melyről legrégibb történeti adatunk van. Kemény János írja önélet-iralúban, hogy Bethlen Gábor fejedelmünket élte utolsó' évében, 1629-ben, orvosai ide hozták a száldobosi borvívre. Akkor s még a múlt században, a Benkő idejében is, látogatott volt: s némelyek hinni szeretik, hogy Olosztelekén azon emeletes lak, melyben most b. Rauber Nándor lakik, a Bethlen Gábor itt mulatása idejéből keletkeznek.

141. §.**S z o m b a t f a l v i S z e j k e.**

Székely-Udvarhelytől fél mértföldre van, a Parajd felé jövő ország-út mellett. Íze kénes, de azért korszokba merítve Udvarhelyre szokták hordani, hol pár garasért eladják. Vendégei, minthogy a falutél félre esik, deszka sátrók alatt tanyásznak; fürdője igen hideg. Bőr kiütések ellen hasznosnak tartják.

142 §..**Sztojka falvi borvív.**

Legtávolabb esik Erdély több borvívzeitől, a Sátorhegynél, Magyarhon felé. Csak most jött használat alá 1840 éta. Tulajdonosa gr. Eszterházi István. 1846-ban még csak 12 szobája van, annyi fürdő-házzal.

Vidéke gyönyörű, völgyben fekszik, óriás hegyek aljában, melyek egyikén, a Sátorhegyen bazalt oszlopokat láthatunk.

Bor-víze Sztojka falvától mintegy 100 lépésre buzog fel, két kútban. Azon kút, mely az ivó-vízet adja, naponként mintegy 25—30 veder vizet ad, nem elégséges arra, hogy fürdésre is fordíttassék, mi végre a más forrás használtatik.

A fő kút mérséke 8—9° R: Rendkívüli olvasztó erővel bír, honnan máj és lépbajokban, aranyér és hason ne-

műekben azon erőt akarják neki tulajdonítani, mivel az élő-patak bír.

A más forrás ehez mintegy 150 lépésre buzog; ennek íze kellemetlen léniáéhoz hasonlít. Körülök nevezetes kövületeket láthatni.

1852-ben mintegy 200 vendég látogató meg. Vendéglővel volt ellátva. S Kolozsvár zene kara is meglátogató.

143. §.

Zajzoni fürdő. '

Brassó mellett esik, n falu is tulajdona volt. Egyedüli borvize a volt szászföldnek. Két kútja van, mindenik emelkedett helyen forrik. Néhány éve e fürdő elhíreszlésére mindent megkísértettek. Röpiratot, értekezéseket borsáoltak közre; sőt vizét iblany-szikegesnek is találták. Mi ha igaz, akkor Zajzon fürdőink közt igen kedvező helyet fog elfoglalni.

Egész vegyképlet szerint főforrása, a Ferdinand-kút, a következő létrészeket tartalmazza:

Szénsavas szikeg	. . . . .	20. 22
Szikhavag	. . . . .	9. 39
Szénsavas mészföld	. . . . .	7. 03
Iblanyos szikéleg	. . . . .	3. 82
Szénsavas keseréleg	. . . . .	1. 68
Kénsavas szikéleg	. . . . .	0. 30
Szénsavas vaséleg	. . . . .	0. 23
Szénsav	. . . . .	39. 38 k. h. **)

b.) Kénes, keserű vizek.

144. §.

B á z n a.

E falu magyarul Felsőbajom, németül Baszen; oláhul Bázne; közönségesen mégis csak Báznának nevezik.

*) Dr. Crosz Frigyes, Természetvizsgálók munkái. V. kötet. 90. l.

**) Übersicht d. Arzneimitteln Wien. 1851. 209. l.

Medgyes közelében fekszik. A falu melleit szép völgy nyúlik el, oldalain szőlő, erdő: e völgyben a szőlőhegy alatt van Bazna fürdője, a falutól egy óranegyedre.

E fürdő története igen sajtáságos. A XVII. század közepén itt forrás kezdett felbugogni, mely magának mintegy ölös átmérőű felszínű alakita; szélét só anyaggal fejezté bé, s maga körül ölnyre a tenyészetet kiölte. A forrás vize éveken itt buzga, ki nein folyt, hideg, zavaros és íz nélküli lévén, a figyelmet elkerülte. Pár tized múlva 1672-ben mint a pásztorok ott nádból tüzet élesztének, a forrás vize lángra kapott, s égett, míg nem a vidék csudájára kezdé járni. A víz égett, de nem melegült. Lángja kék volt, hasonló a szesz lángjához, s három lábra fellobogott. Ha kimerítették elaludt, s ha tüzre önték eloltá azt, őt pedig csak földdel sikerült eloltani.

Első volt, ki a mívelt világot e természeti ritkaságra figyelmeztető Vette György, szebeni gyógyszerész. Ki a fennebbieket egy Németországi folyóiratban közlé. Közleményét tárgyalás alá vették. Tudták, mikép hasonló forrást Porosz s Lengyelország is bír, de még sem határozhatók meg: gyűlékonyágát kén vagy naphta adja-e? *)

Másodszor 1791-ben látunk róla a Quartalschriftben. Már ekkor három forrásról emlékeznek egymás közelében. A főforrás van legtávolabb, utána a Bettlerbad, e kettő kigyulad, s éghetése hosszát négy órára teszik. A harmadik még közelebb esik, ez kifoly, s nem gyűlékony. Már akkor lábdaganat, s csúzos tagokra használták. **) Oly ritka tünetény vala, hogy Frankenstein Bálint szász ispán versekben megénekelte.

Korunkban e vizet méltányolni kezdék. Épületeket raklak le körébe. 1852-ben 40 lakszobáról szóllak a lapok. Szeszét gázvilágításra fogák fel, s Bózna csinos fürdőhelylyé siet alakulni.

*) *Miscellanae Curiosa Phisica Francofurti et Lipsiae, Annus 4—5. Observatio CLXXI.*

**) *Sieb. Quartalschrift 111. Jahrg. I. Heft..*

Dr. Palaky vizsgálata szerint Bázna jódot tartalmaz; és 15° R. meleg. Létrészei:

Szikhalvag 388, 8
Keserhalvag 17, 20
Mészhalvag 14, 40
Agyagföld 0, 53 *)

145. §.

Kérői fürdő.

Szamos-ujvárral szemben fekszik.

Mint az utas Kolozsvárról Dézsnek tart, az országút mellett egy völgyeiből tűnik fel, melynek zöld lombjai közt néhány lak fejezik: ez a kérői fürdő.

1830-ban már mint fürdőt említik, s csúz elleni határsáról megdicsérik. **)

1851-ben elhalálozott Czakó, az ismeretes alchymista, s csőd alá jött kir. pénztárnok tömegével együtt e fürdő is az álladalumra jött.

Vizét, minek kotlós tojás íze van, nem iszszak. Feredének melegen igen szeretik. S nyárban a szivattyú, mi kútjából a melegítőbe vizét felvezeti, nem igen sokat pihen. Ferdőintézete körül néhány lakszoba is van; de vendégei inkább Szamosujvárra szállnak. Kényelmére áll a vele szemben álló nagy fogadó.

146. §.

Bodoki szem-víz.

Bodok Háromszék faluja.

Hegyek között fekszik. A napkeleti hegysorból egy patak jó le, az úgynevezett Várpataka. E patak jobb oldalában két kis forrás vagy egymás mellett; ez a bodoki szemvíz.

Kövek közül jó, kis-újj vastagságú jukakon. Vize szép tiszta, azonban kén-máj (hepar sulphuris) szagja van, olyan

*) Uebersicht der Arzncimittel. Wien 1851. 176—7. l.

**) Nemz. Társalkodó. 1831 19. l.

mint a gyógyi s budai forrásoknak. Forrásánál fejér sikkalakat rak le a kövekre; s a kéznek síkabb, lágyabb mint más víz.

E víz a szemnek igen jó. Egészséges, ha mossa vele, érczhetőleg könnyebbül. Fájós szemeknek pedig a legmegbecsülhetlenebb szemvíz.

1830-ban e hely egészen a maga vadságában áll; azért a forrás nagyon látogatott vala. E falu határán lévő borvív, mint feredő keresettebb volt mint jelenleg; innen a forrás melletti bokrok a szemmosó len-darabokkal mondhatni terítve voltak.

Egy akkori tudósító több példái idéze arra, hogy már meg-rögzött szembetegségeket kivesz. S igen jótékony az által, hogy üvegekben a forrástól elvihető, s úgy is megteszi hatását. *)

147. §.

C z é g i v í z.

Czégivíz nev alatt boltjainkban egy nemét árulják a gyomor-hajlónak: középpontja Kisczég a Mezőségen.

Kisczég, Mécs, Novaj, Sármás körül már a múlt században élt Fridvalszki mintegy 300 ily forrást gondolt létezni. **) Mit én sokaitok.

Gróf Vas Samu a Mezőségről értekezvén, egyedül Kisczégen négy ily forrást említ meg, melyek közül a fő kúpübe van véve. ***)

Fekszik a tordai, kolozsi, dézsi sóaknák között, inide-niklől néhány órára. Czégen palás hegy lábán jön elő. Szabad mezőn. Színe homályos. Íze émélytőleg sóskeserű.

Országos fő-orvos Neustádtor 1796-ban vegykémlet alá vette, s ő fedezte fel benne a csodasót. †)

*) Nemz. Társalkodó IS30- 23—i- I.

**) Fridvalszki: Miueralogia Tians. 197. lap.

***) Magy. Orvosok és Természetvizsg. V. 88. lap.

†) Sieb. Quartalschrift V. Jahrg. 25—32 lap.

Pár évvel később ér. Mátyusnál látjuk vegykémlet alatt, elmondja, mikép azon korig csak mint külső szert használók, úgy jöttek reá, hogy belsőleg is használják, mint hfljloszert. Vízében kénköves palával sótt lát főlelegyedve, s a belőle kiszáritott só részt az angol keserű sóhoz hasonlónak találta. *)

f830-ról arról értesítenek, hogy sokan oda helyére mentek, s úgy itták. **)

Utoljára a lermészctvizsgálók Kolozsvárit tartott gyűlésében merült fel, s egy font mennyiségében 105 szemér kén-savas szikélegget találak; az Ölvcsnél lévőben 104-t. ***)

Egyéb létrészeit is vizsgálva, dr. Pataky szerint 9. R. s következő tartalmú.

Kénsavas szikéleg	105, 6
Kénsavas keseréleg	24, 00
Szikhölvag	10, 80
Szénsavas keseréleg	2, 00
Szénsavas mészföld	1, 20
Szénsav	2, 40 ****)

E forrásokat, mint fürdőt köszvényben és fekélyben sínlődök szokták használni. Mint hajtószert üvegekre töltik, úgy árulják, s egy fél kupa, egy iczo, megírására rendszeren -8—10 szék szokott előálítani.

Neustädter már korában figyelmeztető hona fiait, hogy itt e forrásokban a csodasónak végtelen mennyisége van, s ha főznék, gyógyszerháink nem szorulnának e részben külföldre. Most csak ismételjük.

148. §.

K i s - s á r m á s i B o l y g ó .

Kis-sármás Kisczég mellett fekszik, a Mezősége.

A falun felyül van egy rét. a Kisczégről lejöví patak partlapályán, itt van a kérdéses Bolygó.

*) Mátyás Diaetikája IV. kötet 81—85. lap.

**) Nemz. társalk. 1830, 198. lqv.

***) Természctvizsgálók munkái V. 94. lap.

****) Uibersicht| d. Arznenmittel Wien. 1851. 180 l.

A forrás legközelebbi köre mocsáros, közepén van a Bolygó, melynek vize három ágban buzog fel. Egyike e forrás a mezőségi keserű vizeknek.

Köszvény, rüh, súly ellen sokan jótékonyan használták. Használása külsőleg ment: szenvedő részeikkel a betegek a kútba beültek, s néhány fürdőre a fájdalom eltávolított. *)

149. §.

K i s - s á r o s gyúlékony forrása.

Kissáros a Kisküküllő balpartján, Dicső-szentmárton átel-
lenében esik. A falutól távol, kopacz hegy aljában gödör
van, melynek széle 4, mélysége egy lábnyi. Ezen csodálatos
gödör gázt lehel ki, melyet a pásztor gyermekek meggyújta-
nak, s mellette őszszel törökbúzáat sütnék.

A gödör esős időben vízzel feltelik, de azért akkor is
meggyúl, s mindaddig ég, míg erős ízéi, vagy sebes eső
el nem oltja.

Szagja nincs. Mi lehel tehát c gáz alkaté eleme, még
megfejtve nincs. Felette még csak gr. Haller Ignác közlé
észrevételeit, óhajtandó, hogy feledékenvségbc ne menjen.

150. §.

T ú r i v í z .

Hasonló minőségű a Czégi-vízhez. A falu, mely mellett
e víz felbuzog, s melyről nevezetét veszi, az egyesült Kü-
küllő balpartján fekszik, Balázsfalván alól.

A forrás hegytővén buzog, szabadon áll, mindenki tehet
vele mit tetszik, semmi gond reája. Hasonlóan a Czégihez,
ezt is üvegekben, mint gyógyvizei árulják. Oly nagy mennyi-
ségben forrik, hogy csorgó alakja s kifolyása van,

*) Nemz Társalkodó 1850. 197. l.

151. §.**Zoványi fürdő.**

Zovány Szilágyban, Somlyótól északra esik. A falu mellett, agyagos sovány hegy aljában két forrás van, körüié por épület, fogadó, feredőház: ez fürdője.

Forrása elég bőv, kesernyés timsós ize miatt fojtós, s meginni nem lehet. Fürdőnek használják, s ily alakban bőröni fekélyek, daganatok, köszvény ellen szokták használni.

Dr. Mátyus vizsgáiul alá vetett belőle 20 lot vizet, s miután elpárologtató, 37 gran égett timsót talált az edény oldalára rakódva. *)

c.) Sós-fürdők.**152 §.****Szováta sósfürdője.**

Parajétól északra havas nyúlik el. Vásárhelyről menve e havassal szemben, a Kisküküllő partjáról a legfestőibb svájezi képet adja. Itt vagyon hazánk legnagyobb só-spuriája.

E havas lábánál, az említett falun felyül, szemben az országúttal kerekded domb emelkedik ki; a dombot nem fedi erdő. Mint egy sírból került óriás koponya fejrlik messzire, s még mintha szemgödrei is olt sötétlenének.

Miből c hegy áll, mi elünkbe fejrlik, mi tiszta időben mint ezüst lemez ragyog: az sóhegy, sötömeg. Az erdélyi ember, ki annyi sót tápod, ki sokhelyt sóba vágja pinezejét, figyelem nélkül halad el mellette. De eljö a külföldi, ki tengervizéből készíti savát: az bámulattal áll meg a természet ily pazarlása felett, s miként Gerando, költői képeket keres leírására jaspishoz, malachithoz hasonlítván. **)

A hegy 1¼ óra kerületű. Gyönyörű vidéket képez: ke-reken sóstavak veszik körül; s egy festői édes tó délről, mely

*)Malyus Diaelatikája IV. Lel. S2. I.

**) Gerando La Transilvanie II. 125. I.

szépségével még mindenkit meglepe. A hegyet kereken ismét hét katonai őrház keríti, mi a szálos erdőség zöldből, az ormokon, igen szépen fejelek.

A sóhegyet amphitheatral alakban kerítik a szomszédos havasok. A rajtok lakadó apró források, s az esővizek a sódomb mellé húzódnak, azok képezik a tót, most itt majd amott, s isméi eltűnnek; magokat a sókeblébe fúrván, betűnnek, s dörgéssel rettegtenek a felette járdalókat.

Régen itt sóbányászat folyt, bányák nyomain alakullak ide a legelső sóstavak, melyek helyüket most annyit cserélgetik. Hol az idén kaszáló van, jövőben tán sóstó leend, s pár év múlva berágja magát a sóhegy gyomrába, lecsapolódik, lefoly a völgy patakába, s ismét kaszálót hagy maga után.

1851-ben hat tava volt. Felszínük átmérője 10—15 öl, mélységük 5 ölig. Többire langy melegek, azonban voltak közöltek, melyekben mélységük miatt feredni nem lehet: míg szomszédjuk valóságos hideg. Már tavaly e tavak nagyobb része nem létezett. Nem volt meg a tó a hegy keleti végénél, mely 1851-ben csak annyi hideg réteggel birt, mennyin a test felyill óvakodva lebeghetett, úgy hogy a forróságtól kezeinket sem tudtuk lebecsátani; igen sós vala, s alján pamut-lágy iszap.

E fürdő előnyei közé tartozik, hogy főfájást nem idéz elő, s bogarak e tavakban nem élnek.

A vidékiek régóta használók. Nyaranként uraságok is látogatók, kik a faluban vettek szállást maguknak. 1844-ben kezűének némely vidéki bebirtokosok a sóhegy alá fürdő-lakokat építeni.

153. §.

Tordai sósfürdő.

Torda városától óranegyedre, hol egykor a rómaiak bányászkodtak, most sóstavak állanak, melyek számát 10—15-re tehetni. A hely hasonlít egy sülyedéshez, melyet kereken lankás hegyek környeznek. Völgyületének átmérője $\frac{1}{8}$ -ad órányi.

E tavakat a városi nép igen szoreti fürdőnek használni. Melegségük a nyári folyóvízé. Van azonban, mint az úgynevezett Nyolczas-szám, mely főleg lavuszszal, kiállhallyan meleggé teszi iszapját.

Korunkig e tavuk eredeti állapotokban álltak. 1840 körül jött a tordai értelmiség azon gondolatra, hogy oda fürdőt szervezzen. B. Kemény Farkas († 1852. Londonban), dr. Hanké József († 1849), s gyógyszerész Velics Lajos fáradhallyan munkásságuk mellett, a fürdő 2½ pengős részvényeken létrejött. A társaság a keleti tavak néhányat fürdőszobákkal ellátta; egy tavat nők számára előbb kiszivaltyúztatván, padlallyal látott el; melléje vendéglőt állított, slb. S már 1847-ben oly látogatottá tevék, hogy a fürdésérti napi bevétel rendszeren 10—12 pft. volt. A hely fátlan kopárságán most már tervbe vett sétányokkal akarnak segíteni.

Innen félórára, a mostani sóknak mellett is van vagy hároin sóstó, ezeket is használják. Ezek rendszeren mélyebbek sósbak, s melegebbek, mint az előbbiek.

154. §.

Zsábényicza sós fürdője.

Zsábényicza Bégen mellett esik; megyar neve Sóbánya.

Mellette hegyoldalban sóstavak, melyeket néhány év ÓIH kezdőnek inkább használni. Közelebbről ide fürdőházakat építettek; s hogy a marháktól megóva legyenek, bekerítették.

155.

Vízakna sós fürdője.

Vízakna kis mezőváros Szehn melleit, sóaknákkal.

Az aknák mellett néhány sóstó képezi fürdőjét, melyek elsülyedt bányák felelt alakultak.

Ezen tavakat legjobban Kosa Mózes sebész vette vizsgálat alá, s róluk kis röpiratot bocsáta világ elé. Közzé tette e tavak alkotó részeit, s az úgynevezett Ötöslóban egy polgári fontban következő létrészeket talált:

Sósavas szikéleget . . .	437 . 00	szemert
„ keseréleget . . .	52 . 50	„
„ mészföldet . . .	15 . 00	„
Szénsavas szikéleget . . .	71 . 50	„
„ mészföldet . . .	8 . 50	„
Kenyi iblag	2 . 25	„

Szénsavas vasélecszet s búzenyt meghatározhatlan mennyiségben. Viszonyos súlya = 1065; a Keltés-tóbeli fürdőt $\frac{2}{3}$ gyengébbnek, a Tököli-forrást erősebbnek találta.

Azonban c kísérletet s különösen a jódat a Nemzeti Társalkodóban kétség alá vonák, minthogy még eddig EurópH legpontosabb vegyészeinek is csak igen kevés felé sikerült ásványos vizekben jódwismuthot felfedezni. Honnan igen helyes lenne már a jó iránt tisztába jönnünk.

B.) Meleg fürdők.

156. §.

A l g y ó g y fürdője.

Algyógy melegfürdőink legkeresettebbike. Gyönyörű tájon fekszik a Maros jobb partján, a nyugoti havasok aljában. Szászváros legközelebbi piacza.

Fürdője a falutól félóra esik a havasok felé, körüié vaddal bővoiködő vadregényes erdős táj; nem messze tőle egy barlang és vízesés, melynél egy igen gyönyörű kövült fa-luekét láthatni.

Vize 28° R. meleg. *) S oly bővségben buzog fel, hogy minden fürdőnek képes fris vízzel szolgálni. A források egymás közelében esnek, s öt fürdő medenezében vannak fel-fogva. Szíoók kékes, és igen tiszták.

Melleüök kis tér van, ezt veszik körül a laképületek, melyek 29 szobát foglalnak magokban. Az áhitalosok számára egy kápolna, a mulatókéra faárnvos sétány s tánczterein van rendezve.

*) Dr. GrossFrigyes. Természetvizsgálók V. gyűlése 93. 1.

E fürdő a fejdeleit kornak volt kedvencz fürdőhelye. Bethlen Gábor fejedelmünk 1629. áprilisében, élte végnapjaiban, itt kívánta volna egészségét helyreállítani; de hasztalan, az ősz életének véget vetett.

Wagner a mull század végén megvizsgálta. Akkor vize nem volt befedve. Sémi ként sem fedezett fel benne, vizét szép tisztának találta. Szépen látogatják. Tulajdonosa most b. Bornemissza János.

Dr. Palaky újabb vizsgálódása e fürdőt lúgsós inelg-fürdőnek találja. E szerint az Apafi-fürdő következő léire—székből áll:

Szénsavas szikóleg . . .	7. 05	
Szénsavas keseréleg . . .	3. 20	
Szikhalvag	0. 80	
Szénsav	40. 14	köbhüvelyk. *)

157. §.

Alsó-vácza.

A zarándi havasok aljában fekszik, a Kőrösvize mellett.

A falu mellett sötétes szép völgyben van melegfürdője, három medenezében, melyek melegsége 25⁰ R.***) Három kútja van,, körüle több vendégszoba. Tulajdonosa a gr. Bethlen család, s igen jó gond vala eddig reá fordítva, s igen sokan látogaták. S mint egy utazó magát kifejezte: nyárban itt mindig találni vendégeket, társaságot, ebédet. A virágos réteken sűrű magyarófaék alatt itt az eprészok, túl a gombászok víg dala hangzók. Itt zene és táncz, amott sétálók, másutt olvasók a magányban.

Szaga kotlós tojáséhoz hasonlít; íze lágy émelygős, szíuo világos.

Dr. Bélteky, a kormánysszék rendeletére, felbontotta volt e vizet, s talált egy 16 unctiás fontban:

*) Übersicht der Arzueimittel v. Diegelman. Wien 1851. 175. I.

**) Termésvizvizsgálók V. gyűl. munkái. 03. I.

***) Nemzeti Társalkodó 1810 I. 41. t.

Elillanó részt	14.	$\frac{11}{500}$	
Állandó részeket:			
Kénsavanyos mészföldet . . .	2.	$\frac{13}{20}$	grant.
Sósavanyos szikéleget . . .	3.	$\frac{15}{100}$	„
Sósavanyos keseréleget . . .	3.	$\frac{3}{10}$	„

Körüle a kövülés oly mennyiségben jön elő, mekkorában sehol Erdély földén.

Feles római épület maradványok is hevernek körében; honnan meglehet már a rómaiak használták. De utánuk úgy látszik ismeretlenség homálya fedte sokáig; honnan a népmonda szerint, a törökök találták fel újra.

158.

Hévíz meleg forrása.

Hóvíz falu az Olt partlapályán. Melegforrása a falun feljül van, mely oly bőv, hogy patakká válik és maimat hajt. Télben sem fagy be. Fürdőnek nem használják. A falutól az Olt felé római telepmaradványokat találnak, honnan gyaníthatólag a rómaiaknak itt gyarmatuk volt, mit Colonia Aquarum Vivarumnak szeretnek nevezni. E meleg forrás kötejs barlangot alkotott.

159. §.

Kaláni fürdő.

KIs-kalán a Strigy balpartján esik. Hunyadtól két, Dévától három órára; térén fekszik, a Strigy völgyében. A falutól óranegyedre, három hév forrása van, melyek egyike kősziklába van vájva, mit római műnek tartanak. *)

Történeti hagyományaink szerint Zsigmond király a XIV. században már használta.

Vizének ize kedvetlen, melege 24° R. **) Egy órház, s egy fürdőépületből áll körüle minden ipar. Az egész mintegy

*) I. bővebben Erdély Régiségei II. Fejezet.

**) Természetvizsgálók V. gyűlése 93 I.

felhagyva látszik, honnan vizét a vidék 1773-ban kender áztatni használta, mint a mely az áztatást, 3-4 nap alatt bevégzi, mi másutt két hét. *)

160. §.

T o p l i c z a.

A Maros partján, a havasok között fekszik, Gyergyó felett, a tutajozás első kikötő helye. E falun a Maros keresztül foly, s közepén egyesül vele a Toplicza vize.

A két víz közötti porondon melegfürdő van, mely köré négy vetkező szobát építettek. Eddig használatlan hevert.

Mérséklete $22\frac{1}{2}^{\circ}$ Reaumur szerint. Íze savanyú, szaga nincs, fenékgig átlátszó. S ha a Maros bele nem szivárogná 25 fokot is elérné. Ily forrás még az oláh toplom körül is van, mi a Marostól távolabb esik. ***)

161. §.

Zernyest meleg forrása.

Zernyest falu Brassó közelében. Tököli győzelméről ismeretes. Egy melegforrása van, Fontina Domnilor névvel, mi magyarul: Urak kútját jelent. Már Fichtel a múlt században figyelmes lelt reá. ***)

*) Lucas Wagner De Aijuis medical is Trans. II. I.

**) Nemzeti Társalkodó 1856. I. (52. I.,

***) Fichlels Mineralnsie I 55. I.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

VÍZESÉSEK, TAVAK. FOLYÓK.

162. §.

Előzmény.

Semmi sem emeli egy ország festőiségét annyira, mint a vizek festőisége. Fájdalom, be kell vallanunk, hogy sem nagy folyónk, sem tengerpartunk nincs. S nagyobb vizeink sem járulnak oly gyakran tájképeink kiegészítéséhez, mint más országokban. Más mit fájlalnunk kell, hogy nagyobb tavaink, mik mellé Svajcz Olaszország oly gyönyörű városokat épített — nincsenek.

Vízeséseink elég szépek, elég festői tájakon jelennek meg; de itt is azon szomorú vallomással tartozunk, miképen zahalagunkat nem nagyobb folyóink képezik.

Tavunk egy sincs, melyet csak lehetne is tenni hajókázhatóvá; annál kevésbé képzelhetünk rajtok halászatot kívül egyebet. *)

Folyóink közit sincs egy, mely gőzöst hordana. Minden hajózásunk azon só-hajókban áll, melyek a Maroson le Magyarhonnak az illető só mennyiséget leviszik. Hogy az Oltón

*) I.eiik's Lexicon. IV.57. l.

és Számoson is jár lak hajók, az ma már csak a történet lapjaira tartozik.

Azonban még sem szabad felednünk, hogy vizeink öröklő szépségeik mellett, az év különböző szakaiban sok festőiséget is tüntetnek fel.

Ilyen a tutajozás, mi főleg tavasszal a Maroson, Oltón, Aranyoson, Nagy-küküllőn és Sebes-körösön űzetik. Kár hogy a Számoson az újabb időben megszűnt.

Ilyen festői jeleneteket ad a halászat.

Ilyent az őlfák többek közt az Aranyoson és Kis-szamoson szokott szállítása.

Megjelennek olykor folyóink partjain az aranyászok is. Meg a réczézők; meg annyi minden még: s vizeink partjai kultőiségét tarka képeikkel oly idyllivé varázsolják.

Mind a mellett, hogy e részben nagyszerűséget nem mutatunk fel, néhány igen érdekes képpel fogunk találkozni.

163. §.

A.) V í z - e s é s e k.

Kisebb patakaink néhány igen érdekes vízesést állítottak elő. Hány lehet ilyen a hazában, senki sem képes megmondani. Az ismeretesebb déli Kárpátokról, s a nyugoti havasok vadregényes fenyves vidékeiről néhányat tájékozásul elő fogok számlálni.

a.) Déli Kárpátok vízesései.

164. §.

Felső-árpási vízesés.

Fogaras közelében.

A déli határszéli hegyek erdős hegyláncából Felső-árpás nevű falu felett, Árpáspataka a leggyönyörűbb eséseket csinálja. A víz kopacz szíriekről indul, s apróbb nagyobb esésekben, mintegy 30 ölet bukik lejobb lejobb. A szabadban indult víz messze ellátszik, mint egy ezüst szövet. Alól

fenyvesekbe vesz el. Gyönyörű képet ad, mint ezt egy műkedvellő ecsetje után magam is láttam.

Tőle nem messze még van egy kisebb esés.

165. §.

Kis-keresztényszigeti vízesés.

Faluja oláahul Gurareu, Szeben közelében.

Keresztény-szigettől a határszél felé, 1380-bnn az ellen* séges beütések ellenében alakult e falu.

Fenyves havasai közit Nagy-Szeben vize szüntelen) esésekben csörtet elő, idő múlva két szikla állal összeszorítatik; az így megszorult víztömeg egy az oláhoktól kapúnak nevezett nyíláson végre kiront, kirontásában egy. szírt által ketté szakasztotik, s úgy hull alá.

Alább, Keresztényszigethez két érára még felségesebb esést képez. Mielőtt a más Szehennel összefolyna, vadregényes tájon mintegy 5—6 ölet esik, s megtörve a szirtokon szivárványos esső cseppekben száll a mélységbe. *)

166. §.

Vulkánáli vízesés.

A vulkáni szoros örházálél félérára, a Zsily vízen felfelé menőleg esik.

A hegyek közül egy patak siet az Oláh-zsilybo. E patak mély meredek partok közt, vad erdőktől setét völgyben jön lefelé.

A bikkék lombja mindent elfed a közelgő elől, mignem egyszerre csak vízesés moraja kezd hallszani. Egy más havasi patak esik a követett patakba, mintegy négy ölnyi magasból. Esése szikláról indul egy oszlopban, mögötte a mészsziakia fejr e veres erekkel játszik be a festői képbe; alant a leesett víztömeg fejéren felforr még, s azzal szikladarabok közé tűnik el. **)

*) Ackncr. Archiv f. il. Kenntnisz v. Siebenbürgen. I. Band. II. Heft. 343. lap.

**) Archiv f. cl. Kenntnisz v. Schuller I. B. 2. Hcft. 364—65. 1...

b.) Nyugoti havasok vízesei

167. §.

Bánpataki vízésés.

A kép, mi olvasóink előtt áll, Nagyág közelében van, Bánpatak nevű falunál.

Az aranydús nagyági hegyekről a Maros felé patak hőmpölyög, s egy kopacz szikla-falról 60 lábnyi mélységbe bocsátja le ezüst szalagját. A zúhatagból egy kis ág van félre vezetve balra s maimat hajt, mely a szikla faluregébe szélséyesen van odavetve.

A meglepő tájékróli kilátás a Maros és Strigy völgyére, s a hunyadi hegyek megett magasló Retyezálra nyílik; mi a vidéket még festőibbé varázsolja. S neveli ámulatunkat még az, hogy a szírt, mely a zúhatagat képezi, egészen növény s csigakövélet*)

A természet e szép gondolatját, fametszvényünk bár mennyi szavainknál hívebben fogja tolmácsolni.

168. §.

Intre-gáld zuhanya.

Fejérvár közelében esik, a nyugoti havasak felé. Gáldon belől a hegyek közit.

*) Erdély képekben VII. Heft.

Intregáld mintegy 60 házból álló elszórt falu. Körülrereteg erdők, ittott czukor süveg alakban kiálló sziklák, meredek szántók és kaszálók. A falu közit a szikláról sziklára eső gáldi patak foly keresztül, két partján állanak a falu zsendelyes moszéletlen házai.

A vadon falutól délre egy fenyők 8 bükkekből álló rengeteg erdő terület, mit a nép La feredjeu, vagy is magyarul Feredőnek nevez.

Ez erdő közepében egy kopacz szikla emelkedett ki, tetejéből egy forrás zúhog alá, mintegy három ölnyi mélységre.

Vize kristály tiszta; mint forrás elég bőv, s bőrt hasító hideg; s alól egy kőmedenezébe esik. mit maga a viz vájt magának.

Ismertetője mint oly zuhanyt inaiatá be az olvasó Világnak, melyet ezen vidék betegek bőrküütések, köszvényes bajok ellen, emberi emlékezetet felülmúló idő óta használnak. S Priznicz vizgyógy intézete akkor jövén divatba, megjegyze, mikép eszméje nem új, mert hazánkban maga a nép ki tudja mikor kezdette el.

Intregáld annyira havasos vidék már, hogy szekérral menni bele alig lehet. *)

169. §.

Nagy-rápolti vízesés.

Szász-város irányában.

Rápolt a nyugoti havasok aljában fekszik, a Maros mellett. A hegyekből patak hömpölyög feléje, mely a falun feljül mintegy 8—10 ölet esik.

Az esés aljában egyfelől kis malom, másfelől kis lak fejérlík. A vízesés s a felette hegykődében elvesző falu templomával: a legszebb tájképet adná.

¹⁾ Nemz. Társalkodó 1840. I. 97—8. l.

170. §. Búvópatak.

Toroczkai havasok megélt esik.

Mint a vándor Toroczkótól Abrudbánya felé akar átvágni, a nyugoti havasokból egy Dóra nevű kopacz hegykar nyúlik elő a toroczkai havasokhoz. A Dóra egy völgyet metsz át, mely völgyben egy patak suhog elő lágy fű között, hogy az Aranyos felé siessen: ennek nyújlá elébe a Dóra, mint egy gátat, szikla hegyormát.

Azért a patak nem zavartatja magát: félkör idomú üregeken mesés játékkal betünik a hegy alá. S innen lesz neve Búvópatak. Hol elbúvik, az üreg, csak akkora, hogy néhány szekér szalmával ellehetne dugni; és akkor a völgyben fekvő Ponor és Brczest viz alá jutna.

Mielőtt azonban a völgyi patak a hegy alá bújnék, egy magasabb tájról előtűnő patak siet felé, mely a legszebb zuhatagot képezi. E patak nyugolról jó a más patakhoz szegletben, s a völgyi patakba mintegy 7 ölet esik, hol megtörve víztükrét, még mintegy 10 ölet hull alá, míg leér. S így egyesülve tűnnek be a hegy gyomrába.

A vidék csak távolról erdős, a helyszínén simazöld: a természet játékát szemünk elé tárja.

Az így elbújt patak, a hegyen alól, a völgyben, mintegy 800—1000 ölnyi föld alatti futása lilán ismét előtűnik, s folytatja útját.

A víz ezen előbuvása új szépségeket tár fel. Mély völgy, a Vonkák völgye nyílik fel a hegy alatt, mi északnak tart. Ha feléje lejlünk, az előbuvó patak zúgása fogad. Magas kőszál áll a völgy torkában, ennek oldalán ront ki a patak.

A torkolatnál kőfal van rakva, kögát, hogy a kijövő vizet az alább fekvő ványoló- s tisztelő-malmokra fogja fel.

E kőfalon belől az átfúrt hegy gyomrában a Búvópataktól kimosott goth templom-idomú barlang tárja élőkbe üregét. Nem bánjuk meg, ha e csodálatos üregbe bepillantok. A barlangba menő a gáton feljül 10—15 ölre övig érő földugott

vizet talál. Azontúl egy örvényt, éji sötétségben, melybe a Búvópatak magasból gyönyörű zuhatagban rohan alá.

A Búvópatak medre s illetőleg barlangja mind feljebb feljebb emelkedik; a vizsgáló csak fáklyavilágánál s a víz-inedrén gázolva, vagy a vízből kiálló kődarabokra fektetett lajtorján teheti búvárlatát, mely mind fentebbi színvonalokra visz.

A barlang belje mintha íveken, oszlopokon nyugodnék; majd szűkebb, majd tágosabb öblökben halad felfelé, míg legmagasabb pontján, Jiol a patak bele jöve, ember magasságra lelörpüi. *)

A nép szereti beszélni, hogy évek előtt c tájon egy inn-laczozó korza tévedt el. Evék inulva, mikor már gazdája szinte elfeledte, a föld alatti üregből egész nyáját hozott elé, mint maradékát, melyeket benn hallal tanita táplálkozni.

Az egész igen szép tájkép: érdekességét elszórt havasi házak regénycsitik. **)

171. §.

Timpanye pataka.

A nyugoli havasok fenyveseiben, Felső-pocságához közel fekszik az úgynevezett Kis-havas (Muntye mike).

A havas oldalát fenyő borítja; s róla a mély völgyü Bakcsója pataka zúhog alá.

A hegyteteje felé a Bakcsójába, a kúp köréből egy más patak omlik alá, a Timpanye: c patak a természet egyik leg-szebb játékával gyönyörködtet.

A patak a Kishavasnak szinte tetején ered. Eresei mérése szerint a Kis-havas csúcsa 718 öl, s csúcsától lejebb mintegy 10 ölre fakad fel a Timpanye, s meredek lejtőn kezd több forrásokból alá zuhogni.

*) Nemz. társalkodó IS37. II. 8J 8. t.

**J L. Erdély képekbenu. 11. Heft.

Forrásán alól 25—30 ölre a patak egyik ága egy völgyéjébe ér, hol a patak medrét hófúvatag szokja telenként elborítani; de a sebes rohanni víz átfúrja rajta magát, útját a hóboltozat alatt folytatja, mi hívesebb nyarakban egészen kinyaral.

E boltozat 1837. jun. 4-én tizenkét öl hosszú, négy láb magas s négy láb vastag kéreggel fogta be a medret. Alatta a víz 3 fok R. szerint.

A boltozat alsó torkánál havasi harangrongy (soidanella alpina), s sárga s fejjér virágú szironták (ranunculus) terem. *)

172. §.

Kis-aranyosi vízesés.

Abrudbánya felé. Oláhosan e hely neve Felső-vidra.

Itt a nyugoti havasak örökzöld vadonében, a Kis-aranyos partján egy mészkőhegy 4—500 öl magasra emelkedik. Belőle patak buzog fel, s csak hamar vízesést képez. A patak mélysége egy, szélessége 6 láb, s kilencz öles esésben gyönyörű látványt ad. Oszlopa oly esést kap, hogy a legkeményebb idegzetű férfi sem képes bár oszlopa széle ütését is arezra borulás nélkül kiáltani.

A patak mészkőből vevén eredetét, itt a legszebb mohakövéteket alkotja.

B.) T a v a k ,

a.) Mezőségi tavak.

173. §.

C z e g e i - t ó .

Szamosujvár közelében. Másneve Hodos, mások szerint Hododlavá.

A kopár, s festőiségben oly szegény Mezőség közepette egy tó csoportozat lepi el a völgyeket, melyeknek két kifo-

*) Nemz. Társalkodó. 1837, II. 73-73. |.

lyása van, egyik a Maros, más a Szamosba. A Szamos part-lapályi tócsoportozat legnagyobbika: a Czegei tó.

Völgyben, erdőtlen hegyoldalak között nyúlik el, mintegy félórai hosszúságra. De csak oly szólós, hogy legnagyobb tökre szélességét 300 lépésnél többre alig tehetni. Szélein nád terem, melyek közit a halászok kezének nyomai látszanak. Három falu néz le vizére; s köztük Czege, melyben a gr. Was család úrlakjai épen a tó partján, igen festőileg fekszenek.

E tó partja 1282-ben csatahely volt. A hazánkat barangoló, rabló kúnok Oldamur főnökök alatt ideértek, s készüléteket tettek, hogy Magyarországra rontsanak. Kún László király meghallja, serget gyűjt, reájok üt. Kemény csata lelt: fő hőse Loránd vajda, ki a kúnok lesújtásában előlmege, s az egész magyar tábornak lelkesíti. A kimenetel kétséges vala. Azonban a magyaroknak a végzettől segély érkezik, az ég záporcsőt küldte le, mely a kúnok nyílhurjai rugékonyságát elvév: s a csak nyílban bizakodó kún tábor elvesztő fegyverét. Loránd új rohamát vezényel, s az ellenségből majd mi sem maradt életben, annak is egy része fogságra esett, más részoeiki fúta Erdélyből. *)

174. §.

Mezőségi tavak.

E név alatt jön legtöbbször elő a mezőségi tavak azon ága, melyeknek a Marosba van kifolyásuk. E tulajdonkép csak a Czegei tó több ágazatainak lenne folytatása, ha a Mezőséget egy hegláncz közepén kelté nem metszené, s így a tavak is kétfelé nem szakadnának.

Mezőségi tavak alatt tágosabb értelemben a Czegeit is oda kell értenünk. S ekkor egy tó tömkeleget kell képzelnünk, mely a Szamostól egész a Marosig terjed, mintegy hat mértföld hosszúságra, s mely nem egyéb, mint az ottan eredő patakok fenakadása, minthogy a völgyeknek nincs annyi

*) Bonfinii Rer. Ungar. Decret 11. Libro IX.

esése, hogy e patakokat folytonos folyásra juttassák. Honnan hibás volna azok véleménye, kik e tavakat szakadatlan lán-
czolatban képzelnék, minthogy azokat több helyit csak is a
patakok folyásban levő vékony csatornái kötik egybe. Sőt
éveinkben a lecsapolás annyira divatba jött, hogy maholnap
alig marad emlékül belőlök, mert legnagyobb vízálláskor is
legtekintélyesebb mélységük alig 24 láb; s így nem soká
megérjük, hogy Erdély mappájáról c tavak, a czegei, méhcsi,
záhi, tóháti tón kívül, kitörlődnek. *)

125. §.

b.) Úgynevezett Tengersizemek.

Hegyeinken, főleg a határszéli Kárpátok völgyüleiben
az ott leomló eső s hévizből egy sereg apró tó alakul, me-
lyek az idő száraz vagy esős járása szerint, most nevedeknek
majd apadnak; s ha kevés időre kiszáradnak is, újra tóvá
képződnek. E tavakat a nép tengersizemeknek szokta nevezni.

Magas fekvésük s regényes voltuk miatt a nép meséket
szokott hozzájuk kötni. S ma is sokan azon balhiedelemben
élnék, mintha tengerekkel volnának összeköttetésben: innen
azokat feneketleneknek képzelik, s a könnyen hívők olykor
bennök a tengeren széttört s ide felvetődött hajódarabokat
vélnék felmerülni.

S ha az ember megvizsgálja, e tavak ízét édesnek, s
mélységét igen csekélynek fogja találni. Többire igen fes-
tőileg fekszenek, őserdőkben.

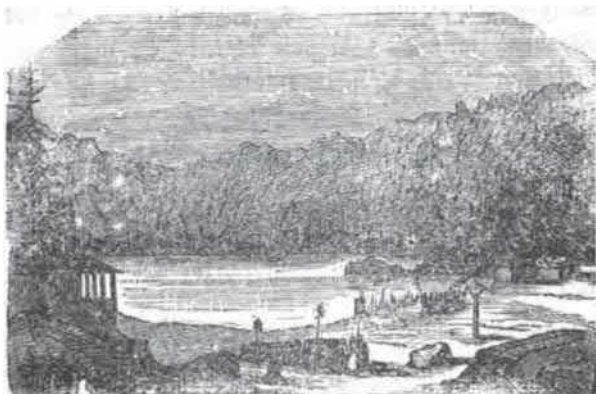
Tengersizemeink legünnepeltebbikén kezdjük el

*) L. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók V. gyűlése munkában
VassSamu a Mezőségről 86. l.

aa.). Keleti Kárpátok tengerszemei.

176. §.

Szent-anna tava.

Oldjuk meg saruinkat: a hely, hova tisztelt olvasóinkat vezetjük, szent! Így kezdé méltán a szép tollú Nagy Ferencz e gyönyörű tó leírását.

E tó felé, a csíktusnádi fenyőborított hegyek magányában, a Bálványosvár romja s a torjai kénes barlangtól nyugolnak tart a vándor. Néhány órára mindenfelé csak őserdők rengetege; a napot bikkék s fenyők lombjai veszik el szemeiül. Útja, ösvényé nincs: lépteink, mint sajkák a tengeren nyomtalanul vesznek el a szelíd főben. Sehol emberi lélek, csak ogyegy eltévedt lepke s madár repked körüliünk; sehol egy lak, csak az agg bikkék oldalába metszett útmutató keresztjelölik a kél órai utat, melyen itt ott egyegy százados vagy ezredes kidölt fa hajtá keresztül sárba dült fejét. Árnyék, magány, kísérletes némaság mindenfelé. A vándor mind feljebb feljebb halad, mind távolabb az emberi társaságtól, sehol egy mező, sehol egy nyáj. Végre egy ezukor idomú hegycsúcs emelkedik előttünk oldalát fa árnyékolja, rejtélyes kebelét erdők takarják. Lépteinkre mintha düngene a föld, mely az egykori vulkán jeleire muiat. Feljebb feljebb haladunk: a fa-

lombok nyílásain át egykori tűzokádó krátere kezd élönkbe mélyedni: a füst helyett setét köd ül néha felette.

Ha tiszta a láthatár, az egykori tüztőlcsér helyén, nem füst, nem köd, mit megpillant a vándor: egy szelíden hullámozó kristály-tiszta tó tükre az, melyet a hegyek amphitheatral emelkedésben, fenyvek s bikkék koszorújába foglaltak. Gyönyörű látvány, felséges játéka a természetnek. Egy vízcsepp nefelejls-kehelyben, egy „smaragdba foglalt gyémánt; ezüst-tükör fenyvek koszorújában.

A beszakadt ezukor alakú hegy töltsérébe ereszkedve, egy $\frac{3}{4}$ órai, vagyis 2385 lépés kerületű tó szabályos tojásdad tük-rén síkámlik végig tekintünk. *) Mindenféle merészen emelkedő hegyek kerítik, fenyők s bikkfák lombjait tolvá ég felé. Nyilas sehol, a víznek ki és befolyása nincs, egyedül elhagyatottan teremtetett. Beléplünknei, a szűk völgyben mit partján enged, kápolna emelkedik; tovább a sclyemlágý fűben a tó partján ölnyi széles ösvény gyürűdzik, s ez ösvény szélén bizonyos távolságra kereszték s a hegy kövéből emelt oltárok: szent jelei a búcsujárásnak, mit a székelyek évenként szent Anna napján itt szoktak vala tartani.

Valóban jól választók e helyet. Vérünkkel, mely nem akarja feledni, hogy ősei szent berkek árnyában áldozának, oly igen öszhangzik. Különbén is egy felséges dóm, egy elragadó rolonda, egy templom e hely, mely fényét, kúpját a csillagos égtől kölcsönzi, melynek oltárképét a természet utánozhallan ecsete festette.

Nyár közepén, sz. Anna napján, Csík, Kászon s Háromszékből, három felől indult régebben az áhitatos nép, zöld ággal koszorúzott kereszt s lelkészek vezérletével. Az erdők néma magányában a szent dalok közé, csak a mcgfélemlett fajdtyuk, az ember elől elszálló fenyőmadár sivitása vegyűl, s csak a hegyek könnyen ébredő viszhangja felele, összeolvadva a szent rythmus magasztos hangjaival.

*) Nemz. Társalkodó 1810 II. 137. I.

S a nép, ha a tó partjára őrt, megnyíló a kápolna, megnépesedék a tó szelíd partja, templommá vált a hely, megzendült az ének, megindula a nép és papság a tó partján, az oltárok, kereszték előtt meghajola lérdök: s a szont menőt, inít a tó tükre visszaad, menyei jelenetszerű ámulatba] ringató a nézőt. A keresztés hadak e regényes gondolata itt gyönyörű vidéket talált a kivitelhez. Őseink, a nálunknál jobbak, bizonyosan bűnbánaltal tértek innen tűzhelyeikhez vissza.

E búcsú reánk az őskorból szállhatott. Egy kő kápolna romja van olt, mit Csiktusnádi Demeter vagy Kecskés Péter 1764-ben állított volt. A mostan álló fa kápolna későbbi mű.

A búcsút gr. Battyáni Ignác, püspök, 1766-ban august. 13-áról szóló pásztorlevelében eltörölte volt. S a Sión ez útja látogatlan maradt 1830-ik évig, mikor is a búcsújárat ismét megengedetett; de 1844-ben ismét meg lön szüntetve.

E tónak mint tengerszemnek sokáig tengersizű hullámzást tulajdonítottak, s mélységét végtelennek hirdetők. Napjainkban azonban kétségtelenné lett, hogy alakulását saját önmagának, a hegyvidék esőjének s havazásának köszöni; s hogy tengerrel összeköttetése rege, s mélysége csak annyi, hogy magam is messzi be lábollam, s azon túl is alig 7—8 öl mély lehet. Vizének íze a legtisztább esővíz édessége jellegét hordja.

Egyébaránt mind ez szépségéből mit se von le; s Szallmári ecsetjének gyönyörű anyagot szolgáltatott. *)

177. §.

Piricskei tó.

E tó a keleti határhegyekben fekszik, több tavát o hegyvonalnak nem is ismerjük, s ez is alkalmasint maholnap a mesék országába fog sorozlatni.

Gyergyó felett vagyon, a Piricskei hegy körül. Egyik bűvárunk, Fridvalszki írja a múlt század közepén, mikép e tó áll,

*) Erdély Képekben. I. füzet.

s oly kénes kigőzölgése vala, hogy a felette elrepülő madarakat magába szédítette. *)

Én e tavat nem láttam, s minden kérdezősködésem dacára sem találtam, ki e tavat látta volna.

bb) Déli kárpátok tengerszemei.

178. §.

Bucsecs tengerszeme.

A déli határhegyeken több tengerszemet ismerünk, s ezek egyike a bucsecsi.

Hazánk e csaknem legmagasabb hegyén, olt hol a hegy két csúcsra szakad, s az egyik Oláhhoné s más Erdélye lesz, e hegy erdei közt szelíd lapály, mondhatni rét terület: ezen van a kérdéses tengerszem.

179. §.

J e z e r - t ó.

Ugyancsak e hegyág folytatásán, Fogaras közelében, Budisláv nevű ismeretes óriás hegycsúcsnál van a kérdéses tó. Egy utazó 1795-ben átlovagolta, s mélységét olyannak találta, hogy alig ért lova, térdéig. **)

180. §.

Kis- és Nagy - j e z u e r.

Az Olt kifolyásától nyugotra, Szebentűl nyolez órára, Kis-kereszténysziget felett oly magas hegyeken fekszik e kél tó, hogy augusztus vége felé, már eső helyett hó esik. Egymás közelében esnek, s úgy látszik a Szebenvize forrásaiból alakulnak; legalább a Szebenvize belőtök veszi eredetét.**)0)

181. §.

H e l y e z e t t e n g e r s z e m e i.

Ugyancsak e hegylánczon tovább, a Relyezát ismeretes hegycsúcsánál, Hátszegvidéke felett, hasonló tó létezik. Nem

*) Fridvalszi Mineralogia Transilv. 200 l.

**) Siebenburg. Quartalschrift VI. JAHRG I. Heft.

***) Archiv d. Kenntniss v. Schuller 1. B. 2. Heft.

a hegycsúcsán, mint némelyek gondolják, hanem alatta. Már Benkó megjegyezte volt, hogy henne pisztráng terem.

A többi hegyek tavai még ismeretlenek.

182. §.

C) Időszaki források.

Már Erdély Statistikájában megjegyeztem volt, hogy hazánk több oly forrást bír, mely csak bizonyos időközökben mutatja vizét. Az olt előszámláltak mellé még leírok egy párt, melyek egyike az annyi szépséggel megáldott nyugoti havasok között, a más kettő ugyancsak oda nem messze, tőle északra mutatja magát.

183 §.

A Bögő-lyuk és,Fürdő.

A nyugoti havasok közt, az Aranyos partján Bozsor nevű falu felett, gyalog fenyőktől zöldellő mészhegy emelkedik. Ennek alján egy patak felett néhány hüvelykkel, a balparton, léfő idomú s nagyságú üreg setétlik, mit a nép Bögő-lyuknak nevez.

Ezen üreg néhány órai időközt tartva, meg-megbődül, jelel, hogy vizet fog ontani.

A nép hideglelés s egyebek ellen gyógyerőt tulajdonítva neki, eljön ide: edényeivel melléje fii, és várja a inig felbuzog belőle a pár erdélyi veder viz, mit egyszer önteni szokott. S ha megunják várn, csendesen térnek vissza, mert azon vakhit terjedt el róla, hogy annak számára, kinek nem használna, nem buzog.... Eresei koronkénti buzgását a szivárvány-csók elméletéből fejti meg. **)

A Bögővel szemben, ennél pár hüvelykkel magasabban, egy üst-alaku kővederből is buzog fel viz: ez az úgy nevezett Fürdő. A kő veder három láb széles, s valamivel hosszabb s fél láb mely.

*) Benkó Special. Transilv. Túin. I 157.

**) Nemz. Társalkodó. 1837. II. 89—90. I.

A két forrás vize ugyanegy vegytartalmú: eleme tiszta víz, kevés mészszel. A Bőgő vize egy fokkal hidegebb, a Fürdőé négy fokkal melegebb a patak vizénél, mi megméretésekor 11°R. vala.

Sok népbabona van kötve e tájhoz. A Fürdő közelében bokrok vannak, s rajtok ott lengenek a varázslatban hívó oláhnők mátesei, gyapotfonal végei, melyeket kuruzsló szavak közt odakötnek, hogy általok szeretett ifjaikat elbűvöljék.

184. §

Egeresi Feredő.

Egeres falu, Kolozsvártól nyugotra.

Halárán egy völgy rétvén, hat öl álmérőU posványos tócsa van, neve Feredő; de rendszeren bivalok feredője.

Mélysége annyira áll, hogy ismeretlennek állítják. Sem ki nem foly, sem belé nem foly semmi. S olykor a legtisztább időben csak duzzadásba indul, s a feltoluló víz, mint egy ár csak ömölni kezd ki, s úgy előnti a rétet, hogy néha a közelében eső széna-rendeket is elhajtja.

185. §.

Feneketlen-té.

Bánfi-Hunyad és Szentkirály között van ezen Feneketlennek keresztelt tó. Tulajdonkép ez is egy kis kerek, három ölnyi átmérőű tócsa.

Ez minden őszzsel felbuzog, majd egy öl magasságra; s 48 órai játék után ismét elszűnik.

D) F o l y ó k.

186. §.

Maros.

Nem akarva a földleirat körébe vágni, mint ritkaságot, csupán legnagyobb folyónkut adom.

A Maros németül Marosch-Fluss; Herodotusnál Maris,

Pliniusnál Moros, Strabonál Marisos. *)

*) Herodoti Libro IV. Ed. Francfurli 260. II Strabonál Libro X.

Erdély legnagyobb folyója. Hazánk északkeleti széléről délnyugotnak tartva, az egész hont két részre metszi.

Forrása a Székelyföldön, Gyergyóban fakad fel, Tarkó nevű hegyből, melynek magasabb csúcsai: Fenvaló-mező, s Fckete-recze nevel hordanak. Fő forrása Marosfő nevű hegy alól fakad. *)

Futása forrásától kezdve n határszélig 68 órát tart. Forrásától Topliczáig, hol már tutajjal rakatik meg, 12 órát; innen Vidráliszegig, hol havasi rohanó jellegét elveszti 25-t; innen Fcjérvárig 8-1; innen Kis-Kázánig, vagyis Erdély határszélig ismét 25-t. Itt kimegy Magyarországra, s ott Szegednél a Tiszába szakad; s a Tiszával együtt Tilelnél a Dunába.

A Maros parllapályához, Erdély felszínéből 424 Q mértföld tartozik; van rajta 1329 helység. Vagyis más szavakkal: a Maros vize szinte fél Erdély patakait magába veszi. **)

Partvidéke hazánk legszebb tájképeit adja. Két partja szépségei és emlékei a hon legnagyobbseriesi szépségei s emlékei közé tartoznak. Jobbpartján 67, balpartjén 64 helység ékesíti gyönyörű völgyét, melyet kétféle szüntelen kísér a mellette levonuló hegylánca.

Gyergyóban néhány órát kies völgyön foly; Gyergyó szélén vadregényes szirtrepedések közé merül, azok közt ront ki Erdély belföldére. ***)

Ott találja jobb partjára könyökölve, egy hegyen a Vécsvárt, mely máig is lakatik; alább balpartján Görgény vára romját †)

Alább jó jobbán Régen városa, hol híd van rajta; s hol a Maros szigetét képez, melyet 1848 octoberi táborozásánál Urbán alezredes igénybe vett.

Régenen alól pár órára, a menekvő Gál Sándor, táborával, ágyúival 1849 aug. elején átgázolta.

*) Nemz. Társalkodó. 1810. J. 191. 1.

**) Lenk's Lexicon 111. B. 38. I.

***) Nemz. Társaik. 1836. 134 elb. 1.

†) Erdély Régiségéi; Görgény 157 I. Vccs 2(5 I.

Innen le Vásárhelyig egy gyönyörű völgy nyílik, mely jobbán néhány óra hosszóságban egy romai útmaradványt s várhelyeket, s mind köt pariján a legfestőibb kastélyokat mutatja fel.

Maros-Vásárhely k. város balján fekszik; mellette a Maros több ágokban foly el, mindcnik ágán híd. E hidakon volt a muszka-osztrák tábor Gál §. után, aug. 11-én.

Öt mérföldnyivel alább Dátosnál, 1575 jul. 8-án Bálhori István fejedelem scrgét kompokon szállíttatja keresztül, s lett az ütközet itt a balparlon Békéssel.

Alább a Marosujvári sóakna vasútai nyúlnak balpartjára. Mellette Nagylaknál volt a Rákóczi forradalomban az átjárás pont, honnan Cserei után említve, e pontot mind a két fél vérrel is ohajlá bírni.

Később jobbán Enyod városát hagyja el. Enyeden alól, a Maros jobb partján, szép térség terül. A térség közepéből domb emelkedik ki, mi Sárvár-dombja nevet hord, s egyike lehetett legrégebb várainknak; s minthogy mocsár közepet emeltetett, neveztetett Sárvárnak.

Szép tájképet ad: a völgy délnek megy, közepét a Maros hasítja, a balfelől nyúló lankás hegyoldalon urasági lakokkal díszítő faluk fejelecnok, jobbról a nyugoti havasok alatt az országút kanyarog, s mellette ott áll a magyar-orbói templom nagyszerű romja, mit Hunyadi ópittetelt, s a fenékszint Hát-szegvidék havasai zárják be.

E völgy Enyedhoz legközelebb eső részét Török-szállásnak nevezik, rajta egykor törökök tanyáztak. Tovább Tinódnak, mit egy 1532-ki határjárás, mint praediumot említ. *)

E téren Báthori István fejedelem, mint a pártos Békés ellen Fejérvár felől előnyomulna, táborát megpihenteté. **)

II. Rákóczi György 1659. miután a törököktől Vaskapunál megveretett, újra szerencsét kísért. Mint vert táborát hozná, Enyeden pár segélyére jött hajdúságot előltalált. Enyed

*) Special. Trans. I § 40.

**) Wolf de Bethlen. I. libro VI.

déli végén a ponk az útát igen szépen dominálja. Segítségében bizva ill csatát kezd, de újólag elvesztette. *)

Itt van alább jobb partján Miriszló, hol 1600 sept. 18-a Bástá tábornok és Mihály oláhhoni vajda közölt, Erdély birhatása felett roppant csatát látá.

Itt jön jobbján Hunyadi híres szentimrei csatateré. **) Mindjárt reá ugyancsak jobb partján Fejérvár következik, Erdély egykori fővárosa, most legnagyobb erődítványü vára; mi völgyére tekintélyes ponkról néz le, faragványos kapukkal. ***)

Alatta fekszik Portus, hídjával s a sószállító hajók gyarán val. Hídja nevezetes pont: 1849-ben a császáriaknak a felkelők ellenében fel kellé égetniök.

Itt jön a festői vidék, mil Paget utazásában annyira magasztal. Jobbról havasok, balról erdős hegyek, a fenékszínen ott kékellik a messzeségben a sötét Retyezál hegy orma, s Déva vára magas hegycúcson; a völgy zöldében számtalan falu; balján Bem és császáriak közt 1849-ben tartott véres csatáról emlékezetes piski híd, a Strigv felett.

A hon határszéle felé a hegyek n Maros völgyét megszorítják, s más nemü szépségekkel koszorúzzák.

Ily felséges vidékek közt halad a Maros.

Minthogy nivellálva még nincs, esése minőségét számokkal kifejezni nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy forrásától kifolyásáig néhány száz lábat esik. Hol Gyergyóból kijő, a havasok közt van legnagyobb esése; mi áradás alkalmával oly sebes rohamai kölesönöz, hogy a tutaj hátuljáról nem lehet a tutaj elébe dobni, mivel a tutaj oly sebesen rohan elő, hogy a kő alá repül. Sebességét Vidrátszegnél, Szentpálnál vesztí el.

Marosujvárnál haladását egy másod perczre 6 lábnyinak számítják.

*) FumJgruben v. gr. Joseph Kemény II. 1C8.

**) L. Erd. Régiségei 279 I.

***) I. Erdély Régiségei 98. I.

Szélessége Szászrégnél 35, Marosújbárnál 50, Dévánál 60-70 öl.

Mélysége Újvártól Portusig, legmélyebb vonalainál 10—12 láb; hol legcsekélyebb két láb. Portustól a szélekig 3 lábtól 15 lábig mélyed. *)

Bethlen Farkas oly időt említ, melyben úgy kiszáradt vala, hogy medre nagy része meghasadozott. Ellenében emléthetünk vízáradásokat; hogy messzebb ne menjünk, 1851 sept. 3-áról, mint a mikor oly magas volt áradásának vízállása, hogy Szentpálnál az urasági töltéseket áthágta; s Radnótnál az országút melletti fűztökék koronájára fektető fel a magával ragadt tutajokat.

Megemlítjük ez évből az augusztus 3-i áradást, mely licm anyiban nagysága, mint vizének hallatlan színéről lett nevezetes.

E napon Maros-Vásárhelyt szép idő volt. Eslve felé a Maros vize csak dagadni kezd, ember nagyságú halak kezdik megokát a partra kicsapni. A parti lakosok a könnyű halászat után a városi hallal kezdik előtenni. A figyelem felgerjed. A partra tódulnak. A víz már áradásban volt, épületeket, bölcsőt, medvét, mindent sepert. Sehol egy felleg, megfoghatatlan a jelenet. De megfoghatlanabb a víz színe, mely aug.

4- dike délelőttjén is, mikor odaértem, még a legsetélebb kávéseprő márványásszerű felhánykodásához hasonlított.

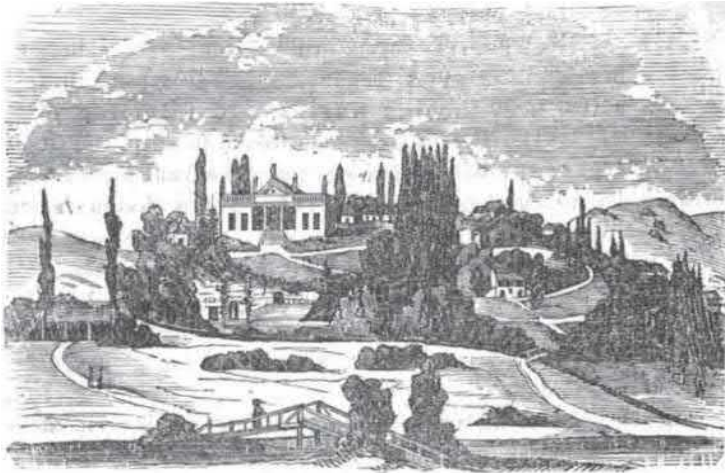
Csak később juthattunk nyomára, hogy a havasok benső torkában, a palotai határon fellegszakadás volt, mi a Tyihuj nevű hegyre omlott alá, melyből a Rotosnya s Ilva pataka ered. A fellegszakadás akkora volt, hogy a Tyihuj hegyet, mi fenyő-erdővel van benöve, felszaggatta, s több helyt az említett patakokba sülyeszté. A felszaggatolt szurkos fenyő lerazkodásnak tulajdonítják a halak megfojlódását.

Ily szépségeket, ily ritka tünetényeket mutatnak fel folyóink, anynyira, hogy csupán folyóink völgyeiről igen érdekes munkát lehelne közrebocsátani.

*) Méreteink egy nyomtatott táblázatból vannak kivéve, mit a kormány e század harmadik tizedében nyomtatott. Címe: Ergänzungj-Tabelle zu der Land- und Wasser-Strasaenkarte v. Siebenbürgen. il, Abth.

187. §.

Sajó és Cserhalom.

Hogy folyóink mente mennyi feshíriséget mutathat fel, azt nem hittem czélszerűbben vázolhatni, mintha a Sajó mente mellett Cserhalmot, s rajta Kertést felmutatom.

Mind a két magyarháznak van Sajó vize, mind a keltő völgye véres csaták színtere.

Néma borongással megy az őskor lelke, fölötted,
 Cserhalomi és nem kér emlékül oszlopot érczből:
 Oszlop vagy te magad, oh diadalnak halma, meződdel.
 Téged még az erős természet szüle magából,
 Hogy mint embernek gyarló munkája, felejtett
 Porba ne szállna tetőd, hanem állna, míg emberek élnek,
 És a harcos apák hírének lenne tanúja. *)

Így kezdi Vörösmarty gyönyörű eposzát, melylyel o történeti nevezetességű helyet megénekelte.

*) Regélő P. Divatlap 1844. 15 sz, 200—202. l.

Dézs és Besztercze között emelto fel fejét. Bonfiniusnát e hegy neve Cserháton), *) Turóczinál Kerieleis; mely nevét a lemplariusok ide épített, ma már nem létező kolostortól vehette; minek neve Kyrie Eleyson volt.

A Sajó terét hegyek körzik erdőkoszorús bérczekkel. E térnek a hegyek közé egyik bekanyarodásánál fekszik Beszterczétől három négy órányira Kerlés, egy csinos falu, oláh és szász lakosokkal. E falu halárának három fő neve van M akercza tisztása; hol hajdan egy boszorkánynak tartott M akerkra nevű nő égettetett meg; Gritta gödre hason nevű leánytól nevezve; és Cserhalom, mely a rajta régen számosan zöldellő cserfáktól vette nevét. Cserhalom mostani elbeszélésünk színtere, lassan emelkedik ki a völgyből, míg végre két magas hegy-csúcsban végződik, melyek egyike László hegyének neveztetik, s régebben még búcsújárással is tiszteltetett.

Egyik halmán, mely Cserhalom térszerű oldalán emelkedik, olasz modorban épített lak tűnik fel, s~azon túl egy angol ízlésű terjedelmes park, mely a lakkal együtt a gróf Bethlen Lajos birtoka. A lak külsője meglepő, belseje a forradalomig még váratlanabb volt. Közép termében kétfelől paizsok függőnek, kardoktól s szekerczéktől árnyékolva: s a falan nem a legroszabbul festve Sz. László egy kúnt szóra le. A más két teremben is meglepő feslvények valának, s különösen fi-, gyeimet érdemle egy a házfalát egészen beborító szövet, melyre a német-alföldi egyik háború a legfinomabban vala kivárva. A laktól balra egy ut, melyet külföldi élőfák árnyolának, mulató-házhoz vezet, melynek fedelén üvegharangok valának felakasztva szélkor zeneszerűleg hangzóok. Mellette egy filegoria álla, mit egy szőlőlé alkola. Innen kanyargó ösvény vezet a két emeletű vadásziakhoz, hol vaddisznó agyarak, szarvas-szarvak, sasok, fegyverek pompázának, s vadász nyugágyok nyálának el. Távobabb csinált várrom emelkedők, alább földő-

*) Vörösmarti Munkái. Pest 1833. III. köt. 3 I.

ház, s a nem messze zugó pataknál halászház. Kanyarodólag felebb „Diánna-filegoria“ néze alá jegenyéktől környezve. Körülé egy móh asztal, forrás, mely fölött Neptun ülő triden-sével, ismét szökőkút, alatta virágcserépek, s egy vékony pataktól körzött sziget. Majdnem a kert végén egy szikla emelkedék, mint őrködő szellem a tündér kert fölött; közepében nagyszerű családi sírbolt van vágva, s végén pincze, inig az ezek közli nagy közökbe az itt átutazók nevei s versek vésvék. A szikla egyik részében remete lak vala, benne szalma-nyugágy, fekete posztóval bevont asztal, olvasó, koponya s ember-csontok.

Fájdalom az itt leírt szépségek nincsenek többé, az 1848-i forradalomban a népdühe majd mindent elsepert. S a kert, mely az építő gróf hozzám intézett levele szerint 60,000 pftjába került, ma rom és pusztaság. A lakkal együtt veszté el a gróf Kerlés azon gyönyörű rajzát is, mit a bajorországi kertészlet gyűjteménye tizenöt táblán hozott.

Az öreg történészek szerint a kúnok, kik 1070-n Oláhországban laktak, beütnek. Erdélyt kirabolva a Meszesen át becsapnak Magyarországra, ott a Nyírt egész Biharig kizsákmányolják: emberek, állatok felfűzött sergével hirtelen megfordulnak, hogy hazájukba futhassanak.

Azonban Salamon király maga mellé vevén Gejzát és Lászlót, Erdély hercegeit, Dobokánál, Cserhalomhoz néhány óra, tábort üt. A zsákmányát féltő, s szerencsében elbizakodott kun tábor Cserhalomnál megáll, meg akarja a harcz szerencsését kísérteni.

Egy péntek nap reggelén, a király úrvacsorát osztat, s táborát szembeviszi. Osul, kún vezér midőn közelgeni látja, a dolgot fel sem véve, csak könnyű csapatot küld elejébe, elégnek hívén a magyarok ellen. De midőn közelednének, s a magyar tábort látnák, megfordulnak: visszamennek Osulhoz, s elmondják, hogy akkora táborral van ügyök, melynek az egész kún tábor sem foghat ellentállani.

Osul megretten. Sergét rendbeszedi, hogy magát védelmi állásba tehesse; Bonfinként Cserhalom tetejét foglalja el, mit

akkor cserfa fedezett. A magyarok megjönnek, a hegyet körül fogják, de a kunok sem restek: nyílások nyomulnak elő, s vesszőikkel a napot elsetétíték. Azonban a magyar lovasok bevágnak, a nyílasokat szétszórják, s kezdődött a csata.

Salamon király az előcsata szerencséjétől lelkesülve, lovassága élén egyenest vág a hegynek, nem gondol a nyílzáporral.

Gejza herczeg pedig, mint fontolóbb férfi; a hegy lankásabb oldalát választja, olt próbál támadást.

László Lerczeg is az elsőik között. Öt kun támadja meg, négyet könnyen elejt; az ötödiktől nehéz sebet kap. Vére folyt, s hogy bekötöznek, hálraviszik. Mít látván a magyarok, húsúitokban a kunok brelvált fejeiket disznódinyo módjára kezdik az oldalakon lecregetni.

E közben, mint László herczeg a csatáért elakarná hagyni, egy kun lovagot pillant meg, ki ölében magyar hölgyet rabolva száguld el mellette. A női erény szent bajnoka feledi vérvesztését, a történész által Zugnak nevezett lovát megszorítja, utána a rablónak; de el nem érheti. A herczeg a szép hölgyben tévedésből a váradi püspök leányát gondolta, s minden áron meg akarta menteni. Kiáll a hölgynek, ugordjan le, s rántsa magával rablóját. Úgy lelt, a leány a kunt lerántotta.

Nemes herczegünk, hogy köztök egyetlenlen harcz ne keletkezzék, maga is leszállt, szekerezét fog, tusa keletkezik, s a kun elbukott.

Némelyek szerint, mond BonGn, a kunt a leány sújtotta le? futtában titkon magához ragadva annak fejszóját.

Mások szerint a hölgy rablója életéért a herczegnek eszedett.

Ez alatt sergeink a hegytetőt már bevevék. A hegy egészen körülfogva, a kunok számára nem vala menedék. Futnának, de nem lehet: elöltök győzelmes sereg, közöltök rab-szujra fűzött magyarok táborá, kik egyelőre öröm kiáltásaikkal lelkesítők övéiket, később elveték bilincseiket, fegyvert ragadnak, s a kunokat két tűz közé szorítják.

Így hulltak el, hogy hírmondó sem ment haza közölök. A magyarok pedig megszabadíták övéiket, visszakapák a zsák-mányt. S Salamon király, Gejza és László hercegek kíséreljen nagy öröm között visszatért Magyarhonba ... S még három évig együtt a legatyafiságosabb egyetértésben éltek. *)

E történet itt 1070-ben. A halom most is áll, egyik oldala most is lankás, s alatta most is a Sajó vize foly. E költői jelenetre alapította volt Dobokamegye czimerét, mit 1748-ban kapa. Látható rajta a herceg, fejjér lován, fűvegesen, vörös palástban, aranyos czipővel és pánczélosan. A kún levante lova mellett van elterülve, azon perczből ábrázolva, mint szent László átdőfi. A hölgy velők szemben, szárnyakkal, jobbjobban palmaág. **)

A kúnokat fedő sirhalmok a Kertessel szomszédos Kenteké halárán vannak. A történet, az irodalom büszke e halmokra, büszke Cserhalomra; vajha az élet, a jelenkor s utódok is büszkék lennének; vagy mint Vörösmarty gyönyörű cposát bevezzi:

Vajha midőn ide tér honunk ha, el ne felejtse
Őseit, és szabadabb lélekkel Zengje utánunk;
Cserhalom, a te tetőd diadalnak büszke lelője.

188. §.

Gránát patak.

Egy más patakot közlök, azon megjegyzéssel, mi szép lenne: ha folyóink, patakaink medrét főleg a havasiakat valaháraalbúvárkodva láthatnók.

Az abrudbányai havasok között, Szolcsván feljül órane-gyedre van egy kis völgyöböl, mi épen az Aranyosra nyúlik: ez a Gránátpatak.

E völgyület, melynek csak esős időkben van pataka, csil-lámpalából áll, hogy feneke s oldala, ha a nap reásüt, szem-vakitólHg visszarágyog, mintha ezüsttel volna borítva.

*) Bonfiniilter. Ungar. Decad. Libra 111.

*) Doboka Ismertetése Hodortul 899 — 900 lap.

E csillámpala tele gránátokkal, melyek rendszeren 12 lapuak, sötét-violaszínűek, s nagyságuk borsó-nagyságtól diónagyságig emelkedik. *)

Ezen gránátból Fridvalszky jesuita, a múlt század közepén egy olvasót faragtatott, s azzal Mária Theresia császárnénknak kedveskedett.

189. §.

Ördögpataka.

Egy névregét közlünk, mintegy csak azért, hogy azon óhajításomat fejezhessem ki: vajha az ily névregékei is összegyűjtenők.

Alsóbajom falu Küküllővártól nem messze. Határán van egy völgy, benne egy patak, mit máig is Ördögpalakának neveznek. Elmondom a néprege szerint, miért nevezik így.

Egykor, valamikor a patak melletti szőlőhegyekben szász család dolgozott. A család növendék leánya megürült korszójával vízért ment a völgybeli kútra, s ím a völgyben fényes sátrat pillant meg; a leányok vásárvágyával ő is bírván, a sátorhoz megy, nézegeti a fényes ékszereket. Egy meglelszelt neki; de a kalmárnak is meg a leány. S a síma kalmár rögtön azon ajánlatot tévé neki, hogy a megkedvelt ékszert neki adja, ha nagy korában érte egy Silt ad. A szó szász nyelven kötelet is, lelket is teszen. A leány azt gondolta kötelet kér: megígérte, s az ékszert elfogadta.

A szép növendékből szép nagy leány lett: s mint szokták ináig is a szász leányokat, fiatalon férjhez kérék. Épen férjhez menőben volt. Felgyült a nász. De mire a lakodalom javában folya, a pitvarból nagy tombolas hallszik. A leány kinéz: előtte a nyalka kalmár állott, s kérte tőle ékszeriért a neki Ígért Silt. A leány a neki szánt kötéllel előáll; de a kalmár azzal nem vala megelégedve. S mire az magát kielégitetni nem vélte, átváltozott: a kalmárból a lett mi volt — ördög; s megmagyarázó, hogy neki nem kötél, hanem lelke

*) Nemzeti Társalkó. 1837. II. 81 l.

kell. A leány erre sírni, jajgatni kezd, s a násznép közé fut. De a jelen volt oláh pap feltalálja magát: kivet az ördögnek egy kakast; de az ördög azzal sem elégedett meg. A vendégek magukon kívül kezdtek lenni félelmükben: és az oláh pap újra feltalálja magát. Elővesz egy kalácsot, s a kalács nevében elkezd az ördögnek: ha képes vagy annyit szenvedni mint én, akkor a lelket megkapod. Jól van — szól az ördög — halljam hát mit szenvedtél? Erre elkezd az oláh pap beszélni, mint veték el a kalácsot mint búzát; mint araták, csépiék, örlék, dagaszlák meg; s az ördög mindezt neveié, s folyvást állítá, hogy mind azt ő is kiállja. De mikor a sütésre került a pap beszédo: azt megsokalta... s egyszerre csak eltűnt. Hihetően azon szégyenében, hogy egy oláh pap rajta kifogott: s a leányoknak azon leczkét hagyá fen, hogy könnyelmű ígéreteket a legfényesebb ékszerért se tegyenek.

TIZENKETTÓDIK FEJEZET.

TÉRSÉGEK. FENLAPÁLYOK.

A) Térségek.

190.,§.

Előzmény.

Előadásunk eddigi folyama, mindig csak egyes pontokat vett fel, most már tájak, vidékek jönének tárgyalás alá. Befutottuk tárgyak szerint az egész hont, most mér egyes lát—köröket kellene vizsgálat alá vennünk.

Fel kellene mutatnunk azon különbözőséget, melyet hegyeink és vizeink a hon egyes vidékei közit előidéztek; leírni egy Háromszék egy Hálszegvölgyét szemben Gyergyóval, Radnával, hogy látnék, mi kevés tér választja az első olaszországi éghajlatát az utolsó rideg éghajlatától.

Láttuk, mint kerítik be Erdélyt a határszéeli Kárpátok; sejtelmünk van a belföldi hegyek mindenütlvalóságáról. Igen helyén vélnök előadni völgyeink képződése elméletét; azonban most adósok maradunk.

Hogy a belföldi hegyeket folyóink völgyekkel szántogatják be, emlitém. Folyóink nyugotnak tarló folyása igen természetesen völgyeinket is, kevés kivétellel, mind nyugöt felé nyitá. Honnan világos jelét bírjuk annak, mikép hazánk földje keleten sokkal magasabban áll, mint nyugotan.

Ezen folyók s partjain a völgyek mi máskép nézhettek ki egykor. Ott vannak a szirtnyílások, repedések minden folyó-

inknál, melyek egykor gélül szolgálhatlak; s e szirtgálok nem csak a határszéléül, de a belföldön is élének. Bár melyik folyamunkat kísérvük, csak hamar belátjuk, hogy az ősidőben e haza roppant tavaknak, nagyszerű vízesésüknek volt hazája. Így pl. vizeink mentin mintegy máig is látszanak a több egymás után következő szőni latok, melyek valaha mind meg annyi tavat s vízesést képeztek rendre rendre. Erdély folyót most inár, hogy úgy szóljuk, civilisálódtak, mindenik mérsékletlen, fontolva halad: úgy, hogy ha számokban akarjuk kifejezni: a Maros alsó részén egy mértmöldnyi futásán 10, a hon közepén 23 lábat esik: csak Gyergyó felé tartja meg szilái rohanó természetét. *)

A vizek ezen hegyrepestése nem csak parti völgyeket, hanem egy sereg apró kis völgyi vidéket alakított, melynek mindenikét egy hatalmas gáttal víz alá vehetnék ismét, s melyek mindenike külön kis tartomány, más növényzet, más éghajlat, más ember, más szokásokkal.

E völgyi kis tartományok mellett, mtllyek Borgé, Radna, Kalotaszeg, Hátszeg, Szclislye, Fogaras-földe, Barczaság, Erdővidék, Háromszék, Csík, Gyergyó: két fenlapálnak nézethető két hegyvidék áll a völgyek felett, az egyik a nyugoti Havas, a más a Mezőség; melyek a völgyi vidékekkel oly éles ellentétet képeznek.

Míg a hazában alig van 50 □ mértföld térség; míg legnagyobb rónaságunk, mi Brassónál az Ólt partján terül csak is 14 □ mértföld: az említett két fenlapály mintegy 150 □ mértöld területet foglal el, hol aztán mondhatni a vizek partjain sincs rénaság, merő hegyoldalakból állanak, a nélkül, hogy sima fenlapályt képezzenek.

E két hegyvidéket vázolni fogom, mint partvidékeink szembe telt ellentétet. A völgyek buja növényzete mellett látni fogunk egy 100 □ mértföldnyi hegyvidéket, mely még a gyümölcsöt sem termi.

*) Hohenverhättnisse v. Binder. 13 1,

Oly sokféle, oly változatos e föld. Fekvése által ásvány, növény, állat és ember annyiféle árnyolatban jön elő, hogy igen jól jegyzé meg Gerando: mikép Erdély Európa több országaitól abban különbözik, hogy minden országnak bírja valamijét, mindenikre emlékeztet. *)

Rövid előzményünk után átmegyünk e fejezet aránylag még rövidebb részleteire.

B) Fenlapályok.

191. §.

A Nyugoti Havasok.

A nyugoti havasok nevezete alatt, a bányavidéket kívánjuk érteni, egy 1000 mértföldnyi kősziklás hegyvidéket, szakadatlan fenyő-erdőkkel, arany bányákkal.

E táj Erdély legsajátságosabb vidékei egyike. Örökös hegy, örökös erdő, völgy benne sehol. S e hegylánczatok csúcsai oly összevissza hányt kapcsolatban állanak egymáshoz, s 'a vegyretegek oly csodás elegyedésben jönnek elő, hogy, miként a múlt tizedbeli német utazó, Müller mint geolog, kifejezte: e hegységek eredetét, valóban egyhamar nem lehet megfejtteni.

Nagyobb vize, az Aranyos és Ompoly, keskeny medrekben inkább vágatnak, mint folynak. A hegyeket fenyő és bikkerdő borítja; erdő, melynek egy része a fejszét még nem ismeri. Magas fekvésénél, vadságánál, kőszikláságánál fogva gabonát nem terem, csak itt olt kevés zabot és tőrökbúzát.

Vadonsága mellett a természet szépségeinek egész lánczolatát rejti keblébe. Az örökzöld fenyvek alatt itt buja legelők, rajtok egy egy pásztor-lak, fejjérő kövér nyáj, amott kristály-patakok, távolabb óriási hegycsúcsok. Barlangjai között ott van a szkerisorai jégbarlang; vizesései közt a kis—aranyosi s a Búvópataké; ott magaslatiak a Detonata bazalt oszlopai; ott vannak Erdély leggazdagabb arany- ezüst- és vas-

*) Gerando: La Transilvanie I. Cap. 2.

**) Kiskörét. 1816. 2. si U I.

bányái. Szóval, e havas a vad szépségek gazdag hazája, melyek mindenikét saját rovatában Ynár bővebben tárgyoltam.

Hegyei közt fekszik Abrudbánya, Zalakna, Ofenbánya bányaváros; bányafalvai közt ott van az ismeretes Verespatak, Nagyg, Toroczko, Jóra, melyek e vad rengetegben oly sajátosságán veszik ki magukat. Egy hullámzó tengerhez hasonlít ez örökzöld hegyvidék, s a fálvak benne mint egyes hajók képzelhetők, magánosán, elhagyatva, egymással majd semmi összeköttetésben.

E táj lakosai leginkább oláhok, csupán a városokat s az ország felőli széleit lakja magyarság. A városok kicsinyek de gazdagok. A faluk házai egész mértföldre nyúlnak, elszórva úgy, hogy legtöbbnek utcája sincs; hanem minden lakós háza körében bírja összes föld-vagyonát; s csak egy-egy kisházú oláhtemplom mutatja, hogy mintegy a tájt van a falu közepe.

E vadonnak lakosságára is roppant befolyása: az itteni oláhok a többi erdélyiektől egészen külön jelleggel vannak felruházva. A bányászok kivételkép állanak. Ellenben az úgynevezett móczok, mokányok, kik szén-égetés, fenyőfaedény-készítés, tutajozás, s pásztorkodásból élnek, életmódjuk s elszigeteltségüknél fogva mivelelencbbek, lomhábbak, szegényebbek mint a hon több oláhjai. Egyébiránt bányász és mócz egyaránt boszus; csakhogy a mokány megboszulni magát restelli, míg ellenben a bányász kórz következcteséggel végrehajtja. A mokány bigott a szánalomig; míg ellenben a bányász inkább fatalista, inkább azon hideg megvetését bírják az életnek, mit a matrözoknál tapasztalni.

E vidék áll Erdélyben legközelebb a vad természethez. Népe nagy része a vallás főfogalmán kívül, mondhatni, a polrosodásnak egy eszméjét sem bírja. Házok szűk, poloskákkal, házi állatokkal megosztva; eledelük léj, gyümölcs nélkül, mert földjük nem termi. Házi állatok juh és disznó; szarvas marha kevés; lóval szállítanak, mi e hegyes kősziklát igen ügyesen mászsa. Szekérrel jární még nem divat, nincs szekérút.

Aranyporát a bányász, szenét, faedényeit a mokány, lóháton átalvetőkben szállítja: egész karaván megindul, elől megy a vezető, egyik kezében bot, másban az első ló fékje, e ló farkához van kötve a második, a másodikhoz a harmadik, s ehez a negyedik, s mind így tovább tovább; vagy ha biztos az első ló, a bányász olt ül az utolsó lován, fakosárban lógatva kényelmesen magát. S e lovak fel a hegyre, s le a lejtőn oly ügyességgel csavarognak, oly kimért léptekkel mászzák a köveket, hogy rajta az utas akár szunyókálhat.

E vidék még Öltözetében is eltér néinüleg. A bányász magyarosan öltözik, selyemmel varrott csizmával ünnepel, s abaposztó nadrággal; s ha az oláhos gyüsztit megtartja, selyemmel varratja azt. Nagy haját levágtatja.

A mokány kucsmát hord, mellénye, nyakkendője nincs, Övét 6—9 újj széles veres bőrbőli gyüszű övedzi, vasfűlő rézgombokkal megrakva; harisnyája szíja hasonlóan gombbal rakott; s mind ezt bocskor egészíti ki, minek szíja szárközépig van tekerve.

A mokány nő rendszeren nem sok öllönnyel bajlódik. Fején egy turbánszerűleg tekert fejér kendő, mellén sokszoros gyöngy közbefflött pénzdarabokkal, elébe egy tarka kötény, katrincza van kötve, hátul hasonlóan egy más, mind ez alól egy durva szőrnadrág jön le bokájáig, s rajta alól a becskor.*)

E néppel szemben, melynek a tisztaság épen nem sajátja, ott állanak eddig a városok magyarjai a leggazdagabb kelmékben, a legfényűzőbben öltözkedve; ott állanak Verespatak bányászai népöltözetben díványokon heverve; olt áll a vashányász Toroczkó Erdély legszebb, legnyájasabb, legtisztább szépne-mével. **) A legmeglepőbb ellentétet képezik mindenben le egész addig, miszerint a mokányok közt alig van egy, ki olvasni tudna, ellenben Toroczkón alig egy, ki ne tudna.

A történet lévén a népek és tájak leghívebb ecsetlője, e részben igen sokat mondhatnánk. E táján külellenség tán soha

*) Lásd rajzát: Szathmári Erdély képekben 11. füz.

**) Lásd rajzát ugyanott.

sem járt, soha sem hódított, csak az újabb időkben volt harc-
nak színtere. Különösen 1784-ben, itt gyűlt ki a a hóravilág,
melynek lángját Erdélyre hozák.' Az utolsó forradalomban is
e havas volt a Jank működésének színtere, mely lerohanó
égő lávaként nehézkedék e havas szomszédos magyar hely-
*ségeire.

192. §.-

M e z ő s é g.

Láttuk az óriás Kárpátokat, láttunk mosolygó völgyeket,
még sem láttunk mindent; egy egészen új képű vidékre ve-
zetem olvasóimat. A határszélen kezdém könyvemet, a hon kö-
zéppontján végzem el.

A haza középpontján: Kolozsvár, Torda, Vásárhely, Régen,
Dézs, Szamosujvár városok között egy 50—60 □ mértföld
kopár vidék terül el; óriás hegycsúcs vagy erdő nem nyúlik el
felette, egész ellentéte a többi vidéknek, s mégis annyi bizarr
szépség benne.

Egy hánykodó tengert képzeljenek olvasóim, melynek
hullámait fűtől zöldellő végtelen hegyoldalok képezik, míg alatt
a völgyben nádas tavak tükrei ragyognak. Sehol egy fa, csak
egy pár vetett erdő; a faluk völgyekbe vonták magukat, csak
n rajtok fekvő füstköd gyaníttatja létüket; semmi életjel, csak
egy egy messze messze feltűnő szántó, vagy egy egy pász-
tortalannak látszó juh-nyáj tűnik fel órák után.

Sehol egy pont, melyen a szem megnyughatna. Városa
egy sincs, falvait oláhok lakják, gyümölcsfák nélkül, föld-há-
zakkal, szalma-fődelekkel, nád-kertelésekkel. Csak itt ott emel-
kedik ki egy-egy udvarház, oly idegenszerűleg, mint a ma-
gyar írásban a nagy betű.

S mind a mellett e rideg vidéknek is meg van saját szép-
sége. Völgyeiben a tavak, a tavak felett a pergőréczék, szélén
a gémek, gólyák, mellettük a kis zúgó malmok: a mellettük
elnyúló buján termő rétségeket egészen festőivé varázsolják.
A hegyoldalokon dús gabona, aranykalász, s lóhátas embert
elfedő tengeri, kövér nyáj.

Út eddig nem hasítá át, mert köve, fája nincs. Az itteni nép egész világa a legközelebbi városig, minden tudománya az ekeszarváig, minden művészete a furulyáig terjed. A polgárosodással mit sem gondoltak, újak csak a falukat köié egybe, a városokat csak gabona-piaczul tekinlék. Télben az egész vidék szán-út, nyárban minden bérez, minden legelő szekér-út: az utas csak gondolomra hajtattott, s ha eltévedt, csak messzi hegyeken pillantott meg egy foketec zekés szántót, vagy kövér nyájak melleit hasaló pásztort. A hegyek nem adlak irányt, nem ismertető jelt; mindenik kopár, mindenik egyaránt feketesárga, s mindenik tetején az i'it szélén ott van a szenvedés jele, a fakereszt.

Erdőllncségét gyeptözegc pótolhatná, de senki sem keresi. Sőt az erdőt, szőlőt, gyümölcsöst is megteremné: mikép ezt Örményes, mint egy kedves oasis a pusztában, bizonyítja.

Mint szirt és erdőtlen helynek, vize róz: egészen ellenkezőleg mint a határszálen. Tavai s lomhán folyó patakai teszik minden vizbeli szépségét, mert nagyobb folyója nincs.

S mégis e tavak ellen az itteni birtokosok irtó háborút indítanak. A Iccsapolás néhány szekér szénáért, itt a sok miveletlen heverő föld e gyöngye ellen, naponta foly. Mi pusztá, kopár, mi silány lesz e föld e tavak nélkül. Mi felséges volt a gondolat Czgcgc egyik földesasszonyától, ki a czegei tó Iccsapolásának cllencállt. Annyi szépséget dönténk romba, annyi festőiséget taroltunk le; legyen valahára már elég, hogy ne legyenek kénytelenek idegen utazók, mint a mezőségi tavak irtása ellen is, Paris szivéből tenni meg ellenóvásukat. *)

*) GERANDO. I.a Transilvaniae II. Cap.

A helységek lapmutatója.

	Lap.		Lap.
Abrudbánya	176	Borszék	194
Abrudbányai havasok	252	Bozsor	237
Algyógy	219	Brassó	101
Alsó-bajom	248	Bucsecs	39 41 236
Alsó-vácza	128 220	Bucsum	90
		Buvópatak	228
		Büdös	134
Bábaköve	43	Csáki-barlangja	110
Balamér-ijásza	89	Csáklyai-kő	121
Balán	163	Cseje	84
Bánpatak	126	Cserhalom	243
Barlangfalva	126	Czegei-tó	230
Bázna	210	Czég	213
Bekcs	83	Czenk	39
Bélavára	123	Csijános	31
Bellona	102	Csik-sztdomokos	163
Bihar	49	Csik-tusnád	197 233
Bilak	86	Czibles	54
Bonis temploma	111	Csukás	39
Bodok	208 212		
Bodzai vám	62	Dézs-somkúti szoros	74
Boicza	125	Dézs-akna	149
Bolí-barlang	102	Detonáta	90
Bolygó-lyuk	237	Dobrai szoros	71
Borgói-szoros	75		

	Lap.		Lap.
Egeres	238	Jezertó	236
Előpatak	198	Jezure	236
Etéd	84		
Fáta-hegye	51	Kalán	221
Fekete-halom	43	Karika útja	74
Felek	132	Kászon	208
Felgyógy	122	Kecske	47
Felső-árpás	224	Koldára	80
Felső-vidra	130	Kérő	212
Feneketlen-tó	238	Királyhágó	72
Ferencz-lik	101	Királykő	40
Fejér-kő	46	Kiruj	202
Fiu-sziklája	87	Kis-aranyos	230
		Kis-kalán	221
		Kis-kereszténysziget	225
Gránátpatak	247	Kis-sármás	214
Gyerőfi-szöktetője	79	Kis-sáros	215
Gyerő-vásárhely	79 130	Klicz	210
Gyertyános	122	Kolos	157
Gyimes	59	Kolozsvár	129
Guraszáda	87	Korond	111 132 203
		Kotla	43
Haller-havas	88	Kovászna	204
Halmágyi szoros	71	Körösbánya	177
Hargita	84	Küsmöd	111
Héviz	221		
Homoród	201	Lakocza	31
Homoród-almás	111		
Intre-gáld	226	Magyaró-kerék	96
Iskola-hegye	40	Málnás	208
Isten-kelete	78	Maros	238
Isten-széke	79	Maros-ujvár	151
		Meszes	73

		Lap.			Lap.
Mezőség	139	231	255	Retyezát	49 236
Mezőhavas	.	.	31	Rika	85
Miriszló	.	.	31	Ruda	184
Mosató	.	.	31	Runki-barlang	124
Nagy- és Kis-somlyó.			37	Sajó	243
Nagyág	.	.	180	Salamon-vára	99
Nagy-hagymás	.	.	31	Sándordomb	37
Nagy-rápoltság	.	.	227	Sóbánya	218
Negohegye	.	.	44	Száldobos	209
Nemere	.	.	38	Szék	157
Nők-rétje	.	.	47	Szentanna-tava	233
Nyugoti havas	.	.	252	Sziklabarát	94
				Szkerisora	125
				Szombatfalva	209
Ofenbánya	.	.	178	Szováta	216
Ojtozi szoros	.	.	60	Sztojkafalva	209
Oláh-pián	.	.	85	Szurul	39
Ordaskő	.	.	88		
Ósáncz	.	.	62	Tarkő	32
Ördöghegyi barlang	.	.	104	Timpanye pataka	229
Ördög-kőve	.	.	85	Toplicza	222
Ördög-pataka	.	.	248	Torda	106 155 217
Ördög-rétje	.	.	44	Torja	134 233
				Toroczkó	88 159
Parajd	.	.	153	Toroczkó-szentgyörgy	122
Páring	.	.	48	Tölgyesi soros	58
Petrilla	.	.	137	Tömös	63
Pestere	.	.	101	Törcsvári szoros	64
Pilis	.	.	87	Tűr	215
Piricskei-tó	.	.	235	Tyihu	80 242
Radna	75	183	205	Zajzen	210
Rákóczi-hegye	.	.	54	Zalakna	179

	Lap.		Lap.
Zászpád	82	Vajda-hunyad	162
Zernyest	222	Vaskapu	68
Zovány	216	Veres-torony	65
Zsábenyicza	218	Veres-patak	186
Zsibó	54 74	Vizakna	156 218
		Vlegyásza	89
Urikány	137	Vulkán-hegy	48 225
Ünökő	50	Vulkáni szoros	67
		Vulkoj	189

Igazítandók:

Lapon	sorban	helyett	olvasd.
81	25	fosztlakő	földpát
133	28	violaszí márgán	violaszín mángán
141	17	hatszeglerekben	koczká alakban
162	30	a bányá után olv:	hámorok és kohók
175	12	választóvíz	képeső
185	10	nem	kihagyandó
202	1 5	széksó	szikéleg
207	7	kénkömény	kénköneny.